

NICOLAUS DE ARCHILUPPIS, KOTORSKI I BARSKI GRAĐANIN
GRČKOG PORIJEKLA, NOTAR I KANCELAR SRPSKIH DESPOTA,
IZASLANIK U VENECIJI; KODICIL, INVENTAR I IZVRŠENJE
NJEGOVE POSLJEDNJE VOLJE KAO POVEZNICE
MEDIEVALNIH SVJETOVA

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Crna Gora

e-mail: markovics@t-com.me

SAŽETAK

Na osnovu dokumenata koji se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku, objavljenih u priložima, rasvjetljava se životopis Nikole de Archiluppisa, kotorskog i barskog građanina, sudije i notara, kancelara srpskih despota, diplomatskog izaslanika u Veneciji. Latinski humanistički intelektualac grčkog porijekla, ugledni javni bilježnik s carskim ovlaštenjem, istaknuti dvorski protagonist verbalne i skripturalne političke komunikacije, analiziranim ispravama potvrđuje složenost onovremene zbilje i strukturiranost društva. Pripadnošću obrazovanoj eliti, građanskom i porodičnom afilijacijom, kao i poslovnim poduhvatima, Archiluppis je bio poveznica kasnosrednjovjekovnih svjetova sredozemne Evrope.

Ključne riječi: Nicolaus de Archiluppis, notar, kancelar, Kotor, Bar, Dubrovnik, Mletačka Republika, despot, Srbija, XV vijek

NICOLAUS DE ARCHILUPPIS, CITTADINO DI CATTARO E DI ANTIVARI
DI ORIGINE GRECA, NOTAIO E CANCELLIERE DEI DESPOTI
SERBI, RAPPRESENTANTE DIPLOMATICO A VENEZIA; CODICILLO,
INVENTARIO E L'ESECUZIONE DELLA SUA ULTIMA VOLONTÀ COME
LEGAMI DEI MONDI MEDIEVALI

SINTESI

Sulla base dei documenti conservati presso l'Archivio di Stato di Ragusa, pubblicati negli allegati, viene presentata la biografia di Nicolaus de Archiluppis, cittadino di Cattaro e di Antivari, giudice e notaio, cancelliere dei despota serbi, rappresentante diplomatico a Venezia. L'intellettuale umanistico latino, di origine greca, notaio rispettato con l'autorizzazione imperiale, eminente protagonista aulico della comunicazione verbale e nella scrittura, nei documenti analizzati conferma la complessità del suo tempo e la strutturazione della società. Appartenente all'élite colta, con l'affiliazione civica e

familiare, come uomo d'affari, Archiluppis e stato il legame particolare dei mondi tardo-medievali dell'Europa mediterranea.

Parole chiave: Nicolaus de Archiluppis, notaio, cancelliere, Cattaro, Antivari, Ragusa, Repubblica di Venezia, Serbia, despota, Quattrocento

UVOD

Istoriografija se rano počela zanimati za Nicolausa de Archiluppisa. Na osnovu dokumenata koje je u *Listinama* 1886/90. objavio Šime Ljubić, on se pominje najprije kao *scriba* despota Stefana Lazarevića i „*del signor Zorzi*”, 1423. g. „*Sapiens vir Nicolaus de Cataro, cancellarius et orator illustris domini despota Rassie*”, bilježi se 1440. godine, kao diplomatski poslanik u Veneciji. Posebnu pažnju mu posvećuje Constantin Jireček, u „*Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*“ (1904a, 164–165), i: „*Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*“ (1904b, 77, 4). U domaćoj istoriografiji, na osnovu dokumenata Istorijaskog arhiva u Kotoru, njime se u više navrata detaljnije bavio Risto Kovijanić: „*Dva podatka o Nikoli Arhilupisu*“ (1955, 346–347), *Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek)*, (1974b, 208–209), *Kotorski medaljoni* (1976/80, 131–132). Shodno navedenim objavljenim izvorima i istoriografskim prilozima, stvorena je slika o ovoj istaknutoj osobnosti kasnog srednjovjekovlja, koja je zatim postala nezaobilazna u sagledavanju geopolitičkih uzročnosti, međuljudskih povezanosti i civilizacijskih prepletenosti na prostoru više država. Biografski podaci vezani za Nikolu de Archiluppisa, tvoreći koherentni kulturni *facies*, interpretativno i literarno inspirativni, stoga su važni putokazi u poimanju društvene istorije.¹

Prema Ristu Kovijaniću, Nikola Archiluppis je svakako bio grčkog porijekla (Kovijanić, 2007, 129). Zavičajno je određivan kao Kotoranin (*de Cataro, de Catharo*), gdje je možda bio rođen. Navedena pretpostavka o porijeklu bi ga mogla dovoditi u vezu s tamnošnjim boravkom grčkih slikara, odnosno onih koji su slikali *modo greco*, po pravilima grčke erminije (Mijović, 1970, 281). *Pictores Graeci*;² *Nycola pictor Grecus*,³ Manojlo

1 Nikola-Nikša Rajpetković Archiluppis (Arhilupis) se u dalje razmatranim izvorima i literaturi bilježi na više načina: *Nicolaus de Arcilupis de Kataro* (1423.); *ser Nicolaus de Arcilupis de Cataro* (1426.); *Nixa cancellarius, Nicolaus de Catharo imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius*, „*egregio viro domino Nicolao cancellario*“ (1435.); *dominus Nicolaus Archiluppis de Cataro, canzelarius* (1439.); *miser Nicolo cancelliere*, „*sapientis viro Nicolao de Cataro, cancellario et oratori*“ (1440.), *Nicolo de Catharo*, „*summo cancelier*“ (1444.), „*Ser Nicole olim cancellarii*“ (1445.); „*ser Nixam de Archilupis, olim canzellarium*“ (1446.).

2 Od kraja XIII v. u istočnojadranskim gradovima djeluju brojni grčki slikari. Školovani u duhu vizantijske tradicije, prihvatajući gotičke estetske refleksije možda i u Veneciji, prilagođavali su se zahtjevima katoličkih naručilaca, utičući na simbiozu istočnopravoslavnog i zapadnog ikonografskog izraza. Unutrašnjost katedrale sv. Tripuna je 1331. g. freskama slikala grupa grčkih slikara; njihova djela bilo je – navodi u XVI v. kotorski humanista *Joannes Bona de Boliris* – teško izbrogiti: „*labor est pictas memorare figuras*“ (Vujičić, 2007, 224–226; Mijović, 1970, 289).

3 Nikola Grk je u kotorskim dokumentima određivan po zanimanju slikara, ali i po etničkoj pripadnosti. Umro

(*Hemanuel Grecus pictor*),⁴ Srđ⁵ i *Georgius pictor de Catharo* („magistro Georgio Greco pictore“),⁶ živjeli su i radili u Kotoru u XIV vijeku (Kovijanić, 1974b, 207; Kovijanić, 2007, 129). Neki od njih su sticali nepokretna dobra baveći se i drugim aktivnostima, naturalizovali se prelazeći u katoličku vjeru, utapajući se ženidbenim vezama u lokalno stanovništvo. Patronimična odrednica Rajpetković, s kojom se Archiluppis takođe pominje (Blehova Čelebić, 2006, 187), ukazuje na proces slovenizacije i u njegovoj porodici. C. Jireček u odnosu na Archiluppisa upućuje na upoređenje s imenom *Johannes Petrilupi*, koji se 1264. g. bilježi u Traniju (Jireček, 1904b, 4).

U ZETI, NA DUNAVU I U VENECIJI; IZMEĐU DESPOTOVINE SRBIJE I MLETAČKE REPUBLIKE

U taboru kod Sv. Srđa, pod palisadnim utvrđenjem koje je pasalo staru opatiju⁷ („*in castris magnifici domini Georgii quondam Vulchi... contra Bastiani sancti Sergii...*“), sklopljena je 12. avgusta 1423. pogodba mira između predstavnika Mletačke Republike i srpskog despota („*despotum Stephanum eadem gratia duces Rassie*“); uz Đurđa je bilo pet vojvoda, a uz generalnog kapetana Jadrana Francesca Bemba šestorica mletačkih trgovaca (Listine, 1886, 248; Božić, 1970, 145). Oslikavajući političku situaciju u kojoj se našao vršilac bilježničke službe, *instrumentum pacis* završava odredbom koje se odnosi na kompetenciju⁸ sudije, notara, odnosno dvorskog pisara najviših srpskih dostojanstve-

je prije 1327.; Domanja Kotoranin je navedene godine sklopio brak „*cum Gilenna, filia quondam Nycole pictoris Greci*“. Svjedok ispravama u kojima se ona pominje bio je Obrad Desislavin Gambe, kotorski preduzimač i nadzornik radova prilikom izgradnje srebrnog oltara koji je srpski kralj Milutin poklonio bazilici sv. Nikole u Bariju. Jedan od Nikolinih sinova, izgleda najstariji, tipično slovenskog imena, *Stoyanus filius quondam Nycole Greci*, odselio se 1330. u Apuliju, što se dovodilo u vezu s porijeklom slikara u toj oblasti. Dio imovine ostavio je crkvama sv. Marije Magdalene, kolegijalnoj crkvi sv. Marije i katedrali sv. Tripuna, da se u njima čitaju posmrtno molitve za njega i njegove bližnje. Nikolin sin Ilija poslovaao je s kasnijim protovestijarom: „*Ego quidem Ellia, philius Nicolai Greci, feci societatem cum Nicole de Bucha*“ (Vujičić, 2007, 229–230; Mijović, 1970, 282–282).

- 4 Pred sudom u Kotoru jedan građanin se 14. aprila 1336. sporio sa ženom pokojnog slikara („*uxorem quondam Menuelis pictoris*“); u parnici se pominje i njihova kuća. Na sloju fresaka u crkvi sv. Marije Collegate (bl. Ozane) u Kotoru 1982/85. godine otkriven je potpis Manojla, zacijelo slikara; na maču arhanđela Gavrila sačuvani dio teksta na latiniziranom grčkom jeziku završava sa: MANOYLO(S). Ikonografske osobenosti Manojla povezuju sa solunskim slikarstvom iz vremena „renesanse Paleologa“ (Vujičić, 2007, 231, 23, 336).
- 5 Pretpostavlja se da su grčkog porijekla mogli biti njegovi roditelji, ili čak dalji preci (Mijović, 1970, 298–299).
- 6 Georgije Grk je radio u Kotoru do 1377. godine, kada se *Theodorus filius quondam Sauu de Catharo* obavezao da će kod njega učiti slikarsko umijeće. Zatim je do 1386. djelovao u Dubrovniku (*Georgius pictor olim de Catharo*), gdje je imao slikarsku radionicu koju je subvencionisala komuna. „*Nuce Gisda uxor quondam Georgii Grecis pictoris de Catharo*“ je 21. septembra 1398. poklonila kotorskom vlastelinu Juniju Mekse jedan vinograd u okolini Perasta (Vujičić, 2007, 230–231; Mijović, 1970, 287).
- 7 „*Et quia informati sumus, quod locus sancti Serzii, videlicet ecclesia, que est apud rippam fluminis, reduce posset in fortitudinem, relinquimus in libertate vestra fortificandi dictum locum, si vobis utile et bonum videbitur fortificandi ecclesiam predictam pro bono et securitate loci nostri Scutari.*“ Venecija, 4. oktobar 1422.; načelniku mora, Marcu Bembu i Marcu Barbu (Listine, 1886, 199; Jireček, 1923, 123).
- 8 Notari su od XII v. vlastitom imenu odnosno potpisu počeli da dodaju ovlašćenje na osnovu kojeg su obavljali profesiju. U Svetom Rimskom Carstvu je isticanje njihove javne vjere dobijeno investiturom od

nika.⁹ Odnosnom formulacijom potvrđena je autentičnost i vjerodostojnost dokumenta kojim se nastojala fiksirati nastala politička situacija.

Mletački izvor od 22. aprila 1426. godine, sastavljen u Vučitrnu, kojim se uređuju neka sporna pitanja iskrsla između Mletačke Republike i raškog despota Stefana Lazarevića nakon sklopljenog *Skadarskog mira*, pominje Nikolu Archiluppisa kao javnog notara 1423. godine (Listine, 1890, 7). Prema odredbama *Vučitrnskog mira*, 12. avgusta 1423. kraj Sv. Srđa na Bojani je sklopljen sporazum, tzv. *Skadarski mir*, a njegov je tekst sastavio g. Nikola *de Arcilupis* iz Kotora.¹⁰ Opsada Skadra i Bojane, koju je ljeta 1423. predvodio Đurađ Branković, sestrić raškog despota, dovela je do mirovnih pregovora, prema kojima su Stefanu Lazareviću priznati Bar i Drivast; Mlečani su se obavezali da mu vrate Budvu i solane u Grblju,¹¹ dok su im potvrđeni Kotor, Ulcinj i Skadar.¹²

Pregovori između despota i Mlečana su međutim nastavljeni zbog nesprovođenja odredbi mira iz 1423. godine. Nakon sporazuma u Plani (Kopaonik), postignutog 26. avgusta 1424., Dubrovčani su u julu 1425. prebacili u Veneciju poslanstvo koje je predvodio vojvoda Nikola. Tada su u Mletke stigla dva ambasadora „*domini Georgii de Vulcho nepotis domini Despoti Rassie*“ (Božić, 1970, 148; Spremić, 2008, 60–61, 67). Moguće je da je riječ o imenjaciama koji su kasnije (1433.) pregovarali i u Kotoru. Pri sklapanju *Vučitrnskog mira – dominus Georgius* je nastupao „*suo proprio nomine et nomine et vice antelati illustris et excelsi domini dispoti*“ – spram skadarskog kneza i kapetana Franciscusa

„*imperiali auctoritate*“ u IX v. i dalje bilo obavezno. Od značaja je vizantijska tradicija „*scribae civitatis*“ te franačka bilježnička praksa, u kojoj se kao privilegovani svjedok pravnog akta pojavljivao „*iudex et notarius*“ (druga polovina X v.); titula „*iudex ordinarius*“ je potvrđivala sudsku funkciju i javnu ulogu notara (Darovec, 2010, 791, 799; Darovec, 2014, 465, 468, 473, 489).

- 9 „*Ego Nicolaus de Arcilupis de Kataro imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius, et prelibati illustris et excellentissimi principis et domini domini despoti Stefani Rassie ducis et prefati magnifici et excelsi domini domini Georgii scriba, quia omnibus et singulis superscriptis una cum prenominate testibus interfui rogatus, ideo scripsi et publicavi, et in hac forma publica redegì, signo quoque et nomine meis solitis et consuetis una cum prefati magnifici domini Georgii impensione sigilli roboravi*“ (Listine, 1886, 253).
- 10 „*... amicciam olim celebratam inter antelatum magnificum dominum dominum Georgium nomine quo supra et prefatum magnificum militem dominum Franciscum Bembo, tunc capitaneum generalem culphi nomine serenissimi ducalis domini Venetiarum predicti, de qua pace et unione patet publico instrumento scripto et rogato per ser Nicolaum de Arcilupis de Cataro publicum notarium prioepie bastitam sancti Sergii die 12 mensis augusti 1423. indictione prima, et omnia et singula contenta in capitulis dicte pacis annotata, ratificaverunt, approbaverunt ...*“ (Listine, 1890, 13).
- 11 „*E ali signori predicti remagna Drivasto, Antivari, e per lo simile diebiano esser messi in possession del castel de Budua e de le saline, che fu del signor Balsa e cum tuti suo confini, ...*“ (Listine, 1886, 250).
- 12 „*... la città de Scutari cum tutto el suo distreto de fora Scutari et de soto Scutari, vescovado, confini, pertinentie, excepto ... Dulcigno cum el suo destreto, Cataro cum el suo destreto, chomo ha habudo e tegnudo al tempo del signor Zorzi Strazimir e del suo fiol misser Balsa, franchamente siano de la prefata inclita signoria de Venexia ... chel dito signor Zorzi nomine quo supra non habia a fare alcuna cosa, ne habia alcuna iurisdicion over rason in el fiume over in laqua de la Boiana... intendendo questo da bocha del fiume zoe da bocha del lago per fina in la marina, secondo come va el dito fiume de la Boiana*“ (Listine, 1890, 13). Granice Ratačke opatije, Paštrovića, „*che sono de la prefata signoria de Venexia*“, odnosno „*i quali resta al prefato signor Zorzi*“, kao i druga pitanja, posebno su regulisani pogodbama, odnosno „*izjavama*“ (*declaraciones*), utvrđenim 11. novembra 1426. u Drivastu (Listine, 1890, 14–16; Spremić, 2008, 66).

Querinja.¹³ Dok je Skadarsko jezero sa svim ostrvima pripalo Mlečanima, Despotovini su bili potčinjeni brdski krajevi u zaleđu Kotora i Budve (Jireček, 1923, 123).

Za kontekstualizaciju Archiluppisovog životopisa značajan je i odnos srpskih despota prema dubrovačkim trgovcima (Spremić, 2008, 57). Dubrovački hroničari, smještajući događaje u 1428. g., navode da je despot (Stefan),¹⁴ usljed nadiranja Turaka, prema njima bio podozriv. Stoga ih je zatvorio i rekvirirao njihove stvari.¹⁵ Pažnju međutim pobuđuje odnos njegovog sestrića prema Dubrovčanima.¹⁶ Dubrovački izvori ukazuju na povjerenje prema despotovom sestriću, čiji je otac s njima održavao dobre odnose.¹⁷

-
- 13 Dokument završava identifikacijom notara: „† *Ego Manfredinus ser Guilielmi de Monteclaro publicus imperiali auctoritate notarius et iudex ordinarius et prefati spectabilis et generosi domini Francisci Quirino comitis et capitanei ut supra cancellarius et in hac parte scriba prelibati magnifici et potentis domini domini Georgii quondam Vulchi, ...*“ (Listine, 1890, 13–14).
- 14 Stefan, sin kneza Lazara Hrebeljanovića, kao vazal Osmanlija učestvovao je u bici kod Nikopolja 1396., u kojoj je potpuno uništena vojska kralja Žigmunda te kod Ankare 28. jula 1402. (s bratom i sestrićima Grgurom i Đurđem Brankovićima), kada su Turke napali i porazili Mongoli predvođeni kanom Timurom. Po povratku iz Male Azije, Stefan Lazarević je u Carigradu odlikovan titulom despota, a na Mitileni se upoznao s budućom suprugom Jelenom, sestrom vizantijske carice. S Mitilene su otputovali u Bar, gdje su ih svečano dočekali Đurađ Balšić i njegova žena Jelena, Stefanova sestra. Kneginja Milica, kao i njena kćerka Mara Branković, prethodno su molile Dubrovčane da im daju brigantin koji će ih potražiti. Kako su Mlečani bili obaviješteni da su *comites Sclavoniae* preživjeli *Bajazitovu bitku* i potom otišli u Carigrad (Peru) te namjeravaju da doplove do Ulcinja, lokalnim mletačkim zvaničnicima je naloženo da o trošku Lazarevića obezbijede sve što im bude potrebno. S obzirom da više nije bilo potrebe za opremanjem galije, Dubrovčani su se pripremali da pošalju poslanstvo despotu u Bar, koje će ga pozdraviti i predati mu dar od 600 dukata. Na dan polaska stigla im je poruka da Stefan 25. oktobra 1402. napušta Bar i odlazi za Srbiju (u Žiču) (Tadić, 1939, 55, 57; Dinić, 1960, 19; Mitrović, 2014, 71).
- 15 Početkom 1409. despot Stefan Lazarević se suprotstavljao Osmanlijama uz pomoć ugarskih trupa. O tome Dubrovčani izvještavaju ugarskog kralja Žigmunda 28. februara i 18. marta 1409., žaleći se da je ugarska vojska spalila Prištinu i da su tom prilikom stradali i dubrovački građani: „*Verum serenissime domine noster, gentis vestre serenitatis subsidiarii dicti despoti mercatum Pristine illius et sororis et hostis tenutam nuper intrarunt hostiliter et tutis per fortificia hostibus domibus nostrorum civium et mercatorum longevis spaciis magnis que erectis laboribus, uno consumptis igne et illorum rebus imo nostris disperses visceribus, ...*“. Dubrovčani su pisali kralju Žigmundu i 16. marta 1410.: „*Hora de novo simo ofexi da gli vostri. Et prima da quelli che sono in Nouaberda la strade mo pasada arobo gli nostri mercadanti in Pristina. Et plu che li meno pxiuni. Et constrinsili a recatarsi. ...*“. Do sukoba između despota i Dubrovnika dolazi 1417. g., kada dubrovačka vlada razmatra o zabrani odlaska svih trgovaca „*in Sclauonia, hoc est in contrata despot ...*“ (Dinić, 1960, 22, 25).
- 16 „*La repubblica spedi da lui ad Antivari, dove si era ritirato per paura de’Turchi, Pasqual Resti e Biagio Gradi ambasciatori; i quali, con l’interposizione di Giorgio Vukovich, suo nipote di sorella, ottennero, che li mercanti, dopo aver sostenuto molti strazj e ricevuti molti danni, fossero liberati*“ (Chronica Ragusina, 1893, 231). Mavro Orbini, međutim, konstatuje da je despot Stefan preminuo. „Doznavši za njegovu smrt, nećak mu Đurađ s nekolicinom svojih ljudi smjesta krenu put Beograda i naloži da odmah budu oslobođeni svi zatočeni Dubrovčani.“ (Orbini, 1999, 385).
- 17 Vuk Branković (kojem je, s nasljednicima, aprila 1394. dodijeljeno mletačko građanstvo *de intus et de extra*) oktobra 1394. tražio je i dobio odobrenje dubrovačke vlade da može predati na čuvanje srebro. Godina 1395/96. Dubrovčani su primili u depozit njegovih 1.880 libara srebra. Jedan dio tog poklada podigli su 1401. za Vukovu ženu i sinove rizničar Branislav i dijak Dobrovoj. Dubrovčani su o tome pisali kao o značajnoj podršci i obnovi njihove moći: „*Volcho Brancovich siando morto et dismesso de la sua signoria et siando li fioli et moier suoi dispersi et disconsolati de la signoria tolseno el deposito loro de Ragusa, la qual non curando le grandi et spaventevole menaze del gran Turcho che non cessava de domandare el deposito del dicto Volcho ..., col favor del qual deposito et de altro aiuto et consiglio de*

Nakon *Vučitrnskog mira* iz 1426. g., po pojedinim odredbama i dalje je bilo nesporazuma. Nikola Archiluppis je u novembru 1433. stigao u Kotor, kao izaslanik despota, s vojvodom Altomanom, despotovim namjesnikom u Zeti¹⁸ i s opunomoćenikom Nikolom Vitomirom (Kovijanić, 2007, 129; Božić, 1970, 168). Neke od nesuglasica po ranijim kapitulima su deklarirane, izmijenjene i usaglašene („*declare, reformate et concordate*“) u Kotoru, pred tamošnjim knezom i kapetanom Antoniom de Cha' de Pesarom (1432/35.) „*ac egregios viros Nicolam Vitomirem et Nixam cancellarium, oratores i. d. despoti ...*“ (Listine, 1890, 80). Citirani izvor upućuje i na ulogu govorničtva, reprezentacije i rituala u tadašnjim diplomatskim odnosima. Despotu je vraćena Svetomiholjska metohija i dio Paštrovića, a riješeni su neki sporovi s dvovlasnicima iz Bara i Ulcinja; zbog toga su poslanici pomogli kotorskom knezu da primiri Grbalj (Božić, 1970, 168).

Međutim, vođe pobune su se našle na području Đuraševića (Crnojevića). Shodno izvoru od 2. januara 1434., gradska uprava je, ceremonijalno zasijedajući pred gradskim vratima na čelu s providurom, saopštila Mihailu, cariniku Đurđa i Alekse Đuraševića, da je njegovim gospodarima poznato kako su sa područja Mletačke Republike protjerani, „*kao odmetnici i izdajnici*“, Vukota Dragulinović, Radič Popović i Radič Uglješić i njihovi sinovi, svi iz Grblja; i da će, ako budu uhvaćeni, biti obješeni (Kovijanić, 2007, 129). Iako je „*od strane vrsnih ljudi, gospodina vojvode Altomana, gospodina Nikole Vitomira i kancelara Nikše, poslanika presvijetlog gospodina despota*“, upućen proglas da ovi ljudi „*ne smiju boraviti u mjestima i pokrajinama*“ despotovim, pod prijetnjom kazne „*vađenja očiju*“, oni su ipak boravili na području Đuraševića, despotovih podanika, što je bilo protivno željama despota i odredbama mirovnog ugovora. Stoga je providur preko carinika Mihaila uputio poruku Đuraševićima da mu „*predaju pomenute izdajnike vezane*“; u protivnom će o tome obavijestiti despota (Kovijanić, 2007, 129–130). Ako su se predstavnici najkrupnijih feudalaca (Crnojevići) i odmetali od despota ponosili sitnim mletačkim obećanjima, kako navodi historičar Ivan Božić, seljačke su mase, ističe on, pružajući otpor težem i organizovanijem ugnjetavanju koje je sobom donosila mletačka vlast, tražile podršku despotovih trupa (Božić, 1950, 120). Navedena zbivanja to ne potvrđuju. Nije bez značaja bila ni činjenica što vojvoda Altoman „*semper responderit non*

Ragusa ritornando in signoria ...“. Vukova udovica gospođa Mara i njeni sinovi su samostalno izdavali svoje trgove u zakup Dubrovčanima, mada je i među njima dolazilo do sporova: „*... pro novitatibus factis in Slavonia de retinendo mercatores nostros quod non vadant ad partes Sclavonie in contratas domine Mare ...*“, 1411. (Dinić, 1960, 14, 15, 17, 19, 22; Mitrović, 2014, 73).

- 18 Zetski vojvoda Altoman je, prema K. Jirečku, kao namjesnik despota Đurđa Brankovića stolovao u Baru 1426/37., a u Podgorici 1445/52. g. Prema dokumentu od 3. juna 1431., Kotor se obavezuje da će „*domino Altomano, vaivode Albanie pro domino despoto*“ isplatiti dvije lađe soli zaplijenjene Budvanima kao kontraband, ili mu je pod određenim uslovima povratiti. Altoman je kotorskom knezu obećao da će Kotoranima vratiti so koju su im Budvani oduzeli. Isprava je potpisana pred sudom, u prisustvu Tujka Zaulovića i Stjepka Sikovića iz Bara, Altomanovih izaslanika. Radomir Bajgor iz Kotora trebao je 26. jula 1436. kao opunomoćenik otići „*ad comparandum coram magnifico viro domino Altomano vaivoda in Genta pro illustrissimo domino despoto Rassie*“ (Stjepčević, Kovijanić, 1953, 269–270). Dubrovački izvor iz istog razdoblja (*Liber viridis*, c. 199, 1425.) precizno određuje prostor Zete: „*... et Zenta si intenda Antivari, Dulcigno, Scutari et fina a Dagno et a quelli confini per una giornata overo mezzo*“ (Božić, 1950, 99).

esse superiorem dicti Jurasevich“ (Listine, 1890, 86). Podlovcenska Crna Gora je, i u kontekstu razgraničenja, navedenim aktima ispoljavala samosvojnost.¹⁹

Mlečanin Nicolò Memo se sljedeće godine pozivao na potrebu poštovanja dogovorenog,²⁰ zatraživši da despot pošalje „*ad partes Zente duos speciales suos nobiles, qui omnibus damnificatis iusticiam faciant*“ (Listine, 1890, 87).

Kancelar Nikša nije učestvovao samo na području Zete u mirovnim pregovorima između despota i Mletačke Republike. Pri sklapanju mirovnih pogodbi u vezi sa poštovanjem ranije utvrđenih granica, posjeda i naknade počinjenih šteta, našao se 14. avgusta 1435. u Đurđevom Smederevu.²¹ U eshatokolu isprave, dijelu koji započinje formulom „*actum apud Smedrum*“, navedeno je da je sastavljena u despotovoj rezidencijalnoj palati (Jireček, 1923, 218), „*in sala magna audentie ipsius domini*“, u prisustvu gospode: čelnika Radiča, palatinskog kneza, protovestijara Nikole Rodopa, velikog konjušara Radiča Bogdašića („*magistro agazonum*“), despotovog savjetnika Bogdana Zlokijevića; kao i poštovanih i mudrih ljudi u pratnji Mema: gospodina Luke *Pautim* iz Kotora, Gasparina *Johannis* iz Venecije, Nikole *Spano* i Petra *Maloncio* iz Skadra, svih kao svjedoka gore napisanog, „pozvanih, primljenih i zamoljenih“ (Listine, 1890, 84). U dokumentu je takođe zabilježeno da je Nikola Archiluppis,²² intitulisan i kao sudija, bio javni notar na osnovu carskog ovlaštenja.²³ Sa strane mletačkog oratora Nicolòa Mema notar i prisutni kancelar bio je *Johannes de Reguardatis* pok. Alessandra.²⁴ U vezi sa navedenim, 31. de-

- 19 U smederevskom sporazumu od 14. avgusta 1435. se navodi: „*Item quia petebat prefatus i. d. despotus catunos Cernagore sibi consignari per illustrem dominum duce[m] et dominium Venetiarum, convenerunt predictae partes et concorditer ac unanimiter declaraverunt, omnes predictos catunos Cernagore esse et spectare ac pertinere prefato i. d. duci et dominio Venetiarum cum omnibus suis dotis, possessionibus, patrimonii, vineis et campis, cum ipsi catuni Cernagore in confinibus domini Venetiarum inclusi sint et ipsius domini continue fuerunt*“ (Listine, 1890, 82–83). Iako se naziv Crna Gora bilježi u dubrovačkim izvorima još 1376. godine, I. Božić je smatrao da „Katuni Crne Gore“ ovdje znače isto što i Paštrovići (Božić, 1970, 169–170).
- 20 „*Item petitur servari et adimpleri omnia, que per oratores i. domini despota videlicet Nicolaum Vitomir et Nixam canc., qui fuerunt Catari, promissa fuerunt, sicut patet per eorum literas et scripturas sigillatas*“ (Listine, 1890, 87).
- 21 Postavši vazal kralja Žigmunda (Sigismunda), despot Stefan Lazarević je bio jedan od barona Ugarskog Kraljevstva. Maja 1426. je sa Žigmundom u Tati sklopio ugovor, zaklevši se na vjernost koja je povlačila „savjet i pomoć“, ali i obavezu predaje prijestonog grada i nekih drugih posjeda nakon njegove smrti i dolaska na vlast Đurđa Vukovića (Brankovića). Preuzimanjem vlasti u Beogradu, tokom avgusta ili početkom septembra 1427. – postavši despotom nakon smrti Stefana Lazarevića (19. jula 1427.), kako je Ugrima morao vratiti Beograd (najkasnije 2. oktobra 1427.), Đurađ Branković 1429/30. podiže Smederevo. Pored ugarske, priznavao je i osmansku vrhovnu vlast; njegova kćerka Katarina se 1434. udala za grofa Ulriha II Celjskog, rođaka kralja Žigmunda, dok mu kćerka Mara 1435. g. odlazi u harem sultana Murata II (Jireček, 1923, 108, 142–143, 217–218; Deroko, 1950, 92–93, 147–149; Orbini, 1999, 386–387; Božić, 1970, 152–153, 158; Spremić, 2008, 50–51, 53; Krstić, 2012, 115–117, 121–122, 124).
- 22 *Nicolaus de Archiluppis* je bio dvorski latinski kancelar, koji je postojao pored logofeta, srpskog kancelara. Pominje se i *Thomas de Buchniafalva*, koji je s poklonima despota Stefana putovao kralju Žigmundu (Jireček, 1923, 220).
- 23 „*Nicolaus de Catharo imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius, quia omnibus et singulis suprascriptis, dum sic fierent et agerentur, presens fui, et de mandato suprascriptorum dominorum, licet de alia manu sit scriptum, in hac publica forma redegi, signoque et nomine meis muniri in fidem et robur omnium premissorum*“ (Listine, 1890, 84).
- 24 „... *aeque de mandato suprascriptorum dominorum in hanc publicam formam redegi una cum ultrascripto*

cembra 1435. u Veneciji je, na zahtjev oratora Mema, odlučeno da se *dominus Georgius despotus Raxie* imenuje za mletačkog građanina i plemića (Listine, 1890, 87).

Imenovanje mletačkim građaninom i plemićem trebalo je imati posebnog značaja u situaciji kada su politička zbivanja nametnula potrebu za hitnim djelovanjem. U to vrijeme je sabor, na koji su papinski poslanici nastojali pridobiti vizantijskog cara Jovana VIII i carigradskog patrijarha Josifa II, iz Ferrare premješten u Firencu (up. Jireček, 1923, 140). Car je „velikom dvoraninu“ Kantakuzinu povjerio da despota Srbije objasni stvar u vezi sa saborom i da ga uputi da i on pošalje poslanika.²⁵ Despot je, saslušavši Kantakuzina, svojeg šuraka, odgovorio: „Ja sam susjed Latina te sam često s njima općio i družio se, pa točno znam njihov jezik, raspoloženja i običaje. Zato, budući da dobro znam što se na njih odnosi, neću poslati poslanika na Sabor“ (Pavlović, 1990, 107). Poslije smrti ugarskog kralja Žigmunda, decembra 1437., Turci su počeli da pripremaju veliki napad, osvojivši Smederevo 18. avgusta 1439. godine (Orbini, 1999, 388; Jireček, 1923, 140; Božić, 1970, 187). Još prije opsade Smedereva, despot je, da bi obezbijedio Primorje, nastojao da od Mlečana kupi Ulcinj;²⁶ „*Quia huc venit quidam orator illustris domini despota Rassie, petens, ut ei dare vellimus locum Dulcigni*“ (Listine, 1890, 117). Možda bi u osobi oratora trebalo prepoznati Archiluppisa.²⁷ Mletačke vlasti su Đurđa 23. aprila 1439. odbile, upućujući na raniji odgovor, dat despotu Stefanu u pogledu Kotora.²⁸

Riješivši da ode u Zetu zajedno sa ženom i sa nekoliko stotina konjanika, despot krajem maja 1440. iz oblasti grofova celjskih stiže u Furlaniju (Jireček, 1923, 142). Međutim, kad se našao u Furlaniji, bio je zaustavljen od Mlečana, koji ga nisu htjeli dalje pustiti bez dozvole Signorie. O tome se u Veneciji raspravljalo oko 30. maja 1440. te je, s isticanjem da je došao s velikom količinom zlata,²⁹ odlučeno da se propusti i da mu se pošalju dva oratora.³⁰ Ovim podacima posebno svjetlo daje činjenica da je *sier Nicolò*

egregio viro domino Nicolao cancellario predicti ill. domini despota“ (Listine, 1890, 84–85).

- 25 Jovan VIII Paleolog, s kojim je 1438. i kardinal Besarion bio u Firenci, umro je 31. oktobra 1448. Naslijedio ga je brat, posljednji vizantijski *basileus* Konstantin XII (31. X 1448.–29. V 1453.).
- 26 Ulcinj je imao prioritet i avgusta 1423., prilikom pregovora koji su doveli do sklapanja *Skadarskog mira*; „*Primo quidem petit domunus Georgius nomine domini Despota Ciuitatem Dulcigni cum suis confinibus*“ (Spremić, 2008, 58).
- 27 *Aloisius Michaelis de Resti* je putovao kao Đurđev poslanik u Mletke, a *Junius de Gradi* napuljskom kralju Alfonsu (Jireček, 1923, 221).
- 28 „*Et excusatio copiatu, quod non possumus ei assentire locum ipsum cum verbis oportunitis et necessariis*“ (Listine, 1890, 117).
- 29 Despot Đurađ Branković, koji je nakon smrti ugarsko-bohemsko-dalmatinsko-hrvatskog kralja Albrehta (oktobra 1439.) nastojao da njegovu udovicu uda za svojeg sina Lazara, prije pada Smedereva iznio je iz Srbije značajna novčana sredstva. Kako je Mlečanima predlagao da mu prodaju Ulcinj, 2. januara 1440. je u Veneciji odlučeno: „*Quod oratoribus illustris domini despota Rassie, qui, uti relatatum fuit huic consilio per serenissimum dominum ducem quatuor exposuerunt: Primo videlicet quod nos rogat, ut precio eis consentiamus locum Dulcigni. ... Respondeatur ... quod non possumus ei vendere Dulcignum, et quod mandabimus, quod veniente eo vel familia sua in terris nostris, ei detur receptum, et mandabimus comiti Scutari, ut det ei id quod habere debet*“ (Jireček, 1923, 141–142; Božić, 1970, 192; Listine, 1890, 119).
- 30 „*A dì 30 fo Pregadi perché il Dispota di Roxia erra zonto alla Chiusa in Friul, e quelli del castel nostro non l'abi voluto lassar passar, senza licenzia della Signoria. Fo preso che 'l fosse lassado passar, et invioli do oratori al ditto Dispota: Francesco Querini quondam sier Piero et Nicolò Memo quondam sier Antonio, el qual vien con grande quantità di orro, come si disse*“ (Sanudo, 1999, 325–326).

Memo, vrativši se s puta kao „*orator al despoti di Rossia*“, izvijestio da je despot u Udinama izgleda boravio zbog svoje žene (Irine, sestre Andronika Paleologa Kantakuzina),³¹ koja, „*per esser corozossa non ha voluto andar con ponpe*“ (Sanudo, 1999, 329). U Veneciji je despot 7. juna 1440. tražio od Signorie galije kojima bi otplovio do Bara, a zatim kopnom „*a uno suo lucho*“ (Sanudo, 1999, 329). Sanudo napominje da Memo kaže da despot ima dosta stvari kod sebe; ukupno oko 800 konja, da želi da ga galije prevezu iz Furlanije, vjerovatno iz lagune Gradeža, kao i da traži druge putne pravce.³²

Nikola iz Kotora, kancelar i orator raškog despota („*sapienti viro Nicolao de Cataro, cancellario et oratori illustris despoti domini Rassie*“), putujući uz Đurđa Brankovića, boravio je u Veneciji 10. juna 1440. godine (Kovijanić, 1955, 346). Mada Mlečani nisu htjeli da čuju za ponovni zahtjev za ustupanje Ulcinja, ipak su obećali despotu da će njihov čovjek posredovati na Porti za izmirenje se sultanom.³³

U Veneciji su se pripremali za despotov dolazak, s ljudstvom i 200 konja, iz Padove, padovanskog kraja ili Furlanije: „*Fo preso preparar stanzie in questa Terra per la venutta del Dispoti di Roxia – è in Padova – o nel Padovan o in Friul, dove a lui piacerà di star, per cavalli 200*“ (Sanudo, 1999, 327). Archiluppis je tada zatražio galiju, odnosno lađe koje će ga prevesti do Bara. Iako se, kako je istaknuto u dokumentu iz *Secreta consilii rogatorum*, cijenila odličnost njihovog prijatelja („*affecti sumus sue excellentie*“) i u svakoj prilici nastojalo izaći mu u susret, nije se našla do jedna galija u arsenalu, kojom bi se mogli prevoziti konji (Listine, 1890, 120). Ukoliko bi, shodno potrebi, želio više plovila, kancelar i orator Nikola bi se mogao pogoditi s venecijanskim građanima i podanicima, „*nam amplam eis licentiam exhibebimus sue excellencie in hoc serviendi*“ (Listine, 1890, 120). M. Sanudo Mlađi, nakon zabilješke koja se odnosi „*A di 19 zugno*“, dalje navodi: „*In questo di fo messo bancho una galia la qual è stà concessa al Dispoti di Roxia, patron della qual va sier Francesco Querini quondam sier Piero da Santo Anzollo, e lui la arma*“ (Sanudo, 1999, 332). Dana 9. jula 1440. galija isplovljava za Marano.³⁴ U pratnji poznatog skadarskog kneza Querinija, mletačke galije s ljudstvom despota Đurđa, na putu za Bar, svratiće u Šibenik i zadržati se nedjelju dana u Dubrovniku.³⁵

31 Kći Dimitrija I Kantakuzina, sebastokratora i despota Moreje (koji je bio unuk cara Jovana VI Kantakuzina, 1347–1354.), u narodnom predanju poznata kao *Prokleta Jerina*, udala se za Đurđa Brankovića 1414. g. Irinin drugi brat, Toma Kantakuzin, koji je upravljao gradnjom Smedereva, branio ga je s Grgurom, najstarijim despotovim sinom, tokom tromjesečne opsade i bombardovanja 1439. godine (Jireček, 1923, 140, 221; Spremić, 2008, 55).

32 „*... et vol do galie dalla Signoria con le qual el possi andar fino in Antiveri e li smonerà in terra e anderà a uno suo lucho. Dice che il ditto ha di molto haver con lui; sonno in suma zerca cavalli 800, e vol che le galie lo vadi a levar in Friul, e vol altri pasazr*“ (Sanudo, 1999, 329).

33 „*Fo posto, a requisicion del Dispoti di Rosia, fosse mandà uno ambassador al Turcho a pregarlo li rendesse il suo regno, et fo presa*“ (Sanudo, 1999, 335).

34 „*Si partì la galia va a Maran a levar il Dispoti di Rosia, ozi a hore 3 avanti zorno, patron sier ...*“ (Sanudo, 1999, 342). K. Jireček navodi da se despot u mletačku galiju ukrcao u lagunskom pristaništu Marano, zapadno od Aquilee (Jireček, 1923, 142).

35 Despot je boravio u Dubrovniku 21/22.–27. jula 1440. Dubrovačka vlada je tada pristala da mu na dva mjeseca pozajmi jednu ratnu galeotu koja će zbog njegove sigurnosti obilaziti od Bara do Budve i ploviti od Bojane do Boke Kotorske. Dubrovčani su zapovjedniku galeote dali uputstvo da ne smije nikog napadati, nego se jedino braniti ako neko napadne brod ili despota, kada bi on bio prisiljen da se s porodicom i blagom skloni na njega (Tadić, 1939, 75–78; up.: Božić, 1970, 193; Jireček, 1923, 142).

Stigavši iz Mletaka i Dubrovnika, despot Đurađ Branković je boravio u Baru, odnosno Zeti tokom narednih devet mjeseci (Božić, 1970, 193). Tokom vizitacije 1671. godine, barski nadbiskup Andrija Zmajević pažnju posvećuje zdanju koje se nalazilo u središtu grada: „Trg pred katedralnom crkvom ukrašava jedna palata prelijepa izrade, koja je bila despota Srbije, gospodara ovog grada, koja im je u vrijeme posjeta služila kao boravište“ (up. Pandžić, 1971, 230).³⁶ Međutim, vjerovatno se ne osjećajući dovoljno bezbjednim u Zeti, despot Đurađ je već krajem septembra 1441. stupio u pregovore s dubrovačkom vladom da u Dubrovniku pohrani svoje veliko blago. Narednog mjeseca su novac, srebro, srebrni i pozlaćeni predmeti i ostalo što je pripadalo despotu smješteni u katedralnom relikvijaru.³⁷ Orbini nagovještava zbivanja koja su mogla uslijediti nakon despotovog dolaska u Bar i vjerovatno protivtursku zavjeru (Božić, 1970, 194). „Kad dozna za to Murat, stupa u tajne pregovore s Baranima, nudeći im brda i doline predaju li mu Đurđa i obećajući im, između ostaloga, slobodu za njihov grad, kao i svoju zaštitu. Pred takvom ponudom Barani se nađuše u nedoumici i neodlučni; s jedne strane bijahu namamljeni tako širokogrudim obećanjima, a s druge ih strane obveza vjernosti gospodaru odgovaraše od toga. No Đurađ, izviješten o tome od nekih prijatelja, shvati da je bolje ne čekati neizvjesnu odluku Barana, te smjesta posla u Dubrovnik svoga glasnika s molbom tamošnjem senatu za pomoć pred takvom opasnošću“ (Orbini, 1999, 389).³⁸ Dubrovčane je zamolio da mu pozajme galiju koju bi o svojem trošku držao 15 dana, a dubrovačka vlada mu je 6. aprila 1441. udovoljila, postavivši veslače, 50 ljudi posade te Đura Gučetića za komandanta galije (Tadić, 1939, 81). Shodno dubrovačkim hroničarima i starijim istoričarima, Osmanlije su pokušavale da im stanovnici Zete predaju despota za novac; plašeći se u Baru da to ne učine, pretvarajući se da ide u lov, despot je „prešao na morsku obalu i ukrao se na dubrovačku galiju“ (Tadić, 1939, 82).³⁹ Prema drugim pis-

36 Zahvaljujem g. Stevanu Dokiću iz Readinga, Velika Britanija, na vrijednim sugestijama i napomenama pri revidiranju Zmajevićeve vizitacije. Tokom višednevnog boravka 1440. u Dubrovniku, despot Đurađ Branković je odabrao da odsjedne u nadbiskupiji (Tadić, 1939, 77).

37 Prva potvrda je izdata 25. januara 1441., za ostavu koja je primljena od mitropolita Atanasija i Paskoja Sorkočevića. Dubrovčani su u decembru 1440. poslali sultanu dva poslanika koji su imali objasniti da su despotovo blago primili jer su i ranije to običavali činiti. „Blago je donio neki kaluđer i predao ga u vrećama punih aspri, govoreći da je to despotovo i crkveno“ (Tadić, 1939, 78, 80).

38 „*E perciocchè dubitava molto di non poter sussistere in Antivari*“, već je u Dubrovniku zatražio jednu galiju da bi mogao, u slučaju potrebe, tamo izbjeći. Preko pouzdanika je svoju riznicu, u kojoj je bilo oko 170.000 (!) dukata, predao na čuvanje dubrovačkoj vladi. „*Trasferitosi il despota in Antivari, la galeotta pure andò servirlo. E tra poco tempo con la medesima lui mandò a Ragusa il suo tesoro in tanto argento, desiderando, che fosse depositato nella stanza del pubblico erario, come fu compiaciuto. Al despota si desiderava mostrar tutta l'attenzione, mentre dalla sua gioventù sempre fu propenso, in ogni incontro, ed alle soddisfazioni della repubblica ed alla protezione de' particolari, che in gran copia facevano un fiorito commercio nelli di lui stati. Ora, arrivato in Antivari, subito aveva da posta propria scritto a quelli suoi di Nuovo Monte in raccomandazione de' Ragusei, ivi esistenti*“ (Chronica Ragusina, 1893, 279).

39 Despot Đurađ je nakon oko pola godine, preko ambasadora Vlaha Ragnine, od Dubrovnika zatražio galiju praćenu naoružanim barkama, „*per potersi salvare con tutti li suoi, temendo di poter essere consegnato alli Turchi, se più se trattenesse in quelle parti*“. Njegovom zahtjevu je udovoljeno i Senat je, uz saglasnost Velikog vijeća, odredio da se pripremi „*una casa per alloggiare esso despota con tutta la sua gente. Presentata si intanto la galera ragusea sotto certi oliveti d' Antivari, il despota finse d' andar in caccia ed all'improvviso si salvò sulla galera, con la quale venne a Ragusa*“ (Chronica Ragusina, 1893, 282).

cima, despot se najprije sklonio u Budvu, a zatim, 12. aprila 1441. u Dubrovnik (Orbini, 1999, 389–390; Jireček, 1923, 142; Božić, 1970, 195). U to vrijeme u Baru duže vremena prebiva i Nikola Archiluppis, gdje je moguće ostao nakon despotovog odlaska.⁴⁰

Konsolidacijom svoje vojne pozicije, despot Đurađ postaje jedna od ključnih ličnosti *Lige protiv Turaka*,⁴¹ koja 1443. dopijeva do Sofije.⁴² Na osnovu dogovora sklopljenog u Segedinu, povratio je mnoge svoje gradove, da bi 22. avgusta 1444. ponovo ušao u Smederevo. Ugarski kralj Ladislav Posmrče je međutim oduzeo od despota mnoge posjede i Ugarska je nastavila borbu protiv Osmanlija (Dinić, 1960, 28; up. Deroko, 1950, 147). Obnavljanjem Despotovine, mnogi dubrovački plemići su stupili u službu despota Đurđa (Jireček, 1923, 220–221). Shodno tome, i Archiluppis svoje posljednje dane provodi u ovom gradu.

ADICIJA ODNOSNO KODICIL TESTAMENTA G. NIKOLE IZ KOTORA, GRAĐANINA I STANOVNIKA BARA I VRHOVNOG KANCELARA NAJSVJETLIJEG KNEZA, GOSPODINA DESPOTA RAŠKE

Dodatak testamenta Nikole Archiluppisa, preminulog u Smederevu („*Ser Nicholai de Catharo, civis et habitatoris Anthibari er supremi cancellarii Illustrissimi domini despota Rassie, defuncti in Smederevo*“),⁴³ otvoren je u Dubrovniku 10. februara (osme indikcije)⁴⁴ 1445. godine, odnosno prethodno predstavljen 5. januara 1445. dubrovačkom sudu (kuriji) za građanske stvari radi opravosnaženja, od strane dum Petra Curona, plebana Novog Brda. Prvonavedenog datuma je i autentifikovan od strane sudije (konzula) za građanske stvari g. Miha Bocignola⁴⁵ i njegovih sudija, g. Marina Rafaelova *de Goze*,⁴⁶ g.

40 Tokom boravka despota Đurđa Brankovića u Dubrovniku, tamo se nalazila i njegova tetka, sultanica Despina (Olivera), koja je možda s njim i stigla. Svakako je bila angažovana u prenošenju političkih poruka od Neretve do Bara. Vratila se iz Osmanskog Carstva nakon smrti sultana Bajazita 1403., za kojeg je bila udata poslije bitke na Kosovu. Kako su Turci nastojali da ga se domognu, despot je bio sumnjičav i prema najbližim saradnicima. U Dubrovniku je imao neprilika sa svojim neposlušnim ljudima. Tamo je saznao za osljepljivanje sinova Stefana i Grgura i za osmansko osvajanje Novog Brda; molio je Dubrovčane za posredovanje u sukobu s Crnojevićima, koji su namjeravali da mu oduzmu unutrašnje djelove Zete: udruženi s vojvodom Stjepanom Vukčićem, oni će po njegovom odlasku Zetom i zavladati (Tadić, 1939, 57–58, 82–83).

41 „... *di far con ditti Realli in far esercitto terestre contra il Turco: Et prima il Serenissimo Re di Ongaria di andar in persona con cavalli – Xm; El Dispoti Zorzi di Rosia con cavalli – Xm ...*“ (Sanudo, 1999, 383).

42 „... te ih potukoše s čitavom njihovom vojskom u podnožju planine Hemos“ (Orbini, 1999, 392).

43 (DAD, TN, 13, f. 209v). Snimci dokumenata iz Državnog arhiva u Dubrovniku ustupljeni su mi ljubaznošću prof. dr. sc. Nelle Lonze, koja je obavila i kolaciju transkribovanih isprava, na čemu joj, kao i na vrijednim sugestijama, najsrdačnije zahvaljujem.

44 Indikcija je kontrolni element datacije.

45 „*per dominum consulem cusarum civiliu Ser Michaelem de Bocignolo*“ (DAD, TN, 13, f. 209v). Miho Marinov Bocinolo (oko 1390.–1466.), zvan Manatić (Manetić), prvi put se, oko 1419., oženio djevojkom iz roda Sorgo, a drugi put, oko 1455., iz roda Georgio. U testamentu je titulisan kao vitez („*testamentum splendidi equitis*“). Bio je vlasnik valjaonice sukna. Od 1444. do 1464. devet puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012a, 76, 77).

46 „... *suos iudices Ser Marinum Rafaelis de Goze, Ser Jacobum de Georgio, et Ser Stephanum de Zammagno ...*“ (DAD, TN, 13, f. 209v). Moguće da je prvonavedeni Marin Radov Goče (oko 1385.–1447.), koji je imao nadimak *šira*, od 1438. do 1446. tri puta dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 109).

Jakova Georgio⁴⁷ i g. Stjepana Zamagna.⁴⁸ Autentifikacija je obavljena na temelju saslušanja potpisanih svjedoka, koje su prethodno u Smederevu sproveli egzaminatori g. Đuro *de Goze*,⁴⁹ g. Jakov Sorgo⁵⁰ i Živko Kaštrat, predstavnici postavljeni radi ispitivanja vjerodostojnosti pismena građanskog suda. Uz dva dubrovačka plemića našao se pripadnik antuninskog roda porijeklom s Lopuda.⁵¹ Kao svjedoci kodicila, u protokolu su navedeni g. Pasko Sorgo,⁵² „čeonik riznički” na dvoru despota Đurđa – ministar finansija 1445. g.,⁵³ g. Marin Đurov Goče⁵⁴ i Nikola Radulinov,⁵⁵ svakako povezani s pokojnikom i na dru-

-
- 47 Jakov Matov Georgio (oko 1393.–1462.) bio je oženjen plemkinjom iz roda Poča (Vekarić, 2012a, 249).
- 48 Stjepan Orsatov Zamagno (oko 1385.–1460.), bio je 1427. poklisar u Drijevimama, gdje je trebao istražiti slučaj Hrankovića, koji su krijumčarili so. Osam puta (1440/60.) je bio dubrovački knez. Ženjen plemkinjama iz rodova Gondula i Babilio, imao je pet sinova (Vekarić, 2012b, 345, 346).
- 49 Đuro Klementov Goče (oko 1383.–1462.). Đuro Gučetić je bio među vlastelom koja je 20. juna 1440. izabrana da pozdravi despota Đurđa Brankovića „u Vratniku, kod otoka Olike”, na putovanju iz Venecije prema Baru; 6. aprila 1441. je određen za komandanta galije koja ga je trebala dovesti iz Bara u Dubrovnik. Zabilježeno je da je 1408. g. optužen jer je neku sluškinju silom dovukao *in slaniča* i silovao je. Bio je pomoćnik zapovjednika u vojnoj akciji u Konavlima 1419. g. Kod vojvode Sandalja je bio izaslanik 1429., a 1430. g. u poslanstvu kod sultana Murata II, od kojeg je trebalo izdejstvovati potvrdu za stečeni posjed u Konavlima i slobodu trgovanja Dubrovčana u Osmanskom Carstvu. Od 1443. do 1449. bio je katalonski konzul u Dubrovniku. Između 1426. i 1459. g. trinaest puta je bio dubrovački knez. Imao je devet sinova (Tadić, 1939, 76, 81; Vekarić, 2012b, 101–102).
- 50 Jakov Junijev Sorgo (oko 1390.–1451.) je u razdoblju 1440/49. četiri puta bio dubrovački knez. On ili Jakov Lovrov Sorgo (oko 1400.–1454.) bio je 1440. poklisar na Porti (Vekarić, 2012b, 271–272, 277).
- 51 Živko Radoslavov, Radosaljić, zvan Kaštrat (*Castratis*), doselio se u Dubrovnik oko 1380. g. Rod nije nazvan po patronimu, već po nadimku njegovog začetnika. Nikola Živkov Radosalić Kaštratović, koji je za izgradnju crkve sv. Antuna na Pločama 1464. g. zavještao 500 perpera, naredio je da se njegova kći mora udati „u skladu s njegovim statusom” (Pešorda Vardić, 2012, 39–44, 100, 153, 191).
- 52 „*Ser Pasquale de Sorgo*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). *Pasqualis Junii de Sorgo*, Pasko Junijev Sorgo (oko 1400.–1454.) bio je najistaknutiji Dubrovčanin u službi despota Đurđa. Najuticajniji član svojeg ogranka, oko 1431. oženio se kćerkom dubrovačkog poklisara u Ugarskoj, Petra Benediktovog Gondula. Njegovi potomci su dobili nadimak *Čeoniković*. „Despot iskaza svoju zahvalnost i nekim dubrovačkim plemićima koji i nakon njegova odlaska iz Dubrovnika ostaše uz njega. Među njima bijahu Damjan Đurđević i Paško Junijev Sorkočević zvan Bjelja, koje Đurađ postavi na visoke državničke položaje, a posebice Sorkočevića, koji obnašao dužnost prvog savjetnika, te se stoga još i dandanas na smederevskoj utvrdi može vidjeti Sorkočevićev grb, koji Đurađ postavi u znak naklonosti Dubrovčaninu. Darova mu također zemlje u Toplici Poželivši se vratiti u zavičaj, Sorkočević ta mjesta proda za veliku svotu nekom raškom plemiću“ (Orbini, 1999, 391). Prethodno trgovac u Novom Brdu, pominje se i kao jedan od izaslanika novobrdskih činovnika: kako je saobraćanje Novog Brda sa Zapadom od oktobra do decembra 1439. bilo slobodno, Dubrovčani Nikola Ptičić i Paskoje Sorkočević putovali su preko Dubrovnika i Senja despotu u Ugarsku (Jireček, 1923, 141, 220–221). Pasko Sorkočević, kao i pomenuti Đuro Gučetić, bili su među dubrovačkom vlastelom koja je 20. juna 1440. zadužena da despota Đurđa sretne na moru na putovanju od Venecije za Bar, pozdravi od dubrovačke vlade i pozove da posjeti Dubrovnik. Pasko je bio vlasnik galije koju je Dubrovnik iste 1440. g. opremio za despota, a naveden je i 25. januara 1441., pri izdavanju potvrde o deponovanju despotovog novca i dragocjenosti u riznici dubrovačke katedrale. Učestvovao je 1444. g. u despotovom pohodu protiv Turaka (Tadić, 1939, 76, 78; Vekarić, 2012b, 272–274).
- 53 Paskov otac Junije (Junko), s nadimkom Bjelja (Bijelić), poklisar, živio je u razdoblju oko 1345.–1401. Skopski namjesnik Pašait imao je 1409. udjela u Trepči, od četvrtine rudarske topionice („kola”) Junija Sorkočevića (Jireček, 1923, 220–221; Vekarić, 2012b, 271; Spremić, 2008, 54, Dinić, 1960, 26).
- 54 Marin Đurov (Pecorario) Goče-Dragojević (oko 1415.–1482.), oženjen iz roda Bona, bio je 1464. poklisar kod napuljskog kralja Ferdinanda I. Pet puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 102).
- 55 „*Marino Georgii de Goze et Nichola de Radulino*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). Braća Nikola i Jakov Radulino

tvenoj razini i poslovnim interesima. Svjedoci su marljivo ispitani u Smederevu, izvjesno 5. januara 1445., potvrdivši u potpunosti autentičnost dodatka oporuke. Sadržaj adicije, sačinjene, kako je na njenom završetku navedeno, 20. oktobra 1444. g., nakon invokacije s aprekacijskom formulom *Yhesus*, zatim je izložen u prijepisu; „*Cuius additionis testamenti tenor talis est videlicet*“ (DAD, TN, 13, f. 210r).

Na samom početku dokumenta navedeni su istaknuti društveni status testatora, unutar komune i na dvoru, ali i njegovo nezavidno zdravstveno stanje. Nikola iz Kotora, dugogodišnji stanovnik Bara koji je stekao status građanina toga grada („*Nicolo de Catharo, citadin et habitador lungo tempo in Antivari*“), vrhovni kancelar najsvjetlijeg kneza gospodina despota Raške, teško bolestan tijelom („*infermo grievemente del corpo*“), ali milošću Božjom zdrav umom (što je bio i preduslov za sastavljanje oporuka), sačinio je i uredio izjavu svoje posljednje volje (DAD, TN, 13, f. 210r; up. Grbac, 2013, 81).

Prvo je svoju dušu preporučio najvišem Tvorcu. Zatim se osvrnuo na testament, vrlo vjerovatno sačinjen u Baru, u kojem je bio nastanjen: zbog toga što je na polasku od kuće sačinio svoj testament („*E perche in su la mia partida de caxa fexe mio testamento...*“), kodicilom mu ne protivrječi niti ga opovrgava, već ga, koliko se može, potvrđuje (DAD, TN, 13, f. 210r). Međutim, kako su se u međuvremenu dogodile nove stvari, tj. nastali su određeni dugovi, imao je potrebu da napravi dodatak pomenutom testamentu. Shodno tome, izjavio je da duguje i da je obavezan 112 zlatnih dukata⁵⁶ g. Bartulu g. Ivana Goče.⁵⁷ Formalizovana povezanost s uglednim pripadnikom dubrovačkog humanističkog kruga ukazuje na isprepletenost poslovne i kulturne društvene sfere. Bartul (oko 1407–1497.), poklisar, rizničar i književnik, bio je „prvi čovjek u Republici po savjetu i dostojanstvu“, piše o njemu Ilija Lamprin Crieva (1463–1520.).⁵⁸

Takođe, Nikola je dugovao g. Ivanu Petrovom Županu, barskom patriciju, novac koji je dva puta poslao njegovoj porodici: „*Item a Ser Zuane de Ser Piero Zupani per doy volte per denari mandati a la fameglia mia*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). Za to, navodi, zna g. Junije Todrova Junija te kako kaže rečeni Junije da mu bude plaćeno i dato („*E questo sa Ser*

-
- su u svoje trgovačko društvo 1429. g. uložili 3.500 dukata; iste je godine i dubrovački antunin doseljen iz Bara Nikola Nalis investirao u trgovačka društva znatna novčana sredstva. Jedan od dubrovačkih građana koji je 1430. imao obavezu čuvanja zaliva bio je Nikola Radulinović (Pešorda, Vardić, 2012, 91, 161). Iz teksta oporuke Nikole Natalisa iz Bara, sastavljene 1451. g., saznaje se da je od prodatog oružja i pancira trgovac Nikša Mioša dobio svoj dio, a ukoliko to nije potvrđeno priznanicom, određuje da se za to pobrine *Ser Zoymo d'Antiveri* – jedan od dužnika kompanije koji se pominje i u kodicilu Nikole Archiluppisa – tako što će se dati za dug Pribisava Radulina (oca svjedoka Nikolinovog kodicila) i drugih zaduženih. S obzirom da su po osnovu zajedničkog ulaganja u poslovne operacije trgovačko društvo imali ostavilac Nikola Nalis, Nikša *de Miosa*, Nikola i Jaketa Radulin, kako proizlazi iz sentencije sastavljene u kancelariji, po tom su se osnovu naplatili od Marina *de Bizia*, Nikole *Granzarich* i Matije *de Lillo* (DAD, TN, 14, ff. 192r–194r).
- 56 Znakovito je da Firentinac Cennino d'Andrea Cennini navodi da su kovači u Italiji u XV vijeku od jednog zlatnog dukata mogli iskovati 145 zlatnih listova, koji su se koristili za ukrašavanje rukopisa (Filippone Overty, 2008, 27, 28).
- 57 „*Et son debito et obligato a Ser Bartolo de miser Zoane de Goze cento et dodexe ducati d'oro*“ (DAD, TN, 13, f. 210r). Ivan Marinov Goče (oko 1365–1445.), bio je korčulanski vikar 1415. g., u vrijeme kratkotrajne vladavine Dubrovnika tim ostrvom. Do 1444. godine jedanaest puta je bio dubrovački knez (Vekarić, 2012b, 118).
- 58 Bartul se oko 1436. g. oženio plemkinjom iz roda Menče (Vekarić, 2012b, 119).

Zonio de Ser Thodro de Zonio, quel che dira ditto Ser Zonio, che li sia pagato et dato.)⁵⁹ Da je riječ o Archiluppisovoj porodici trajno nastanjenoj u Baru, potvrđuju činjenice da se u oba slučaja radi o poslovnim ljudima iz uglednih barskih rodova Župan i Brizi, višestruko povezanih s Dubrovnikom.⁶⁰ Po punomoćju „*Ser Theodori filii Ser Zonii Bricio*”, 4. avgusta 1445. se pominju još neki prokurator testamta pok. Nikole Archiluppisa, kancelara (DAD, DC, 59, ff. 29r–29v). Navedeni Todro (*Theodorus Britius*, Teodor Brizi), barski „*judex juratus*” 1429. g., bio je Junijev otac (Marković, 1902, 198). „*Todorus de Zomo de Antibaro*” je još 1409. trebao da dopremi žito u Dubrovnik (Bošković, 1962, 268, 276).

Mijenjajući često mjesto boravka, Nikola je kao kotorski građanin boravio, a zatim prebivao u Baru (gdje se bilježi u ispravama od novembra 1437. i decembra 1440.). Izvjesno se u tom gradu oženio i zasnovao porodicu; „*Die Frau des Kanzlers »dona Stana«, war eine Antibarenserin*“ (Jireček, 1904a, 164). Ukoliko je oženio kćerku imućnog građanina ili patricija i dobio s njom djecu, tast ili neko od njene porodice mu je mogao dati u miraz, ili ustupiti na upotrebu dio svoje kuće.⁶¹ Ne može se isključiti ni unajmljena kuća, posebno ukoliko je u Baru obavljao notarsku djelatnost. Na barsko prebivalište bi mogao upućivati kodicil od 20. oktobra 1444.⁶² Djeca su im mogla biti vrlo mala, tako da odredbama testamentarne adicije ženi ostavlja da bez onemogućavanja u tome raspoložbe stvarima koje joj pripadaju.

Sljedeći navod u kodicilu odnosi se na dug prema g. Ivanu iz Kotora („*Ser Zoane de Catharo*”), u iznosu od 20 zlatnih dukata, koje je poslao njegovoj porodici u Bar prije nekoliko dana („*li quali mando a la fameglia mia, pochi di fa in Antivari*”). Navedene dugove je trebalo podmiriti gotovinom donijetom iz Smedereva i drugom robom koja će se odatle poslati te avansirati i isplatiti shodno inventaru, što je Nikola zamolio da učine izvršitelji testamta koji je sačinio i kodicila koji tada sastavlja (DAD, TN, 13, f. 210r).

Odjeću koja je u kući gore navedenog g. Ivana, knjige i srebrninu („*libri et arzentiera*”) trebalo je prodati i unovčiti s robom koja će se odatle poslati, s tim što je tkanine i srebrninu trebalo prodati i unovčiti u pobožne namjene – za svrhe hodočasnika, kapele i drugih stvari koje je Nikola odredio u testamentu i navodi u kodicilu, budući da izričito želi i utvrđuje da do iznosa od 20 dukata za njegovu dušu bude otkupljen jedan rob iz ruku nevjernika: „*voglio et ordeno che sia scomprado un servo di man di li infideli*⁶³ *in fina summa di XXti ducati, per l'anima mia*” (DAD, TN, 13, f. 210r).

Archiluppisov kodicil osim što kroz odredbe o primaocima oporučnih darivanja rasvjetljava društveni krug kojem je zavještalac pripadao, važan je izvor i za proučavanje

59 DAD, TN, 13, f. 210r. *Junius Bricij* je 19. maja 1443. bio je potpisnik dokumenta sa strane plemenitih i mudrih ljudi Bara („*nobeli e Sauij homeni d'Antibari*”), na osnovu kojeg Mlečani priznaju povlastice gradu (Šafarik, 1862, 74).

60 O patricijskom rodu Župan i njegovim vezama s Dubrovnikom v.: Marković, 2014b.

61 Cap. 154. statuta Kotora određuje da je muž sa ženom mogao primiti u miraz nekretninu poput zemljišta ili kuće (SC, 2009, 212).

62 „... *su la mia partida de caxa ...*” (DAD, TN, 13, f. 210r). Cap. 152. statuta Kotora određuje „da što god od oca ili od majke ili od koje druge ličnosti bude darovano ženi, od onoga što se može darivati, sve to biće u vlasti i raspolaganju po volji same žene i njenih nasljednika poslije njene smrti ...” (SC, 2009, 211).

63 Up.: „Enfin, le dernier moyen de s'offrir une place au paradis est le rachat des captifs chrétiens, preoccupation particulièrement vive en Péninsule Ibérique” (Victor, 2014, 89).

materijalne kulture višeg staleža u Baru, kojem je vjerovatno pripadala njegova žena. Svu robu koja pripada supruzi: haljine, prstenje,⁶⁴ pojaseve, lanena sukna i tkanine, Nikola je odredio da joj budu na slobodnom raspolaganju bez ikakve zapreke.⁶⁵ S druge strane, istakao je da ponovo poništava prethodno obesnaženi testament, koji je sačinio dok je još bio živ njegov brat gospodin biskup (!). Naveo je i da smatra da je u drugom testamentu zapisao da treba potražiti djecu, odnosno sinove g. Almeriga iz Seravallea⁶⁶ odnosno Trevisa, i dati im 9 dukata. Takođe, ukoliko bi neka osoba došla iz Firence u Dubrovnik, a poznavala suprugu i djecu g. *Iacoma*, sina g. Zoanea di Seminiato (*Scominiato*, San Miniato),⁶⁷ trebala joj je uručiti 14 dukata. Testator je još odredio da se potraže djeca g. Nicha iz Fana i da im na svaki način treba dati 30 zlatnih dukata. Izričito nastojanje da se značajni novčani iznosi dostave nasljednicima gospode iz Veneta, Toskane i Marke zasigurno govori o društvenim vezama uspostavljenim tokom profesionalnog oformljivanja, obavljanja diplomatskih zadataka ili poslovnih poduhvata.

Nikola zatim, izražavajući dvosmjernu strategiju u izboru primalaca testamentarnih legata, završava s još jednim legatom u pobožne svrhe: franjevačkim fratrima opservantima zavještao je 4 zlatna dukata. Odnosni prilog testamentu je dat i zapisan 20. oktobra 1444. godine u Smederevu, u prisustvu naročito pozvanih i zamoljenih g. Paska Sorgo,⁶⁸ g. Marina *de Zorzi de Goze* i g. Nikole, sina Pripkovog.⁶⁹

64 Statut Kotora u *cap.* 151. utvrđuje da prsten koji muž daje ženi kad je uzima i vjeri ili prstenuje bude u vlasti žene da raspolaze i čini s njim po svojoj volji utvrđuje. (SC, 2009, 211).

65 „*Tuta quella roba che apartien a mia muglier; veste, aneli, centure, panni di lin, tele, sia in libertade sua senza niguna contradicion*” (DAD, TN, 13, f. 210r). Prema statutu Kotora, sve što pripada ženi prilikom udaje, ostaje njeno neotuđivo vlasništvo. *Cap.* 149. iz 1316. godine određuje da je muž dužan da sačini notarsku ispravu o prijemu miraza. „Odjeća i tkanine doznačene kao miraz, koje budu preostale u vrijeme smrti, vrtiče se kao što je primio, ...“ (SC, 2009, 48, 209).

66 Serravalle, iz kojeg povjerilac očito izvorno potiče, nalazi se pokraj mjesta Vittorio Veneto, nedaleko od Trevisa; južno je Ceneda. Shodno tradiciji, cenedski biskupi su u XII v. Serravalle investiturom dodijelili lokalnim familijama. Fortifikacijski se izgrađuje od 1337. g., pod Mletačkom Republikom.

67 Više pojmova upućuje na toskansku destinaciju primalaca legata. San Miniato al Monte je čuvena firentinska bazilika čija je fasada u XIII v. izgrađena finansiranjem od strane *Arte di Calimala* (ceha trgovaca suknom), a klostar sredinom XV v., nastojanjem *Arte della Mercantia*. San Miniato *al Tedesco* (od 1370. *al Fiorentino*) je komuna nedaleko od Pise. *San Miniato* se nalazi u blizini središta Siene. Giovanni da San Miniato (Firenca, 1360–1428.), sin notara Duccia, oficir firentinske vojske, povukao se prije 1420. u manastir S. Maria degli Angeli, stupivši u red benediktinaca. O namjeri je prethodno upoznao prijatelja, humanistu Coluccia Salutatija. Kao monah, preveo je Petrarkino djelo *De remediis utriusque fortunae*. C. Salutati (1331–1406.), nakon studija retorike i bilježništva bio je kancelar u Todiju i Luki, a od 1374. kod vladara u Firenci, gdje je unio petrarkistički impuls i kroz epistole humanističku kulturu (Pelloni, 2001, 1; Treccani, Salutati, Coluccio, 2015).

68 U to je vrijeme *Pasqual de Sorgo* imao dobra na Toplici i u Dubočici kod Leskovca. M. Orbini navodi da se Toplica u davnini, prema tvrdnjama Giacomo Castaldija, zvala Tricornesium (Orbini, 1999, 391).

69 *Pripcho*, Pripko, Pribislav Radulinović, ugledni i vrlo imućni dubrovački antunin, u testamentu registrovanom 1420. g. matičnoj bratovštini ostavlja 2 perpera. Naveo je i da njegovi sinovi imaju pravo na jednake djelove ostavštine, pod uslovom da se ne podijele dok najmlađi od njih ne napuni 25 godina. Za izvršitelje izjave svoje posljednje volje 1419. je odredio plemiće iz roda Grade. Godine 1411. Pribil Radulinović je bio zakupac carine na Limu, koju je, kao i oblast Brankovića, ekonomski iskorištavao i vojno kontrolisao skopski krajišnik Pašait; po naređenju dubrovačke vlade trebao je smanjiti carinu za četvrtinu: „*non debiati tuor o far tuor la gabella integra de Limo ma abater lo quarto*” (Pešorda Vardić,

Nakon navedenog sadržaja adicije testamentu priložena je cedulja inventara, koji je predstavljao popis Nikoline pokretne imovine; „*In qua quidem additione testamenti predicti incluxa erat cedula inventarii huius tenoris videlicet*” (DAD, TN, 13, f. 210r). Inventar dobara važan je izvor za proučavanje materijalnog života ostavioca. Iako su za njegovo sastavljanje obično zaduživani testamentarni povjerenici, u ovom slučaju je, shodno specifičnim okolnostima, to uradio sam zavještalac. Način na koji je inventar trebao biti sastavljen bio je utvrđen statutarnim pravom. Splitski statut primjerice propisuje da su izvršitelji testamenta pod prijetnjom kazne i globe od 10 libara bili dužni u roku od 10 dana nakon smrti zavještaoca sastaviti popis njegove imovine, kako se ona ne bi rasipala, prevarom zamijenila ili zatajila.⁷⁰ U slučaju da su izvršitelji testamenta namjeravali da prodaju nešto od pokojnikovih dobara radi izvršenja testamenta ili konkretne oporučne odredbe, a stvari koje bi prodali vrijedile više od 100 solida, iste su bili dužni da oglase i stave na javnu prodaju u roku od nekoliko dana, kako bi se one prodale i ustupile najpovoljnijem ponuđaču (Grbavac, 2013, 83).

Reformacija o inventarima dobara u trogirskom statutu zapisana je 1431/32. g., pod naslovom *Povjerenici (za izvršenje oporuke) dužni su sastaviti popis pokojnikovih dobara kao što čine skrbnici u pogledu imovine šticeinika* (Budeč, 2014, 21). Trogirski statut propisuje da su svi staratelji šticeinika, koji su za to bili određeni testamentom pokojnika ili od strane trogirске kurije, bili dužni u roku od jednog mjeseca popisati ili dati da se popišu sva pokretna i nepokretna dobra šticeinika.⁷¹

Šibenski statut i njegove reformacije s dvanaest odredaba regulišu pojedinosti načina izrade inventara dobara; povjerenici (*commissarii*)⁷² su u roku od 20 dana od smrti pokojnika bili dužni da započnu s popisivanjem pokojnikovih pokretnih i nepokretnih dobara, zaloga i zaduženja, te ga morali završiti u roku od 40 dana.⁷³ Po proteku roka, izvršitelji su bili dužni predstaviti inventar dobara knezu i kuriji, koji se potom trebao čuvati u kancelariji komunalnog prokuratora.⁷⁴

Zadarski statut propisuje da su izvršitelji testamenta preminulog bili dužni da 15 dana po njegovoj smrti pristupe izradi inventara, koji je pred zadarskim knezom i kurijom

2012, 115, 135, 153, 191, 228; Dinić, 1960, 26–27).

70 Od 1435. ili 1436. g. počeo se voditi poseban registar testamenata i inventara u koji je bilježnik unosio samo te dvije vrste dokumenata (Ančić, 2005, 101–102; up. Grbavac, 2013, 83).

71 Popis tih dobara izvršitelji su morali predati kuriji pod prijetnjom kazne u korist trogirске komune. Takođe, notar je bio dužan da popis prepíše i prenese u posebno određenu bilježnicu koja se trebala čuvati u komunalnoj blagajni u kojoj se čuvaju i spisi komune (Budeč, 2014, 21; Grbavac, 2013, 83).

72 Termini *komesar*, *komisar*, *komisarij* takođe označavaju testamentarnog izvršitelja; povjeriti nekome „ulogu komisara, izvršitelja posljednje volje, podrazumijevalo je dobro poznavanje takve osobe, veliko povjerenje i, u velikom broju slučajeva, priso prijateljstvo“. Ustanova testamentarnog izvršitelja je najjasnije prisutna u statutima Dubrovnika (IV, 74–77), Kotora (cap. 187–191) i Budve (cap. 168) (Ančić, 2005, 118, 121; Pezelj, 2010, 189).

73 Inventare je, kao privatno-pravne dokumente, sastavljao komunalni bilježnik, najčešće uz pomoć izvršitelja (Budeč, 2014, 14–15).

74 Shodno reformaciji iz 1415. g. (*Inventari neka se prepišu u uredu općinskog kancelara*), s vremenom su se inventari čuvani u prokuratorovoj kancelariji gubili i nestajali. Zato ih je komunalni kancelar, odnosno notar, trebao prepisati u posebnu knjigu (Budeč, 2014, 17–18). Statut Pirana je propisao da se po notarevoj smrti notarske knjige arhiviraju u prostoriji crkve sv. Jurija (Mihelić, 2011, 647).

trebao biti predstavljen u vremenskom roku od 60 dana.⁷⁵ Statut Zadra precizno reguliše i formu inventara: na njegovom početku notar je morao ucrtati oveći znak krsta, a zatim je trebao slijediti popis svih nekretnina, pokretnosti, tužbi, dugova i potraživanja s tačnim imenima i prezimenima i svim drugim pojedinostima.⁷⁶ Tako sastavljen inventar izvršitelji su bili dužni prije isteka roka od 60 dana predati na čuvanje gradskom knezu i njegovom sudu, koji ga je trebao odložiti na čuvanje u kancelariji prokuratora (*procuraria*) zadarske komune (Grbavac, 2013, 83). Prema *cap.* 435. statuta Kotora, izvršitelji su bili dužni da naprave inventar poslije smrti testatora u roku od mjesec dana⁷⁷ najviše od kako imaju obavještenje o njihovoj ulozi, o svim posjedima pokretnim i nepokretnim, stvarima i dobrima koja se kreću, potraživanjima i dugovanjima.⁷⁸

„*INVENTAR ROBE KOJA SE NALAZI KOD G. NIKOLE KANCELARA*”

„*Inventar robe koja se nalazi kod g. Nikole kancelara u zlatnom novcu, srebrnini i odjeći*” (DAD, TN, 13, f. 210r).⁷⁹ Zlatnih dukata je 215. U asprama je 2.000.⁸⁰ U srebrnini, u jednoj bačvici su bili kaleži (*cuppe*), njih dva, izrađeni na bosanski, i treći na ugarski način („*lavorade al modo bosinexe, la terza ala ungaracha*”).⁸¹ Srebrno stolno posuđe izrađeno *na bosanski način*, koje je vjerovatno prvenstveno služilo izlaganju, cijenjeno je ne samo zbog količine ugrađenog srebra, već i zbog umijeća obrade, a potvrđeno je

75 U slučaju da je neka osoba iznenada umrla ili nije bila u stanju da sastavi testament i imenuje izvršitelje, imenovao ih je zadarski sud (Grbavac, 2013, 83; Budeč, 2014, 21).

76 *Res mobiles* su obuhvatale i novac, zlatninu, srebrninu, nakit i dragulje, tekstil, lične stvari, stvari iz domaćinstva (Grbavac, 2013, 83).

77 Prema dubrovačkom statutu, *Liber III, cap. XLI. De forma testamentorum*, svjedoci, odnosno epitropi su u roku od 30 dana od smrti testatora morali doći pred zakletim sudijama i notarom da potvrde odredbe preminulog, odnosno preminule (Statuta Ragusii, 1904, 70).

78 Inventar su bili dužni da predoče knezu i sudijama grada Kotora i da ga daju na čuvanje rizničarima relikvija sv. Tripuna. Izvršitelji su takođe po inventaru morali da polažu račun o svim legatima i testamentarnim uslovima, kao i o svemu što su uradili za vrijeme svojeg upravljanja zaostavštinom. Kancelar ili zakleti notar Kotora je upisivao dan kad je inventar predat. Za čuvanje inventara trebao je da bude određen jedan sanduk ili škrinja u kojem ništa drugo neće biti čuvano. „Rizničari su dužni da sačine svesku u kojoj će se bilježiti svi rečeni predati i dati inventari u njihovo vrijeme.“ Cjenovnik naplata iz 1431. g. odnosio se i na sastavljanje inventara (SC, 2009, 344, 429).

79 Iako je riječ o prijepisu bilježaka, indikativno je ukazati na način pisanja ovog oblika privatno-pravnih dokumenata. Splitske inventare dobara notar Ivan pok. Čove iz Ancone sredinom XIV v. pisao je kao i sve ostale bilježničke isprave, upisujući predmete do kraja reda, a zatim nastavljao upisivanje u sljedećem redu, vjerovatno nastojeći da uštedi papir. Isprave iz fonda kurije Zadra u XIV v., kao i šibenske, pisane su uglavnom na uobičajen način – izradom listi na kojima se svaki pojedinačni predmet upisivao u novi red (up. Budeč, 2014, 25).

80 Aspra, srednjovj. grč. *άσπρος*: bijel, sitan novac, najmanja novčana jedinica u Turskoj, sinonim za akču i novac uopšte (jaspra, jasprića).

81 Up. *coppe tedesche* od stakla, s ovećim dnom, koje se nalaze od tog vremena u srpskim krajevima, a majolika s gotičkim motivima i u Smederevu. Svjedočeći o materijalnoj kulturi balkanskog zaleđa, naručivane su od početka XIII. do kraja XVI. v. za domaćinstva srpskih i bosanskih velikaša i trgovaca. U tome su imale udjela dubrovačke kolonije. Predstavljajući mletački kulturološki obrazac, Dubrovčani su uticali na razvoj tamošnje urbane kulture i stil umjetničkog oblikovanja (Bikić, 2006, 205, 206, 208, 210; DAD, TN, 13, f. 210r).

mnogim arhivskim zapisima (Belamarić, 2012, 56, 60).⁸² Jedan srebrni bokal je izrađen na turski način, „*in bel modo*“.⁸³ U jednoj platnenoj vrećici su se nalazile, jedna u drugoj, tri srebrne čašice. Od ostalih kućanskih srebrnih predmeta pobrojane su 4 tacne i 10 kašika. Navedena je, pored toga, jedna i po libra srebra, „*piu tosto piu cha mancho*“ (DAD, TN, 13, f. 210r).

Nakon novca i srebrnine, navedeni su i opisani odjevni predmeti i tkanine koji su se našli kod kancelara Nikole. Jedna crna⁸⁴ somotna vesta, postavljena krznom kune zlatice i kune bjelice („*di marturi e fuine*“), bila je pozajmljena Vuku *Bramuševiću* pri polasku vojvodi⁸⁵ Stipanu i vojvodi Radosavu; kada se vrati trebao je predati izvršiteljima Nikoline izjave posljednje volje (DAD, TN, 13, ff. 210r–210v). Ukoliko se na njoj bude našla kakva mrlja ili bude oštećena, pozajmljivač je trebao da je popravi ili da plati onoliko koliko vrijedi.⁸⁶ Pomenut je zatim jedan smotak od 8 lakata londonskog sukna.⁸⁷ Ukoliko se ranije navedena vesta bude mogla prodati u Smederevu, neka se proda i platno, odredio

82 Splitski trgovac ser Baptista de Augubio je, kako se navodi 1480. g., posuđivao gradskom knezu i kapetanu, kaštelanima i mnogim građanima srebrninu i zdjele koje je kupio u Bosni, za svadbene gozbe, a vjerovatno i za druge svetkovine (Belamarić, 2012, 55).

83 „Na terminologiji opaža se, takođe, kako turski uticaj biva s dana u dan snažniji. ... Turskoga je mnogo bilo u vojnoj opremi, odelu i u pokućstvu; turski talambasi, buzdovani, noževi, konjska oprema, bakreno posuđe, prostirke itd.” (Jireček, 1923, 221; DAD, TN, sv. 13, f. 210r).

84 Poželjna u odijevanju, crna je ukazivala na moć i povlašćen društveni status kasnog srednjeg vijeka. U dvoznačnosti karakterističnoj za sisteme simbola i srednjovjekovni senzibilitet, crno je označavalo vrline poput poniznosti, strpljenja, umjerenosti i kajanja, kao i – na drugoj strani – očaj, žaljenje i smrt. Krajem srednjeg vijeka u odijevanju vladara i patricija trijumfuje pozitivna crnina, obilježje skromnosti. Moda crne u odijevanju od sredine XIV v. preplavljuje cijeli Zapad. Čini se da se rodila u Italiji kao posljedica zakona protiv raskoši koje su proglasili pojedini gradovi, propisa koji su u odijevanju zabranjivali upotrebu suviše živih i preskupih boja. U Italiji je u XV v. upotreba crne boje bila rezervisana isključivo za aristokratiju, dok je u Španiji ekstravagantna crna bila elitistički odgovor na zakon protiv luksuza. Crno, boja pokore, dobijana upotrebom jeftinih pigmenta, savjetovala se kao poželjna. Za bojenje tkanina u crno korišteni su kora ili korijen oraha ili joha, šišarka, rujevina, čađ, razni biljni ugljeni, itd. Kako su dobijene nijanse brzo blijedile, njihova aplikacija na krznima bila je lakša i „tvdokornija“. Žaljenje preko odjeće (korote) se međutim sporo uspostavljalo i dugo vezivalo isključivo uz aristokratiju. Takva moda, o kojoj krajem XI v. postoje svjedočanstva u Španiji, širi se na susjedna područja u XIII v., kada nastaje običaj izbjegavanja živih boja. Tek u XVI v., pod uticajem protestantizma, crna, u kontekstu temeljnih sistema značenja i složenih kulturoloških konstrukcija, postaje žalobnom bojom (Pastoureau, 2003, 4, 5; Džidić, Barbančić, Simončić, 2013, 31, 32).

85 „U vojnoj i građanskoj upravi najuglednije beše dostojanstvo vojvode; na dvoru je bio »veliki vojevoda«, dok su druge vojvode bili namesnici u glavnim mestima, kao na pr., u Smederevu, Srebrnici, Novom Brdu, Baru, a ostali, opet, poslanici ili vojni zapovednici“ (Jireček, 1923, 220).

86 „*Item se sera qualche macula over danno in essa, che refaça o che pagi la vesta quel che la val*“ (DAD, TN, 13, f. 210v).

87 „*Item e I cavezo di panno di Londra son braza VIII lagha e ama*“ [?]; (DAD, TN, 13, f. 210v). *Cavezzo* je (pre)ostatak platna veće metraže, restl; „*Ruotolo*, si direbbe quando la tela fosse molta ed avvoltata“ (Boerio, 1856, 154). *Brachia* je predstavljala osnovnu mjeru za tkanine, ali je postojala razlika u njenoj dužini u metrološkom sistemu komuna. Ukoliko se ovdje mislilo na dužinu „po barskoj mjeri“, indikativno je da je 1445. g. mletački Senat bio izričit oko toga da Barani moraju uskladiti glavne mjere – za vino i ulje – sa mletačkim. Dužina kotorskog lakta od 52,5 cm utvrđena je na osnovu relacije s mletačkim laktom. Splitski notarski spisi XV v. potvrđuju da su se razlikovala mletačka *bracia* i *brachia ad mensuram Spaleti* (Marković, 2014a, 383; SC, 2009, 51; Andrić, 2015, 480).

je Nikola; ukoliko to ne bude moguće, da se pošalju dolje u Primorje („*zo ala marina*”). Još su od odjeće navedeni šešir od samurovine⁸⁸ s krznom kune bjelice, jedna suknja od stare čohe, kao i nova lisičja krzna.⁸⁹ Na osnovu ovog dijela inventara može se primijetiti da je Nikolin boravak u hladnim predjelima našao odraza i u popisu njegove zaostavštine. Široka primjena neizokrenutih krzna pripadala je najezotičnijim obilježjima istočnoevropskog stila odijevanja: krzno se nosilo prebačeno preko ramena i prikopčano kod nogu životinje; posebna pokrivala za glavu obrubljena krznom i ukrašena perjem takođe pripadaju toj kategoriji, a bila su zajednička Ugarskoj, Poljskoj i Kozacima (Klaniczay, 2003, 10).

Da je kancelar sastavio vlastiti inventar, koji je nagovijestio u kodicilu,⁹⁰ svjedoči odredba prema kojoj mu je Nikola Radulinov trebao dati 2 dukata.⁹¹

BIBLIOTEKA NIKOLE DE ARCHILUPPISA

Odjeljak inventara koji započinje rečenicom „*Item in saccho libri infrascripti*” je zara na postao predmetom historiografske pažnje, posebno od strane historičara kulture. Navodeno je da su Nikolini latinski i talijanski rukopisi iz oblasti istorije, filozofije, medicine i teologije svjedočanstvo njegovog visokog humanističkog obrazovanja te da je biblioteka koja se nalazila u njegovom domu u Smederevu vjerovatno bila poznata društvenom krugu u kojem se kretao (Jireček, 1904a, 164–165; Kovijanić, 1976/80, 131–132; Stokić Simončić, 2011, 1). Djelujući kao notar, kancelar i orator, vjerovatno je budio zanimanje za klasike antike i savremenu književnu produkciju (up. Janeković Römer, 2006, 11, 14; Ančić, 2005, 124). Popis koji inventar sadrži ukazuje da je kasnosrednjovjekovni prizrženik humanističke kulture posjedovao ne samo rukopise koje je mogao steći tokom

88 Samur (*Martes zibellina*) je grabljivac visokokvalitetnog krzna iz roda kuna; vrsta se ranije rasprostirala od Poljske i skandinavskih zemalja preko Rusije do Japana. Ven. *zibelin*, *zebelin*, tal. *zibellino*, fr. *zibelin*, en. *sable*, od rus. *соболь*; Ivan Grozni je od pokorenih kazanskih Tatara zatražio godišnji tribut od 30.000 samurovih krzna; Henry VIII je odredio da samurovinu mogu nositi samo plemići s dostojanstvom iznad vikonta (up. Boerio, 1856, 811).

89 „*Item un capello di zibilun, con un pelle fuine. Item una gona di panno vecchio e le volpe nove*” (DAD, TN, 13, f. 210v).

90 „... *debiti cusi fatti de denari contanti che de qua se portara e de altra roba che de qua se mandera per inventario se poran pagar...*”; up. „*inventarij mea introcluxa*” (DAD, TN, 13, ff. 210r–210v).

91 „*Item Nicola de Radulin me die dar 2 ducati*” (DAD, TN, 13, f. 210v). Statut Kotora u *cap.* 435. iz 1417. određuje: „ako bi neki građanin ili stanovnik u Kotoru sačinio testament izvan našeg grada Kotora, u drugom gradu, komuni ili državi, gdje se prava zapisuju ili opslužuju u kancelariji notara, rečeni testament će biti tvrd i valjan i ako bude sačinjen po uredbi onoga grada, komune ili države i bude posljednji ...”. „Na sličan način svako može svojom rukom napisati testament izvan Grada i biće tvrd i valjan”. Izvršitelji su bili dužni da testamentarne uslove i zavještanja izvrše prema njihovom sadržaju i u određenim rokovima, pod prijetnjom kazne (SC, 2009, 343). Odgovarajuća odredba nalazi se u trećoj knjizi dubrovačkog statuta, *cap. XLII. De testamentis factis extra Ragusium*: „[1] *Si contingerit quod aliquos Raguseos vel Ragusea extra Ragusium moriens fecerit testamentum, volumus quod testes vel pitropi qui ipsi testamento presentes fuerint, possint et debeant infra unum mensem, postquam pervenerint ad civitatem Ragusii, venire coram d. comite et iudicibus suis et jurato notario, et annunciare testamentum predictum. [2] Qui postquam a predictis d. comite et iudicibus et notario fuerint examinati, si eis ydonei videtur...*” (Statuta Ragusii, 1904, 70–71).

profesionalnog obrazovanja ili specijalizacije, već i one koje su u njegovo vlasništvo mogli dospjeti kasnijim darivanjem, zakupom, zalaganjem ili pozajmicom, posebno spise koji su nastajali izvan manastirske produkcije.⁹² Osim što su se upotrebljavani rukopisi otkupljivali od ranijih vlasnika ili stacionara koji su ih davanjem na prijepis umnožavali (*stationarii librorum*), često su i studenti davali da se izrade prijepisi iz predložaka (*exemplaria*) koji su iznajmljivani u univerzitetskoj sredini (Lonza, 1990, 106). Testamentarno raspolaganje ukazuje na pokretljivost rukopisa, vrijednost i mogućnost kvantitativne analize u njihovoj trgovini.⁹³ Navedeni naslovi svjedoče o učenosti recipijenta, o zanimanju samosvjesnog duha za staroklasičnu kulturu i preteče humanizma, za otmjenost latinštine i hrišćanski nauk. Usredsređenosti na proučavanje, sabiranje, komentarisanje i podražavanje antičkih autora i kasnijih literarnih i stilskih uzora, prožetih zasigurno teološkim obzirima, individualnu karakteristiku daje posebno zanimanje za medicinu, kao i za onostrano. Sačuvani tekstovi notara, fragmenti i izvadci iz drugih spisa, sugerišu da je uvjerljivost u njegovim javnim istupima bila u funkciji reprezentovanog ugleda i moći, da je odražavala vrijednosti i formalne zahtjeve odnosne društvene sredine. Međutim, rječitost odnosno retorsko umijeće – govornički, estetički i etički odjeci istorijskih traktata, kontakata s učenim ljudima, oživljeni uticaji tumačenja možda još studentskih zapisa s predavanja neke od humanističkih disciplina, a svakako biblijskih i ranohrišćanskih tema – bili su takođe sredstvo lične promocije. Radi podrobnijeg uvida u interesovanja i svjetove spoznaje koje su mogli otvoriti svojem vlasniku i čitaocu,⁹⁴ uz svako nabrojeno djelo ili naslov dati su podaci o autoru, kontekstu nastanka, odnosno njihovom sadržaju.

„*Imprima Valerio Maximo*“; sasvim izvjesno, riječ je poznatom spisu Valerija Maksima, rimskog pisca. *Valerius Maximus*, autor zbirke istorijskih (rimskih i grčkih) događaja i anegdota, pisao je u vrijeme Tiberijeve vladavine (14–37. g. n. e.). Njegova *Spomena vrijedna djela i izreke* u 9 knjiga, za koja je uzimao građu iz spisa Cicerona, Livija, Salustija, Pompeja Troga i sada izgubljenih izvora, bila su namijenjena školama retorike. U skraćenom obliku epitoma bila su popularna u srednjem vijeku.⁹⁵

„*Item Declamationes de Quintilian*.“ Pod imenom najvećeg uzora govorništva i književnog istoričara Marka Fabija Kvintilijana sačuvane su dvije zbirke retorskih vježbi, tzv.

92 Na univerzitetima, najvredniji rukopisi su bili često lancima vezani u bibliotekama za javnu upotrebu, dok su jeftiniji prijepisi mogli iznajmljivati pojedincima radi učenja (Filippone Overty, 2008, 1, 2; up. Descendre, 2010, 592).

93 Shodno poznatim podacima, trgovanje knjigama na istočnom Jadranu počelo je u Zadru osamdesetih godina XIV v. (sačuvan je popis knjiga naručenih za dućan trgovca Luke Leonisa (Ančić, 2005, 123).

94 „Item in saccho libri infrascripti. Imprima Valerio Maximo. Item *Declamationes* de Quintilian. Item Boetio, *De consolatione philosophiae*. Item libro di Constantin Moncho *De medicina*. Item *Bucholicha* de Petrarca. Item un volume grosso in papiro in lo qual son molti trattati et molti libri. Item un libro in papiro recolete di molti doctori Italiani. Item un libro in pergamino antigissimo in teologia et in *sacra scriptura*. Item un officio di Nostra Donna, con molte altre *orationi*. Item Salustio *Catilinario et Iugurtino*. Item doy scartadelli (?) in *gromantia*“ (DAD, TN, sv. 13, f. 210v).

95 DAD, TN, sv. 13, f. 210v. Prilikom osnivanja katedre za moralnu filozofiju, odnosno fakulteta slobodnih umijeća, 1455. g. u Barceloni, težište je bilo na tekstovima Aristotela, Cicerona, Seneke, na *De consolació* Boetija, odnosno *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* Valerija Maksima (Hernando I Delgado, 2011, 13–14, 17, 21, 23, 34, 40).

Declamationes Miores i *Declamationes Minores*, koje su mu se počele pripisivati od IV v., ali su to falsifikati. *D. Miores* predstavljaju potpuno razrađene retorske vježbe sa fiktivnim temama, a *D. Minores* samo skice takvih deklamacija. Za Kvintilijana je retorika bila *ars bene dicendi*, a njen cilj pravilno govoriti i misliti. Smatrao je da se govornička vještina može postići samo neumornim radom, istrajnim učenjem, raznovrsnim i čestim vježbama, udublivanjem u predmet i osobitom prisutnošću duha. Traktati temeljeni na spisima klasičnih retoričara kakav je bio Kvintilijan instruirali su pravilima epistolarnog komuniciranja te proširivali političke ideje. Pri tome je, zbog široke prakse javnog čitanja, razlika između usmenog i skripturalnog političkog diskursa bila nezamjetljiva.⁹⁶

„*Item Boetio, De consolatione philosophiae.*”⁹⁷ Objedinjujući antičke književne tradicije i nasljeđe grčko-latinske filozofije, *De Consolatione* je, nakon Biblije i spisa sv. Avgustina, bilo jedno od najutjecajnijih srednjovjekovnih djela, sve do renesanse, što je potvrđeno s više od 400 sačuvanih rukopisa, njihovim brojnim komentarima i prijevodima na vernakulare.⁹⁸ Prvi redovi *De Consolatione* predstavljaju Boetija (oko 480.–524/25.) kao čovjeka obuzetog tugom, koji traži utjehu za svoju patnju. Polazeći od vjerovanja da će naći utjehu u elegijskim stihovima, domašaj i karakter antičke utjehe definiše kao forme podsticanja na racionalno i odgovorno ponašanje u odnosu na žalost. Boetije izgleda da priznaje da je prevashodni zadatak konsolatornog diskursa uklanjanje žalovanja slobodnim govorenjem, pribjegavanjem racionalnim argumentima. Muze Filozofije, moguće pod uticajem Avgustinovog pogleda na *slobodna umijeća*, zamjenjuju Muze Poezije. Postaju oblik moralne instrukcije kojima tuga može lakše biti poražena, čime filozofija postaje *medicina animi*. Kada filozofija počne da primjenjuje svoja sredstva da ga utješi, Boetije će se (slijedom Sokrata, Seneke, ili Sorana) pokazati sposobnim da se suoči sa svojim uvjerenjima, kao i sa smrću, s dostojanstvom, bez straha i očaja (Mihai, 2013, 45–46, 49, 53–54, 56).

„*Item libro di Constantin Moncho De medicina*”. Postoji više verzija životnog puta Konstantina Afrikanca.⁹⁹ Prema benediktincu Petru Đakoncu, koji u djelu *De viris illustribus Cassinensis coenobi* izlaže podugačak životopis egzotičnog monaha, Konstantin je, rođen u Kartagini, sumnjičen zbog erudicije, izbačen iz nje kao „vrač”. Pobjegao je oko 1065. u Salerno, da bi se oko 1076. zamonašio u Monte Cassinu. U Salernu ga je prepoznao brat

96 DAD, TN, 13, f. 210v. *Marcus Fabius Quintilianus* (Calahorra – Callagurris Iulia Nassica, Hispania Tarraconensis, 35/40. – Rim, 90. g. n. e.); *De institutione oratoria*, obimni retorski priručnik, posljednje je, glavno i jedino sačuvano njegovo djelo (sr.wikipedia, Marko Fabije Kvintilijan, 2014, 6).

97 DAD, TN, 13, f. 210v. Boetijev spis se nalazi i u biblioteci Archiluppisovog savremenika, splitskog bilježnika Petra Petronje (Ančić, 2005, 124).

98 Zanimljivo je da u svojem djelu *Convivio* (1304/07.) Dante referira na *Consolatio Philosophiae* kao manje poznat spis: „*misimi a leggere quello non conosciuto da molti libro di Boezio...*”; proslavljeni retoričar i filozof, Danteov *maestro* Brunetto Latini, koji je u svojoj biblioteci imao tekstove Cicerona, Sallustija i Ovidija, mogao je uticati na Dantea da čita i Boetija (up. Brunetti, Gentili, 2000, 26, 27, 31). Petrarca je 1342/43. u Vauclusei kraj Avignona, vjerovatno inspirisan i Boetijevom samoodbranom *Utjeha Filozofije*, sačinio vlastiti duhovni testament – djelo *Tajna (Secretum) / Secretum meum / De secreto conflictu curarum mearum* (Mardešić, 1977, 416; Roessli, 1999, 27–72).

99 *Constantinus Africanus Cassinensis monachus*; rođ. oko 1010/20. u Kartagini ili na Siciliji – 1085/87., Monte Cassino; ljekar (Encyclopædia Britannica Online, Constantine The African, 2014, 1).

kralja Vavilona (tj. fatimidijskog kalifa Kaira) i preporučio normanskom vojvodi Robertu Guiscardu.¹⁰⁰ Kao mladić je u Vavilonu (po P. Diaconu u Kairu) učio gramatiku, logiku, dijalektiku retoriku, fiziku, geometriju, aritmetiku, matematiku, astronomiju (medicinu), „*prizivanje duhova*“ (tj. negromantiju) i muziku Haldejaca, Arapa, Persijanaca i Saracena. Navodi se i da je u Egiptu završio medicinu. U Monte Cassinu je prevodio medicinske spise Galena, Hipokrata i arapskih pisaca na latinski jezik.¹⁰¹ Međutim, ne postoji kritički prijevod nekog od Konstantinovih djela koji se zasniva na arapskom izvoru i kolaciji latinskih rukopisa. Poznati su navodi o plagiranju. Od značaja je i dalje katalog koji je kompilirao pomenuti monah *Pietro Diacono* (bibliotekar Monte Cassina od 1110. do 1153.), zabilježivši 23 naslova. Konstantin je ponajprije zaslužan za upoznavanje Zapada s grčkom i arapskom medicinom preko djela *Pantechne* („*Potpuno umijeće*“), verzijom teorijskog dijela *Kraljevske knjige* (Kitāb al-malikī), persijskog ljekara ‘Alī ibn al-‘Abbās al Mağūsī-a (nastale prije 977/78.), kao i praktičnim dijelom medicinskih znanja opusa *Pantegni*, od kojeg je preveo samo dvije ili tri knjige (neke se pominju kao samostalna djela, npr. *Antidotarium* ili *Chirurgia*). Shodno navodu¹⁰² iz Archiluppisovog inventara, indikativan je Konstantinov spis *De simplice medicina*, prijevod djela Isaaca Iudeusa *Kitāb al-adwiya al-mufrada wa'l-agdiya* („O jednostavnim ljekovima i režimu ishrane”).¹⁰³

100 Prema drugoj verziji, rođen je u Tunisu; obrazovan je u velikoj džamiji Zaituna, dok je u Kartagini radio kao ljekar. Prema Konstantinovoju biografiji koja se pripisuje tradiciji *Salernitanske medicinske škole*, shodno glosi *Diaetae universales* magistra Mattea F. (sačuvanoj u rukopisu iz XIII v.), navodi se da je bio Saracen koji je u Salerno prvi put došao kao trgovac. Saznavši za nestašicu medicinskih tekstova u Salerno, vratio se u Afriku da ih prikupi i donese, ali je dio njih nestao u brodolomu kraj Capo Palinura, među kojima i praktični dio *Pantechne*. Prema trećoj verziji Konstantinovog životopisa, svakako legendarnoj (rukopis iz XV v.), ljekar je bio uhvaćen od salernitanskih pirata i prodat u Salerno kao rob. Učinivši da princ Salerno ozdravi, oslobođen je (up. von Falkenhausen, 1984, 1–9).

101 David W. Tschanz navodi da je tuniški Musliman, trgovac i učenjak Konstantin Afrikanac rođen u središtu Zirida, Qayrawānu, 1017. g., da je studirao medicinu u rodnom gradu i u Bagdadu te bio sakupljač knjiga iz medicine. Optužen za praktkovanje magije, izbjegao je iz Kartagine u Salerno, gdje je predavao medicinu (Tschanz, 2012).

102 U Engleskoj XIV–XV vijeka su bile tražene knjige „uradi sam“, koje su pokrivala područja ličnog zdravlja i veterinarske medicine (up. Filippone Overty, 2008, 4, 12, 15).

103 Ostali naslovi koji se vezuju za Konstantina monaha su: *Liber graduum*, tj. „Sigurnost o onome što se odnosi na jednostavne ljekove“, Ahmed-ibn al Jazzar-a iz Qayrawāna; *Viaticum*, prijevod popularnog djela istog pisca; *Dieta ciborum*, prijevod spisa Isaaca Iudeusa Israelija – najznačajnijeg ljekara Zapadnog kalifata, preminulog sredinom X v.; *Liber febrium* je takođe prijevod traktata I. Iudeusa, kao i *Liber urinae*; *De coitu*; *Expositio Aforismi*, prijevod Hipokratovog djela s Galenovim komentarom (Bagdad, IX v.); *Tegni*, vjerovatno prijevod Galenovog spisa *Ars parva*; *Megatechne* (*Megategni*), prijevod arapske redakcije Galenovog djela; *Disputatio Platonis et Hippocratis in sententiis*, vjerovatno prijevod; *De gynecia*, traktat koji je Niccolò iz Reggio na Kalabriji u XIV v. predstavio kao *De mulierum morbis in Constantini Africani...*; *De pulsibus*; *Pronostica* (Hipokratov *Prognostikon*), uvršten s Galenovim komentarom u djelo *Articella* (salernitanski medicinski priručnik u upotrebi do XV v.); *De experimentis*; *Glossae herbarum et specierum*, možda redakcija Dioskuridovog djela; *Liber de medicamine oculorum*, prijevod traktata Hunayn-a, zasnovanog na Galenovom djelu. Tradicija Konstantinu pripisuje još nekoliko spisa: *Liber de stomacho*, kompilaciju arapskih izvora posvećenu njegovom zaštitniku Alfenu iz Salerna; *Libri II de melancholia*, prijevod spisa Ishāq ibn Imrān-a (X v.), temeljenog na traktatu kasnoantičkog ljekara Rufa. Sumnjive su međutim atribucije traktata *De animalibus*, *De elephantia*, *De oblivione*, prijedora filozofskog spisa I. Iudeusa *De definitionibus* i dr. (von Falkenhausen, 1984, 1–9; Cipra, 1986, 47).

Sl. 1: Allegoria Virgiliana – stranica iz iluminiranog kodeksa s Vergilijevim djelima koji je pripadao Petrarki. Simone Martini: 29,5 x 20 cm; oko 1336. Biblioteca Ambrosiana, Milano (Wikipedia)

„*Item Bucholicha de Petrarcha*” (DAD, TN, 13, f. 210v). *Bucolicum carmen, Pastoralski spjev*, napisan između 1346. i 1349. g., zbirka je 12 ekloga po uzoru na Vergilijeve *Bucolice*. Petrarca je djelo dopunjavao do 1357. g.; Giovanniju Boccacciu je 1359. dozvolio da ga prepíše, a 1361. je poslao primjerak biskupu, humanisti i kancelaru Janu ze Středy (Johann von Neumarkt), od kada se počelo plasirati u javnost. U pastoralni ambijent je u formi dijaloga unijeta nova tematika s brojnim aluzijama na događaje iz onovremenog političkog ili ličnog života. Međutim, date su s mnogim nejasnim alegorijama, koje zahtijevaju komentare. U prvoj, možda najzanimljivijoj eklogi, razgovaraju pastiri Silvio i Monico (u kojima se prepoznaju Petrarca i njegov brat Gherardo) o protivstavljenosti svjetovnih želja i nastojanja religioznog života. U drugoj se žali smrt kralja Roberta Anžuvinskog i uništenje Napuljske Kraljevine. U trećoj je prikazana Petrarkina ljubav prema Lauri; Dafne nakon dugo moljenja kruniše Stupea poetskim vijencem. U četvrtoj eklogi se objašnjava božanska priroda pjesništva. Peta, šesta i sedma ekloga slave revolucionarne poduhvate Cole de Rienza i osvrću se na papinsku kuriju. U osmoj, takođe politički polemičnoj, Amiclade (Petrarca) napušta službu kod Ganimeda (kardinal Giovanni Colonna) nudeći svoje pjevanje Gilliji (Azzo da Correggio). Deveta, deseta i jedanaesta ekloga govore o boli zbog smrti izazvanih kugom, kojoj su podlijegli Laura i prijatelji. Posljednja Petrarkina ekloga suprotstavlja engleskog kralja Edwarda III i kralja Francuske Jeana II Dobrog. Ušavši u univerzitetsku nastavu još prije Petrarkine smrti, ekloga će uz elegiju i epigram u latinskom pjesništvu postati najviše njegovana književna vrsta preuzeta iz antike.¹⁰⁴

Nadalje je u Nikolinom kodicilu u jednom velikom papirnatom svesku sumarno navedeno više traktata i knjiga: „*Item un volume grosso in papiro in lo qual son molti trattati et molti libri.*” Takođe, u jednoj knjizi od papira su se nalazile „*recolete di molti doctori Italiani.*”¹⁰⁵ Moguće da su u njoj bile sabrane zabilješke kao rezultat kazuisitičke metodologije *ius commune*-a, koju je na tamošnjim univerzitetima proizveo *mos italicus* (up. Ramis-Barceló, 2014, 36, 48). Ekscerptirani komentari raznih autora bili su u to vrijeme uobičajeni, bilo da je riječ o pravnim citatima¹⁰⁶ iz kanonističke literature, procesualistike i notarskih priručni-

104 *Bucolica* Francesca Petrarke je auto-egzegeza u danteovskoj tradiciji s antičkim uzorima kakvi su, prema Boccacciu, Teokrit i Vergilije. Kombinacija Vergilija i filozofije bila je naširoko praktикована od medievalnih sholijasta aristotelovskih tekstova, npr. Aristotelovog *De coelo* i osme ekloge Vergilijeve *Bukolike* (internetculturale.it, *Pathways through Literature – Italian writers*, 2011, 1; Brunetti, Gentili, 2000, 39; Mardešić, 1977, 416).

105 DAD, TN, 13, f. 210v. Up.: „Por una parte las bibliotecas jurídicas, imprescindibles para el ejercicio de la profesión, constituyen un importante patrimonio, cuya formación es difícil tanto por el elevado valor económico de los libros como por su escasa circulación” (Ramis-Barceló, 2014, 46–47).

106 Zapaženo je da su se istočnojadranski notari XIV–XV v. obrazovali uglavnom u Padovi i Bologni, učeći o sastavljanju isprava iz istih priručnika i knjiga. *Societas notariorum civitatis Bologne* je početkom XIV v. svojem predstojniku Rolandinu de Passageriu u atrijumu crkve sv. Dominika podigla spomenik. Barcelonska humanistička i notarska dokumentacija XV v. obuhvata brojna djela i autore, među kojima su se mogli naći: *Rethorica novissima* i *Rota Veneris* Buoncompagna da Signa (c. 1165/75.–c. 1240.), profesora retorike u Bologni i Padovi; *Liber formularius* Rainera iz Perugie (1214.); *Candelabrum de arte dictandi*, priručnik retorike gramatičara Bene da Firenze († 1239.), predavača u Bologni; *Rethorica* pomenutog B. Latinija (1220–1294.); *Epistolari* C. Salutatija (1332–1406.); *Bucolica* F. Petrarke (1304–1374.); *De insignis moribus et liberalibus studiis liber* padovanskog humaniste Pier Paola Vergeria (1370–

ka,¹⁰⁷ ili filozofskim odnosno historijsko-enciklopedijskim tekstovima; često su *auctoritates* praćeni i izvadcima sabranim iz Boetijevih djela.¹⁰⁸ Trogirski plemić ser Petar de Cepio (Ćipiko) je npr. 1423/38. prepisivao odlomke i cjelovita djela u svoje kodekse.¹⁰⁹

Zatim su navedeni jedna prastara pergamentna knjiga o teologiji i *Svetom pismu* („*Item un libro in pergamino antigissimo in teologia et in sacra scriptura*”) te Bogorodičin oficij manjeg formata s mnogim drugim molitvama („*Item un officio di Nostra Donna, con molte altre orationi*”).¹¹⁰

Po teološkom ekskursu, inventarisanje se povratilo svjetovnim naslovima; „*Item Salustio Catilinario et Iugurtino*”. Gaj Salustije Krisp, rimski historičar i književnik, rođen je u uglednoj plebejskoj porodici u Amiternu, u sabinskoj zemlji.¹¹¹ Već je u antici smatran dobrim piscem; Tacit ga u *Analima* hvali, a Kvintilijan smatra boljim od Tita Livija, stavljajući ga u istu ravan s Tukididom. Salustije je značajan jer je pripovjedačkim kvalitetima i nastojanjem da objasni povezanost i uzroke različitih događaja, u odnosu na analiste, metodološki utemeljio novi pravac u književnosti. Dao je majstorske portrete glavnih ličnosti o kojima je pisao (Katiline, Jugurte, Kornelija Sule). Glavni uzor mu je bio Tukidid, kojeg je nastojao da slijedi u istinoljubivosti i nepristrasnosti, u umetanju „filozofskih“ razmišljanja i kratkoći stila.

Salustijev prikaz Katilinine zavjere, pod naslovom *De coniuratione Catilinae* ili *Bellum Catilinae*, daje prikaz događaja znamenite 63. g. st. e. Salustije je, vjerovatno s

1444.) i dr. (up. Budeč, 2014, 24; Ančić, 2005, 108; Hernando I Delgado, 2011, 18–20; Darovec, 2014, 462).

107 Ponajprije iz čuvenog spisa *Summa totius artis notariae* (1255/73.) Rolandina de Passageria, koji predstavlja uvod u notarsko umijeće i sadrži niz formula za različite pravne poslove (npr. „le formule per le nomine notarili comitali”); u izuzetno širokoj upotrebi, doprinio je širenju instituta rimskog prava. Difuziji je doprinijela i činjenica da je bio inkorporiran u *Speculum iudiciale* Guillelmusa Durantisa, koji je generacijama služio kao pravni priručnik. *Summa Rolandini* je evidentirana 1435. g. u inventaru biblioteke splitskog komunalnog pisara ser Petra Petronje iz Kopra (Lonza, 1990, 107, 112–113; Ančić, 2005, 108; Darovec, 2014, 462, 475, 479).

108 Shodno raspostranjenosti, mogli su još doći u obzir npr.: Julije Cezar, *De bello gallico*; Ciceron, *Rethorica*; Tit Livije, *Ab urbe condita*; Ovidije; Vergilije; Pomponius Mela, *Cosmographia*; Plinije Stariji, *Naturalis historia*; Juvenal, *De satiris*; gramatičar, retoričar i advokat Marcus Cornelius Fronto, *Epistolari*; Lucius Apuleius, *Aureus asinus (Metamorphoseos)*; Caius Iulius Solinus, *De mirabilibus mundi*; Decimus Magnus Ausonius, *Versus in libros Suetoni*; Aelius Donatus, *Ars grammatica*; Flavius Belissarius, *De bello gotorum*; Albert Veliki, *Metaphisica*, itd. (up.: Hernando I Delgado, 2011, 21–24, 32, 34–35, 37, 40; Brunetti, Gentili, 2000, 37).

109 Iako ne bilježi od koga je posuđivao knjige, svakako je bio upućen na zadarski humanistički krug (Ančić, 2005, 124). Up.: „... Leonardo trascrisse metodicamente numerosissimi vocaboli e citazioni di *auctoritates*, ...” (Descendre, 2010, 593).

110 Bogorodičin *Liber Officialis*. Zanimljivo je ponovo uporediti stanje u Engleskoj, gdje je posebno vladala potražnja za nabožnim spisima, što je dovelo do uvoza flamanskih časoslova. Smatra se da su žene imale značajnu ulogu u porastu produkcije vernakularnih tekstova i prijevoda na govorni jezik. Podaci potvrđuju da je žensko vlasništvo rukopisnih knjiga na latinskom i na živim jezicima značajno poraslo u XIV i XV st. Ženski članovi porodica su posebno koristili časoslove da djecu podučavaju pobožnosti i čitanju (Filippone Overy, 2008, 4, 12, 15, 31 i tamo navedena literatura).

111 *Gaius Sallustius Crispus* (86–34. st. e.). G. Stokić Simončić navodi, komentarišući sadržaj Archiluppisove biblioteke, da značajni literarni, stručni i teološki sastavi vjerovatno nisu ostali nepoznati despotu Đurđu, kao ni članovima dubrovačke kolonije u Smederevu (Stokić Simončić, 2011, 1).

osloncem na vlastito sjećanje i na Cicerona, prihvatio tada već rašireni prikaz Katiline kao neprijatelja zakona, reda i morala, ne pokušavajući da obrazloži njegova politička stanovišta i postupke. Katilina je bio pristalica Suline politike, kojoj se Salustije protivio, te se smatra da je cilj njegovog djela bio da se sa njegovog pokrovitelja Cezara skinе svaka sumnja za učestvovanje u Katilininoj zavjeri, za što je bio optuživan. Salustijev retorički stil pokazuje da je bio uznemiren opadanjem rimskih moralnih vrijednosti.

Jugurtin rat (Bellum Iugurthinum) predstavlja zanimljiv prikaz, ali sa stanovišta hronologije nepouzdan, dok se s aspekta ratne historiografije smatra neuspjelim. Pretpostavlja se da je Salustije građu za djelo prikupljao tokom upravljanja provincijom Numidijom, te da je koristio Sulin autobiografski spis, Sizenine *Anale* i spise prevedene s punskog jezika. U ovom djelu Salustije, na strani populara, takođe oštro kritikuje slabost i potkupljivost rimskog senata i nobiliteta (sh.wikipedia, Salustije, 2014, 1–2; up. Hernando I Delgado, 2011, 21, 23, 34, 38).

ZA KRAJ PRIVATNE ZBIRKE: DVIJE HRPE HARTIJA O VOLŠEBNIŠTVU

Iako se u nekim slučajevima iz vlasništva biblioteke ne smije naprečac zaključivati o interesima njenog vlasnika, znakovito je da se nabranje naslova iz Archiluppisove biblioteke završava stavkom u kojoj su navedeni „*doy scartadelli in gromantia*” (up. Lonza, 1990, 106). Može se pretpostaviti da se radi o dvije hrpe nasumično složenih listina s tematikom iz negromantije.¹¹²

Interes za klasičnu starinu, platonističke teorije o ljepoti i ljubavi, susrijećući se s egzistencijalnom ugroženošću od Osmanlija, uz „pomoć negromantije“ mogli su podsticati interes za okultno. Stoljeće kasnije, kod Držića se u Prologu *Dugog nosa* sriječe čarobnjak (i umjetnik) *Negromant od velicijeh Indija*, koje podsjećaju na priče o novom kontinentu. „Stoga je i put u Stare Indije zapravo put u prošlost, nostalgija za harmonijom i ljepotom prošlosti“ (Šubajković-Tot, 1976, 92–95). „*Po negromanciji samo u te strane može se proć*“; negromantija je tu i mašta i pjesnička inspiracija, kao i znanje: pojam *scientie litterarum* od Salutacijevih tekstova preko Petrarke stiže i do naših humanista.¹¹³ Međutim, Držić otkriva i naličje negromantije i posljedice zloupotrebe njene moći. Kao i ljudi, i negromant prolazi kroz transformacije; od vedrog i mudrog čarobnjaka, koji vjeruje u „libra od negromancije“, preko zanesenog pjesnika, koji želi da riješi tajnu ljepote, do realistične i skeptične lude, koja trguje svojim talentom i duhom, da bi ostao u vječitoj

112 *Scartabello* (scartafaccio), „carte unite insieme confusamente“; *scartabelâr*, „volgere e rivolgere minutamente e attentamente le carte dei libri“; „cercare minutamente“; *škartafâc* – bilježnica (Boerio, 1856, 621; Lipovac Radulović, 1998, 326). Up.: lat. mediev. *cartapellus*, *scartabellus*. Sljedeća se objašnjenja takođe ne mogu isključiti: „dicesi il Libro ordinario e piccolo, per lo più non istampato“; „Pretea arte d'indovinare l'avvenire dalle diverse combinazioni delle carte da giuoco, tirate a una a una dal mazzo, e poste in ordine l'una accanto all'altra in sulla tavola, calcolando la somma de' loro semi“ (Vazon, 1828, 241–242). Indikativan je i *bastardell* u koji su unošeni koncepti isprava, bilježnički registar manjeg formata (up. Ančić, 2005, 110, 115).

113 „Poznavanje stare književnosti, filozofije i umjetnosti nije samo pitanje individualne sklonosti i obrazovanja već jedini put k spoznaji. A time ujedno i jedini mogući preduvjet moralnoga djelovanja“ (Šubajković-Tot, 1976, 92, 93, 95, 96–98).

suprotnosti između te dvije prirode. Satkan od obiju suprotnosti, negromant je svjestan da u sebi nosi i blagoslov i prokletstvo (Šubajković-Tot, 1976, 92, 93–98).

U literaturi se upotrebljavaju specifični termini za magiju u srednjem vijeku („nekromantija“, „čaranje“, „čarobnjaštvo“), pri čemu je noviji autori prikazuju kao alternativni oblik racionalnosti. Avgustin (*O državi Božjoj*) i Isidor Seviljski (*Etymologiae*, od kojih vuče korijene antimagijska literatura) su opširno raspravljali o konceptu magije. Marsilio Ficino je svoja objašnjenja preuzeo iz izvora kakvi su bili Plotinovi spisi, ali i djela Tome Akvinskog, a crkveni dostojanstvenici su bili spremni da tolerišu različite oblike neslužbenog rituala dok nisu prelazili granice koje je povukla hrišćanska demonologija.¹¹⁴ Izgleda da je ideja prizivanja demona bila dovoljno rasprostranjena da se može ubrojiti u opštu kulturu, iako su potpuno razrađene metode negromantije praktikovane uglavnom u klerikalnom podzemlju.¹¹⁵

Negromantija je bila poznata antičkim narodima Persije (što pominje historičar Strabon), Vavilona i Egipta, kod Haldejaca (poštovalaca zvijezda), Etruraca, Grka i Rimljana.¹¹⁶ Vještina prizivanja mrtvih pominje se i u Bibliji.¹¹⁷

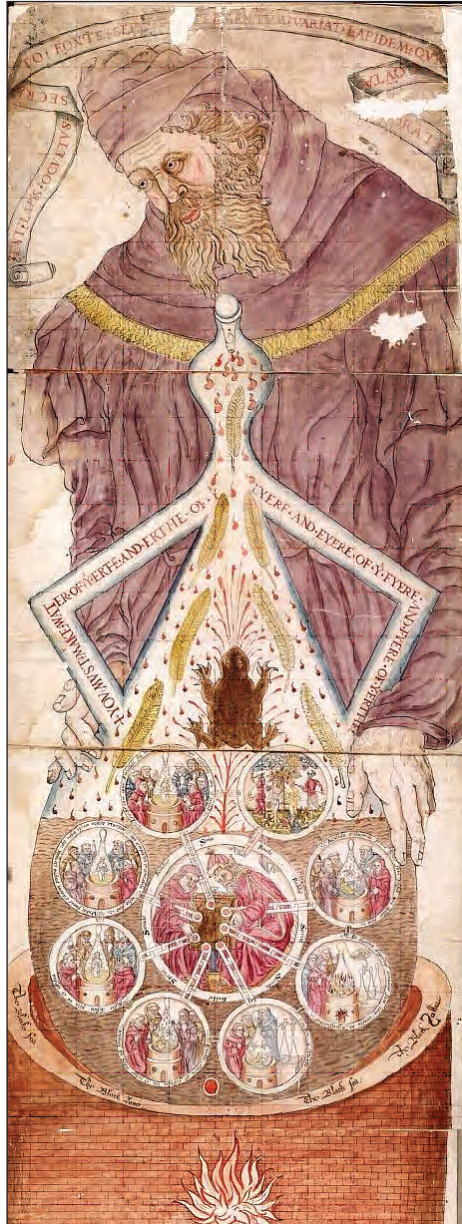
Sintetizujući astralnu magiju koja je derivirala iz arapskih uticaja i egzorcizam hrišćanskih i jevrejskih učenja, negromantija je shvatana kao oblik crne magije. Sprovela

114 U spisu *Liber Compostelle*, sačinjenom, makar dijelom, u venecijanskom franjevačkom samostanu „*in loci vinee*“ oko 1253/68., Bonaventura d’Iseo navodi da je bio „*domesticus et familiaris*“ Alberta Velikog, s kojim je prošao kroz mnoga „magijska i alhemijska tajna iskustva“ („*multa contulimus de scientiis et experimentis secretis secretorum ut nigromantie, alchimie et cetera*“). Drugi manuskript istog djela navodi: „*Unde multum laboravit in complendo inceptos libros Aristotelis et novas compilationes... astrologie, geomantie, nigromantie, lapidum pretiosorum et experientorum alchimie.*“ Pominjanje dominikanca Alberta Velikog (kao i Tome Akvinskog u drugom rukopisu), osim elementa prestiža, imalo je i zaštitnu ulogu u vrijeme kad je u franjevačkom redu rasla atmosfera sumnje u magiju i alhemiju (Paravicini Bagliani, 2012, 8).

115 U kasnom srednjem vijeku su i površno kontrolisani pripadnici nižeg sveštenstva ponekad djelovali kao magičari; nalazeći se u nedefinisanoj rubnoj kategoriji koja je s vjerskim elitama dijelila duhovnu moć, ipak nisu bili podložni istim strukturama kontrole (Kieckhefer, 2003, 1–3, 5, 11–12, 15, 25).

116 U *Odiseji*, Odisej uz pomoć Kirke priziva proroka Tiresiju da sazna put do kuće; elementi te scene se mogu pronaći u kasnijim pričama o negromantskim obredima, kao u Vergilijevoj *Eneidi* i Lukanovoj *Farsaliji*. Javnost je i pitagorejstvo povezivalo s negromantijom i orfizmom. Zvezdoznanstvom su se posebno bavili Vavilonci; Haldejac je bio sinonim za astrologa. Optužbe za negromantiju nalaze se i u Ciceronovim govorima i historijama Rima. Neron i Karakala, tvrdili su makar urotnici, posredstvom negromanata su konsultovali mrtve. Motivacija je bila u sticanju obavještenja koja se nisu mogla pribaviti na drugačiji način (Jehle, 2012, 1, 10–11, 21, 23, 32–33, 35).

117 U poznatoj starozavjetnoj priči o hebrejskom kralju Saulu, koji odlazi kod vještice iz Endora da mu pomogne da prizove duh preminulog Samuela (1 Sam 28.7.: „I Saul reče slugama svojim: tražite mi ženu s duhom vračarskim, da otidem k njoj i upitam je. A sluge mu rekoše: evo u Endoru ima žena u kojoj je duh vračarski.“; 1 Sam 28.9.: „... ti znaš što je učinio Saul i kako je istrijebio iz zemlje gatare i vračare; ...“; 1 Sam 28.15.: „A Samuilu reče Saulu: za što si me uznemirio i izazvao ...“). U *Trećoj knjizi Mojsijevoj koja se zove Levitska* („Ne obraćajte se k vračarima i gatarima niti ih pitajte, ...“ – 3 Moj 19.31.; „... u kojima bi bio duh vračarski ili gatarski, da se pogube, kamenjem da se zaspnu ...“ – 3 Moj 20.27.), *Petoj knjizi Mojsijevoj / Zakoni ponovljeni* 18.9.–12. („Ni bajač, ni koji se dogovara sa zlijem duhovima, ni opsenar, ni koji pita mrtve.“ – 5 Moj 18.11.), u knjigama *Drugoj o carevima* i *Drugoj dnevnika* navode se zabrana vraćanja i negromantije. U *Knjizi proroka Isaije* navodi se postojanje takve prakse. Isaija kaže da *vračići i gatare* „šapću i mrmrljaju“ (Isa. 8.19.); (Isa. 29.4.); (Sveto pismo, 1989, 99–100, 162, 249, 324, 526, 531).

Sl. 2: Ripley Scroll, detalj (oko 1570), George Ripley (oko 1415–1490), Yale University Beinecke Rare Book and Manuscript Library (https://commons.wikimedia.org/wiki/File%3ARipley_Scroll.JPG). By George Ripley [Public domain], Wikimedia Commons, 29. 10. 2015.)

se preko strogo propisanih rituala. Kao aspekt kasnosrednjovjekovne kulture i religioznosti, iako u sjenci, negromantija je cvjetala, a među ostalim oblicima okultne prakse revitalizuje se i tokom renesanse. Negromanti su najčešće koristili spise koji su sadržajem objedinjavali više tekstova različitog porijekla, prije nego sistematske traktate. *Münchenski priručnik demonske magije*,¹¹⁸ grimorijumski rukopis iz XV v., sadrži čaranja koja se razvrstavaju u iluzionistička iskustva, proročanska – usmjerena na otkrivanje tajnih značenja ili uvida, kao i psihološke oglede (s ciljem sticanja kontrole ili uticaja). Detaljniji je u eksperimentima nego *Picatrix* (XIII v.), a u varijetetima nego *Thesaurus Necromantiae*, pripisan Rogeru Baconu.¹¹⁹

Povećan interes za magijske vještine na dvorovima¹²⁰ mogao je biti u vezi sa onima¹²¹ koji su posjedovali ili koristili magijske tekstove – poznavaoocima latinskog ili crkvene doktrine. Kako je dvorska civilizacija stvarala vlastiti elitistički kanon na poljima verbalnosti i kolokvijalnih žanrova, učenjaci se nisu libili ni okultnih eksperimenata i astroloških špekulacija; hermetički i magijski traktati su kružili u sve većem broju (Klaniczay, 2003, 4–5). Shodno konstataciji Gábora Klaniczaya, hagiografija i demonologija su u XV v. rasle na istom drvetu (up. Stark, 2012, 4, 7).

Na kraju adicije izjavi svoje posljednje volje kancelar Nikola Archiluppis je izjavio da želi i određuje da sve prethodno navedene stvari budu odnešene i predate u ruke njegovih komesara („*comissarii*”)¹²² od strane sveštenika Petra *di Çitron*, ostaviočevog duhovnog oca, i pratioca poslužitelja Drukše, kako bude potrebno, odnosno kako im se najbolje bude činilo. Navedeni pokojnikov ispovjednik, novobrdski pleban dum Pero je i predstavio odnosni dokument dubrovačkoj kuriji.

Podaci u zaključnom dijelu isprave, zabilježeni kao i u protokolu latinskim jezikom (kodicil je otvoren 10. februara 1445., kako se navodi u protokolarnom dijelu), ukazuju da su, vidjevši i čuvši navedeno, dubrovački konzul i njegove sudije predstavljeni dodatak testamenta odnosno priloženu cedulju inventara autentifikovali.¹²³ Isprava završava uobičajenom notarskom formulacijom o njenoj nepovredivosti svjedočanstvima drugih.

118 CLM 849 iz Državne Biblioteke Bavarske u Münchenu.

119 Koliko je neodređeno bilo značenje pojma negromantije (približavajući se alhemiji, vještičarenju i magiji), pokazuje Benvenuto Cellini, koji navodi da je prisustvovao negromantskom prizivanju tokom kojeg se pojavilo mnoštvo demona i odgovaralo na njegova pitanja (Newworld.encyclopedia.org, necromancy, 2014, 3; Dubray, 1911, 1–3; Heph777.tripod.com, Forbidden Rites, 2014, 2).

120 Pripadnici viših društvenih krugova Bologne XV v., uključujući teologe i eklezijaste, nisu smatrali posebno pogrešnim praktikovanje demonske magije. Uticajni patroni na dvoru Gonzaga u Mantovi su dijelili njihov stav. Ipak, inkvizitore je brinula *necromantia*; neki negromanti su vjerovatno ubijedili sebe da slijede Isusa u prisiljavanju demona, a neki sprovodili posebne asketske prakse. Negromantski priručnici su preporučivali i nuđenje žrtve demonima. Negromanti su u XV v. obično osuđivani na kaznu zatvora, da bi od kraja tog vijeka bivali smaknuti (Herzig, 2011, 1026–1028, 1032, 1033, 1054).

121 Opozitne polne uloge vračara i negromanata kao službenika magije i odnosnih arhetipova (koji se pojavljuju u teatru XVI v.) razmatraju se u: Lara, Montaner, 2004, 22, 853.

122 Izvršitelji odnosno povjerenici su nazivani i *fideicommissarii* (up. Budeč, 2014, 14–16). O aspektima transplantacije vizantijske ustanove epitropa (*commisarius*) u srednjovjekovne pravne sisteme v. Matović, 2014, 188–190, 192, 207–208.

123 „*Quibus visis et auditis per prefatum dominum consulem et eius iudices autentica fuit dicta additio testamenti in supradicta cedula inventarij mea introcluxa*” (DAD, TN, 13, f. 210v).

DUBROVNIK: IZVRŠENJE POSLJEDNJE IZJAVE KANCELAROVE VOLJE

Shodno dokumentu koji se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku, datiranom 4. avgusta 1445. godine, barski građani, poštovani sveštenik Ostoja Šestan i patricij g. Đuro Rugi, kao prokuratori po punomoćju sveštenika Nikole Rugija i g. Teodora sina *Ser Zonii Bricio* te gospođe Stane udovice pokojnog g. Nikole nekadašnjeg kancelara¹²⁴ najsvjetlijeg gospodara despota *Sclauanie* i dum Marina Kratića, prokuratora posljednjeg testamenta navedenog pok. g. Nikole kancelara, istupili su, kako proizlazi iz instrumenta publikovanog 28. juna 1445. u Baru, kao punopravni ovlašćenici u pogledu njegove zaostavštine.¹²⁵

Navedena isprava pokazuje da je riječ o uglednim građanima Bara. Prezviter Ostoja, prijezdom iz Baru susjednog područja Šestana, bilježi se u gradu još 20. septembra 1434. g. Tog dana su mu Domuša i Mila, kćerke pok. Raška iz Kotora, obučara, prodale svoju zidanu kuću u Baru, koja se nalazila između gradskog bedema, ulice i kuće Petra Ulonića. Za kuću su od Ostoje primile 62 perpera Balšina (Kovijanić, 1974b, 136).

Dok je o pripadnicima patricijske porodice *Bricius* već bilo riječi, navođenje dvojice izdanaka plemićke kuće Rugi sugerise da je i gospođa Stana, udovica kancelara Nikole, možda pripadala tom rodu. Don Nikola Srdev Rugi je između 1422. i 1435. zabilježen kao kanonik jedne od najznačajnijih barskih zbornih crkava – kolegijate sv. Petra (up. Kovijanić, 1974b, 135). *Ser Georgius (Zarzo)* se pominje 1432. godine, kada je bio u sporu sa pomenutim barskim bilježnikom Marinom *Cratech*, g. Domenegom de Vinijem, Dechom, ženom Lorenza Samoelija, i Pascom, njegovim sinom (Bošković, 1962, 269).

Isprava koju je 28. juna 1445. u Baru sastavio kancelar i javni notar Marin Kratić (*Cratech*) bila je preporučena pismenom časnog barskog provizora, g. Andrije *Venerio*. Popraćen razvidnom preporukom predstavnika državne vlasti, dokument je 6. jula 1445. osnažen u autentičnosti i vjeri u zakonitost djelovanja imenovanog bilježnika („*facientes fidei de legalitate notarii predicti*”), suzbijajući na taj način eventualne nedoumice oko pravovaljanosti. Određujući opseg ovlašćenja staratelja ostavštine, time se dalje mogao koristiti kao punovažna isprava na različitim administrativno-pravnim područjima i sudbenim instancama izvan gradskog distrikta (up. Ančić, 2005, 111). Andrea di Andrea Venerier, koji je prethodno završio službu kaštelana Skadra (1441/43.), dužnost je 1444/46. g. obavljao na zadovoljstvo Barana: „*questa cita sempre fo molto consolada per el lor bon regimento et bon governo*“ (DAD, DC, 59, f. 29r ; O’Connell, 2009, 124).

Kancelar Ivan je odnosne dokumente vidio i pročitao da su navedeni izjavili da bi bili zadovoljni ukoliko se shodno prokuri ostavština dostavi i primi od strane g. Ivana

124 U statutu Šibenika, indikativno je napomenuti, jedina restrikcija vezana za izvršitelje testamenta i sastavljače inventara nalazi se u njegovoj Petoj knjizi. Njom se određuje da žene koje se ponovo udaju ne mogu biti izvršiteljke testamenta, kao ni popisivačice inventara dobara (Budeč, 2014, 16).

125 „*Venerabilis vir presbiter Ostoja Sextan et Ser Georgius Rugi, cives Antibari tamquam procuratores et procuratorio nomine presbiteri Nicolai Rugi et Ser Theodori filii Ser Zomi Bricio et done Stane relicte quondam Ser Nicole olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie et dum Marini Cratech procuratoris ultimi testamenti dicti q. Ser Nicolai cancellarii habentes ad infrascripta (p cancell.) et alia plenarium mandatum prout patet instrumento publico scripto et publicato Antibari in 1445, die XXVIII mensis junii...*“ (DAD, DC, 59, f. 29r); „*Die IIII Augusti 1445*“.

Petrovog Župana, jednog od punomoćnika testamenta rečenog g. Nikole kancelara. Shodno odredbi *De potestate pitroporum* dubrovačkog statuta, izvršilac oporuke je poslije delacije imao vlast nad imovinom (up. Matović, 2014, 206). Brinući se o izvršenju tih dokumenata, Ivan Župan je ostavštinu trebao donijeti prokuratorima oporuke u Bar „*pro unam capsellam*”.

Dalje su pobrojane stvari koje su se imale naći u kovčegu: među njima najprije jedan stari žipon od zelene svile („*unum zuponum sete viride veterem*”),¹²⁶ novi šesir zagasitocrvene boje,¹²⁷ jedan skrletnocrveni postavljeni ogrtač od beretina („*unum mantellum de pano beretino*”¹²⁸ *sufultum schilatis*”) te ogrtač crvene boje postavljen lisičjim krznom („*unam zocham pani roxati sufultam vulpibus*”).¹²⁹ U prethodno analiziranom inventaru dobara navedena je jedna suknja uz koju je pomenuto nekoliko lisičjih krzna; međutim za nju je samo rečeno da je od stare svite (čoh). Insistiranje na boji moglo bi ukazivati na stanje odjavnog predmeta, ali i neverbalnu komunikaciju. Skupocjena je bila ona odjeća čija se boja najviše „držala”, koja je prodrila u dubinu tkanja; odjeća vladara i prelata blistala je gustim bojama: isprana i blještava boja oku srednjovjekovnog čovjeka nisu bile ista boja.¹³⁰

Zatim su navedeni jedan bijeli¹³¹ šesir postavljen ružičastim sindonom,¹³² finom tkaninom koja predstavlja vrstu muslina, upotrebljavana prostirka, kao i jedna torba, tj. somotni odjevni dodatak prošiven biserima: „*unam bursam veluti rechamatam cum perlis*” (DAD, DC, 59, f. 29r). Evidentiranje zaostavštine time prelazi na ukrasne, odnosno privatne predmete umjetničkog zanatstva: par naušnica sa srebrom i lancem („*unum par cellorum*”¹³³ *cum argento et cathena*”), tri para srebrnih naušnica, 35 parova srebrnih

126 Žipon je kratka uska tunika s rukavima, nošena preko košulje, s kopčanjem srijeda. Zelena je, kao i plava, smatrana oblikom crne boje. Asocijacija žute i zelene, za srednjovjekovni senzibilitet je bila na tragu razudanosti, a krajem srednjeg vijeka (prisutna na kostimima lakrdijaša) i ludila. Zelena je predstavljala ljepotu i mladost, ali i nevjernu ljubav (DAD, DC, 59, f. 29r; Pastoureau, 2003, 2, 4, 5).

127 U carskom Rimu je crveno, dobijano iz jedne supstance volka, rijetke školjke na Sredozemlju, bilo namijenjeno caru i vojskovođama. U srednjem vijeku taj recept za dobijanje rimskog purpura je bio izgubljen, nalazišta volka na obalama Palestine i Egipta bila iscrpljena te opadao uzgoj *bročike* koja se koristila za dobijanje crvenog suknarskog pigmenta, pa se crvena boja proizvodila od grimiznog crva, jajašaca košenile koje žive kao paraziti na lišću hrasta. Crvena, boja vlasti i aristokratije, znak moći i rata, bila je više muška, dok je plava boja (zbog Djevice Marije) bila ženska. Crvena je označavala i snagu, hrabrost, velikodušnost, milosrđe, oholost, okrutnost ili bijes. Grimizna je predstavljala razboritost i umjerenost, kao i tugu, dvoumljenje ili proždrljivost. Od XVI v., osim kardinala i pripadnika nekih viteških redova, muškarcu se više ne odijevaju u crveno (Pastoureau, 2003, 2, 5, 9; Pastoureau, Simonnet, 2005, 3–4). Skrletna, dobijana od kermes insekta, ljubičasta, tamnoplava i crna bile su najcjenjenije boje plemstva i kraljevske porodice (Džidić, Barbančić, Simončić, 2013, 31).

128 Pojam *pannum* označava tkaninu za izradu odjeće; *beretin* – mat siv, sivkast; „*Bigio, Colore simile al Cenerognolo*”; „*Bigio, beretino colore: et anche dinota spetie di panno grosso, basso, et infimo, et oscuro qual dinota humiltà per chi gli porta*” (up. Ladić, 2003, 9; Boerio, 1856, 76; Alunno, 1548, 106).

129 Up.: *socra*, tj. *socca, socha* – ogrtač. Pridjevi „staro” i „novo” indiciraju razlike u kvalitetu (DAD, DC, 59, f. 29r; Grbavac, 2013, 84; Ančić, 2005, 108).

130 Leksik ističe luminozitet i gustoću boja, a ne samo njihove tonalitete i nijanse (Pastoureau, 2003, 3).

131 Bijela je označavala čistoću, nadu, vječnost, pravdu, smrt, očaj, dvoumljenje (Pastoureau, 2003, 5).

132 *Sindoneus* je lagana i fina tkanina koja se najčešće pominje kao legat (Ladić, 2003, 8).

133 Komad ličnog nakita (*zerzellus*); (up. Ladić, 2002, 15).

kopči,¹³⁴ 32 para srebrnih filigranskih („*pilligrinarum*“) ukrasa (vjerojatno pucadi).¹³⁵ Luksuzni odjevni predmeti namijenjeni nadalje javnom pokazivanju, kao i predmeti domaćinstva koji su zapravo služili izlaganju, pored upotrebne funkcije, projektujući zamišljenu sliku svojih vlasnika, imali su daleko važniju, reprezentativnu ulogu.¹³⁶

Nakon toga, pažnja se posvećuje dokumentaciji, knjigama i ostalim stvarima testatora. Navedena je 21 notarska isprava o zaduženju, mirazu i posjedovanju. Pravne transakcije samo „papirima“, odnosno cesije, zadužnice ili *aptagi* (apstraktne, izvršne isprave o dugu iz kojih se ne vidi *causa* pravnog posla)¹³⁷ u Dubrovniku, spadale su u instrumente koji su se još tokom XIII v. ukorijenili u najrazvijenijim sredinama srednjovjekovne Dalmacije (Lonza, 2013, 1228). Pet bilježničkih dokumenata bilo je iscijepano, odnosno odrezano i bez vrijednosti, kao i onaj g. Bartula. Moguće da se radilo o ispravi koja se odnosila na Bartula Ivanovog Goče, kojem je pok. kancelar Nikola, shodno dodatku testamenta, dugovao 112 zlatnih dukata. Imena dužnika bila su upisana na jednoj cedulji.

U jednoj manjoj vreći, torbici odnosno saketu („*sachetum*“) nalazilo se više pisama, privilegija i ostalih dokumenata, 14 knjiga, jedan dekretal i druge različite računске knjige.¹³⁸ Ukoliko se veći broj traktata i knjiga našao u pomenutom papirnatom svežnju, onda je Archiluppisova biblioteka u Smederevu mogla brojiti i preko 20 knjiga te je već avgusta 1445., nakon nekoliko mjeseci, izgleda bila osiromašena. *Saccho* s vrijednim knjigama je zabilježen i u inventaru registrovanom nakon kodicila Arhiluppisovog testamenta, sačinjenog 20. oktobra 1444. Moglo bi se pretpostaviti da se radilo o ličnom arhivu,¹³⁹ ali se osim korespondencije i povlastica tu našlo više računskih bilježnica odnosno „*libros plurium rationum*“ (DAD, DC, 59, f. 29r), što bi impliciralo razgranatu poslovnu djelatnost,¹⁴⁰ ako ne određenu javnu dužnost obračunskog karaktera.¹⁴¹ Neporavnani računi i

134 „*umbretarum*“ (DAD, DC, 59, f. 29r). Āmbreta, ombreta; imbrete; kopče na košulji pod grlom, od mjedi, srebra ili zlata u gradskih, bogatih ljudi. Za talijanski deminutiv *membretum* navedeno je da je „specie di bottoni“ (Skok, 1971, 34).

135 *Filigrana ombrata* je vrsta filigrana, tehnike u izradi nakita i ukrasnih predmeta u zlatu ili srebru, od upletene žice i sitnih zrnaca (lat. *filum* – nit, lat. *granum* – zrno; granula).

136 Posebno ukoliko se uzme u obzir novčana suma koja je odnijeta u Bar udovici Stani: „*videlicet ducatos ducentos nonaginta sex grossos sey*“ (DAD, DC, 59, f. 29v; up. Ančić, 2005, 107).

137 Statut Kotora, *cap.* 79, sadrži odredbu o aptagijama i roku za isplaćivanje duga; bile su to parnične takse – pokloni za sudije, za koje se zatim uvidjelo da potiču korupciju (SC, 2009, 64, 176–177).

138 Zbirke XIII v. ne prelaze petnaestak djela, dok se u XIV v. broj rukopisa u vlasništvu pojedinaca penje. Biblioteka splitskog kneževog kancelara Petra Petronje u XV v. brojala je 30 knjiga. Inventar splitskog kancelara i javnog notara Tome Colutii de Cingulo 1434. broji 80 knjiga, što je predstavljalo ogromnu biblioteku. Ipak, nju je nadmašivala biblioteka Jakova de Salgheriis iz Padove, dubrovačkog ljekara, sa 114 naslova (Lonza, 1990, 113–114; Ančić, 2005, 106, 108, 124). Od 75 privatnih biblioteka koje su u Firenci između 1467. i 1520. evidentirane u ambijentima srednje-više klase (trgovci, notari, advokati), samo 6 je sadržalo više od 30 svezaka, a ni jedna preko 50 (Descendre, 2010, 593).

139 O jačanju uloge plemstva u stvaranju i transmisiji skripturalne memorije, posebno imaginarija kolektiviteta i staleške svijesti razvijenog srednjeg vijeka, v.: Calleja-Puerta, 2014, 207–229.

140 Za kasnogotički književni svijet privatnih zbirki značajna su i obilježja dokumentarnosti. „*Molta anche qui la documentazione d'archivio, confrontabile con il materiale librario sopravvissuto: soprattutto 'scritture private', atti notarili comprovanti eredità, acquisti, donazioni, oppure annotazioni riscontrabili sui codici con riferimento a tasse e compravendite*“ (Manfredi, 2007, 271–272).

141 O procesu širenja pisanih oblika u privatnopravnim poslovima, sudskom postupku i normativnim oblicima

neriješana imovinska pitanja imali bi za posljedicu sporenja (Mihelič, 2011, 653). Na sve opsežniju aktivnost notara uticao je razvoj ekonomskih transakcija i bankarskih poslova. Apstrakti notarskih akata odnosno imbrevijature privatnopravnih poslova unošeni su u bilježničke knjige, uživajući usljed objektivnosti jednaku javnu vjeru kao i izdati dokumenti, što je bilo od posebne važnosti u slučaju gubitka originala.¹⁴² Pomenuti dekretal¹⁴³ (zbirka naredbi i konstitucija papa od značaja za Crkvu) vjerovatno je bio onaj Bonifacija VIII, jedna od temeljnih zbirki kanonskog prava.¹⁴⁴

Sedlo koje je pripadalo preminulom kancelaru nalazilo se izvan kovčega: „*unam sellam, que est extra capsellam*” (DAD, DC, 59, ff. 29r–29v.).

Na izvršenje izjave posljednje volje preminulog kancelara Nikole Archiluppisa takođe je rano ukazano u historiografiji. Prema K. Jirečeku, dvojica Barana su 4. avgusta 1445. u Dubrovniku preuzeli ostavštinu „*quondam Ser Nicole, olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie*“ (Jireček, 1904a, 164–165). Oni su kao punomoćnici po prokuri izjavili da je Ivan Petrov Župan,¹⁴⁵ kada je išao o svom trošku, primio 261 dukat i 16 groša od dum Petra *Citronus*-a, kancelarovog duhovnog oca. Na ovakvo postupanje ispovjednika pok. g. Nikole obavezivao je prethodno analizirani kodicil.¹⁴⁶ Odjeća, srebrnina, knjige i druge stvari predate u ruke g. Ivana Župana, jednog od komesara rečenog testamenta i kodicila,¹⁴⁷ prodate su javnim nadmetanjem („*ad publicum incantum*”), čime je ostvaren iznos od 50 dukata, 17 groša i dva *pikola*.¹⁴⁸ Da je to istina pouzdali su se u Župana. Takođe i u to da je isti *Ser Zagnus Petri Zupani*, kao jedan od epitropa odnosno prokuratora navedenog testamenta, od rečenih ukupno 50 dukata, 17 groša, „*duobus pizolis 14*” predatih

u srednjovjekovnoj Dalmaciji v: Lonza, 2013, 1203–1232.

142 U očuvanju autentičnosti pravnog akta značajnu ulogu imala je bolonjska institucija *memoriala*, koja je, možda na tragu ravensko-vizantijskih tradicija, dobila naziv od knjiga u koje su registrovane stipulirane imbrevijature. Na osnovu njih su se mogle izdati punovažne kopije isprava. Sličan „Ufficio del Registro” je 1407. ustanovljen u Veroni, 1416. u Vicenzi i 1420. g. u Padovi. U nekim gradovima Istre nadzor nad notarskim aktima i funkciju komunalnih arhivara od XIII v. preuzeli su vicedomini. Za južnojadransko područje od posebne važnosti je bila autentifikacija isprava od strane sudija u Dubrovniku, te u Kotoru i Budvi do ustanovljenja funkcije auditora (Darovec, 2010, 792–799, 816).

143 Među posebno vrijednim knjigama Hereford Cathedral Library u XIV v. navedena je *Collectio Lanfranci Pseudo-Isidorovih Dekretala*. Prema spisku procijenjenih knjiga univerziteta u Oxfordu, sačinjenom oko 1483. g., *Sextus Liber Decretalium* vrijedio je 144 penija (Filippone Overty, 2008, 25).

144 Na napomeni zahvaljujem prof. dr. sc. Nelli Lonzi. *Dekretali* Grgura IX (*Liber Extra*), prva službena zbirka kanonskog prava promovisana 1234. g., vjekovima će ostati jedan od osnovnih izvora kanonike (Lonza, 1990, 108–109).

145 „*Zanni de Piero Zupani de Antibari*” je kao zakupac zabilježen u knjigama nekretnina dubrovačke komune 1424. i 1429. g.: u Dubrovniku je držao dvije radnje. Kao dubrovački „*cives et habitator*”, 18. decembra 1427. je za punomoćnike postavio mudre ljude Lovra Srdevog Rugija i Junija Teodorovog Bricija, građane i stanovnike Bara (*Libri domorum*, 2007, I, 187, 209; Marković, 2014b, 198).

146 „... *cose sopradette voglio et ordeno che me sia portade et date in le man di mie commissarii per pre Piero di Çitron mio padre spiritual ...*” (DAD, TN, 13, f. 210v).

147 „... *prego li mey commissarii, over procuratori del testamento che ho fatto e questo che fazo, che le veste che son la in casa di Ser Zuane sopradetto, libri et arzentiera insembre con Çoane ditto vendano et fazano denari questa roba, che de qua se mandera pur pani et arzentiere vendano et fazano denari per meter in execution in li peregrini et in la capella et altre cose ...*” (DAD, TN, 13, f. 210r).

148 „*duos pizolos 14*” (DAD, DC, 59, f. 29v).

u njegove ruke, isplatio i dao kako proizlazi po odnosnom računu, za podmirenje dugovanih izdataka i za raspodjelu „*ducatos ducentos viginti grossos trigintaquinque pizolos 9*“.¹⁴⁹ Formulacija implicira izvjesnu kontrolu postupanja testamentarnog izvršitelja, s obzirom da je odredbama dubrovačkog i kotorskog statuta predviđeno da ostaviočevi srodnici do četvrtog stepena imaju pravu da zahtijevaju od (e)pitropa izvještaje o pravnim poslovima čiji je predmet ostavština (up. Matović, 2014, 207).

Navedene stvari, među kojima i vrijedna Archiluppisova biblioteka, unovčene su prodajom na javnoj dražbi, radi namirenja dugova i zavještanja.¹⁵⁰ Ostatak novčanog iznosa, tj. 296 dukata i 6 groša, navedeni g. Ivan kao povjerenik odnosno komisar, dum Ostoja i g. Đuro kao prokurator drugi punomoćnika testamenta pok. g. Nikole, pred kancelarom su, kao prokurom imenovani primaoci, ručno preuzeli, a izbrojanu će gotovinu u Baru predati rečenim punomoćnicima.¹⁵¹ Skrećući pažnju na ove činjenice, K. Jireček ističe da su prokurator Archiluppisovog testamenta bili sve („sämtlich“) barski patriciji, iz porodica Rugi, Bricio i Cratech. Oni su se brinuli o ostavštini koja je trebala pripasti njegovoj ženi,¹⁵² definisanoj samo bračnim stanjem i podacima o suprugu: „*done Stane relicte quondam Ser Nicole olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie*“ (DAD, DC, 59, f. 29r). Vjerovatno je „Stana relicta Nicolai de Archiluppis de Cataro, cancellarii domini despot Rassie“,¹⁵³ poticala iz nekog od uglednih barskih rodova. M. Šufflay je s takvom tvrdnjom eksplicitniji: „hatte eine adelige Antibarenserin zur Frau“ (Šufflay, 1924, 37).

Isprava završava uobičajenom bilježničkom skraćenicom formulacije o njenom prvenstvu, tj. o odricanju od svih budućih potraživanja odnosno prava po navedenom osnovu.¹⁵⁴

149 U Kotoru se u prvoj polovini XIV v. jedan (zlatni) dukat mijenjao za 24 (srebrna) groša (2 *perpere*, odnosno 24 denara), a kasnije za 30, 32, pa i 36 groša (*grossus, denarius*). S prihvatanjem mletačke vlasti postajao je popularan i ukrštao se sistem korišten u Veneciji, u kojem su bili i „*pikoli*“ (mali denari), potisnuti kad su uvedeni groši (veliki denari); (SC, 2009, 55–56; DAD, DC, 59, f. 29v).

150 Stvari koje su se prodavale prema testamentu, legatima, ili na osnovu drugih isprava konstatovane su u bilježničkim spisima, kao i razlozi inkantacije, kupci i cijene. Izvršitelji testamenta ili zastupnici osoba odnosno institucija koje su tražile javnu prodaju su po pravilu zahtijevali pokretanje postupka – ali i gradski knez – u slučaju da se radilo o izvršenju presude ili podmirenju duga. Šibenski statut sadrži odredbu *O održavanju načina pri vršenju javnih dražbi nekretnina*, kojom se regulisalo oglašavanje prodaje, koja se shodno primjenjivala i kada se radilo o javnom nadmetanju za „*pokretne stvari i (stvari) koje se gibaju*“ (*Knjiga statuta ...*, 138, knj. IV, gl. LIII). U *cap.* 80 statuta Kotora, donijetoj 1412., kao i u *cap.* 109 (1401.) pominju se javno oglašavanje dražbe i procjena dobara. *Cap.* 313 govori o davanju mlinova i carina na dražbi „onima koji više ponude“. Godine 1431. donijet je Cjenovnik naplata koji se odnosio i na glasnike koji vrše oglašavanja dražbi (Birin, 2013, 96–100; SC, 2009, 177–178, 192–193, 275–276, 427–428).

151 DAD, DC, 59, f. 29v. Prema statutarnoj odredbi Kotora od 23. aprila 1431., kancelar je bio dužan sekvestrirane stvari i prodate po redu upisati u posebno određenu svesku, „radi toga da bi računi prije rečenih (*sc.* nasljednika) mogli neprekidno da se vide i dobra, prema zahtjevu vremena, predaju onima kojima po pravu u cjelini pripadaju, pod prijetnjom kazne od 25 *perpera*“ (SC, 2009, 431).

152 U Korčuli je o visini prihoda koje udovica smije trošiti odlučivala kurija (Pezelj, 2010, 172).

153 C. Jireček je uputio na arhivski dokument „1445 Div. Rag.“; zapravo spis od 4. avgusta navedene godine, pohranjen u *Diversa cancellariae* (DC) (Jireček, 1904b, 77).

154 Stranke su mogle slobodno uređivati svoje pravne odnose time što su okvire propisa mogli probijati unosom odredbe „*renunciando*“. Njenim dispozitivnim umetanjem unaprijed se odricalo od primjene statutarnih odredaba, zakona i običaja koji bi strankama išli u prilog (Lonza, 2002, 14).

Kancelar Nikola je testament sačinio najvjerojatnije u Baru, ali je moguće da je to učinio u Kotoru, s obzirom da je raniju oporuku poništio.¹⁵⁵ O izjavi posljednje volje koja je prethodila kodicilu saznaje se iz javne isprave od 22. i 23. decembra 1445., citirane u kotorskom sudsko-notarskom dokumentu od 22. februara 1446. g. Prema njoj je Nikša Archiluppis, „bivši kancelar despota Raške“ („*per ser Nixam de Archilupis, olim cancellarium Illustrissimi domini despota Rasie*“), testamentom zavještao 20 zlatnih dukata kolegijalnoj crkvi sv. Marije u Kotoru, da se za nju nabavi ukrasna stola „*pro faciundo una planeta*“ (Kovijanić, 1974b, 208). Odabir zavičajne crkve je indikativan.¹⁵⁶ Martolica Mihajlov Buća, ovlašćeni prokurator staratelja imovine te crkve, išao je u Bar, gdje je u više navrata rješavao i vlastita svojinska pitanja, da primi ovo zavještanje (Kovijanić, 1974b, 208; Kovijanić, 1955, 346).

Međutim, izaslanik zadužen za podizanje legata kancelara Nikole uzalud je išao do Bara, odakle se vratio bez novca (Blehova Čelebić, 2006, 187). Iz javne isprave koju je pisao barski notar Marin *Cratech*, vidi se da izvršitelji testamenta pok. Nikše nisu htjeli da mu isplate pomenutih 20 dukata, nego su uzeli na sebe da za taj novac nabave odeždu u Veneciji.¹⁵⁷ Zato se Martolica Buća pred kotorskim sudom 22. februara 1446. obavezao kotorskom vikaru Matiji Lekji i sveštenicima zborne crkve¹⁵⁸ da će od svojih sredstava dati 20 dukata ako izvršitelji Archiluppisove oporuke ne predaju stihar¹⁵⁹ u vrijednosti zavještanja do kraja jula 1446. godine.

OSVRT NA OSTALE PRIVATNOPRAVNE POSLOVE KANCELARA NIKOLE

Prethodno analizirani dokumenti svjedoče ne samo o dugogodišnjoj aktivnosti Nikole Archiluppisa u službi kancelara srpskih despota Stefana Lazarevića (od 1423. do 1427.) i Đurđa Brankovića (od 1427. do 1444. g.), već i o njegovoj mobilnosti, koja je, na prostorima koje je obuhvatala Despotovina Srbija, od Bara do Dunava, uključivala oblasti Zete i sjeverne Albanije. Kontakti koje je, kao poveznica različitih sredina,

155 „*El testamento che fexi vivando ancora mio fradello miser lo veschovo elo casa inprima e lo caso di novo*“ (DAD, TN, 13, f. 210r).

156 Upućujući na tragove *picture Graece* u Kotoru, posebno slikara Manojla, sv. Marija Koledata (sv. Marija od Rijeke) se svojim freskama vezuje za rani XIV v. Ikonografske posebnosti slikarstva visokog kvaliteta po tehnici i likovnoj izvedbi – navlastito u modeliranju i obradi fizionomija – ističu se u sažimanju vizantijskih i elemenata gotičke estetike. Osim fresaka u njoj i u katedrali, shodno kotorskim izvorima i crkva sv. Jakova od Lođe je bila „*picta pictoris Graeces*“ (Vujičić, 2007, 236–237).

157 Prezime bilježnika je transkribovano „Katić“ (Kovijanić, 1974b, 209).

158 U kontekstu *Firentinske unije*, zanimljivo je svjedočanstvo koje je o sebi ostavio sugrađanin Nikole Archiluppisa, kancelar i tumač za slovenski jezik u Kotoru, Stefan Kalodurđe (vić) Spedon. On je, kao ktitor crkve Uspenja Bogorodice (danas sv. Bazilija) iznad Donjeg Stoliva, ostavio natpis u kojem se navodi: „† QUESTA GLIESIA DEDICATA AD HONOR DELA BEATIS(S)IMA MARIA A NOI EDIFICATA DAL FONDAMENTO IN ... (S)ER STEFANO CHALOGERGI SPEDON CANCELIER ET INTERPRET SLAVO IN CATARO E COMPLITA DEL MESE DE NOVEMBRE (8) MCCCCLI ...“. Svojim dvojezičnim natpisima (talijanskim i slovenskim) i zastupljenošću pravoslavnih i katoličkih ikonografskih rješenja, ona je vjerodostojan svjedok pri sagledavanju kulturnih prilika koje su sredinom XV v. vladale na Crnogorskom primorju (Vujičić, 2007, 247–248).

159 Bijelo crkveno misno ruho (up. Kovijanić, 1955, 347; Blehova Čelebić, 2006, 187).

Sl. 3: Stari grad Bar; dio reljefa koji je u sekundarnoj upotrebi kao crkveni nadvratnik. Povezuje se (prema C. Fiskoviću) s gotičko-renesansnom skulpturom braće Andrijića (photo: Herwig Stieber)

ostvarivao na despotovom dvoru u Smederevu, u mletačkom Kotoru, Sv. Srđu i Veneciji, očito se nisu svodili na političko-diplomatsku ravan. Tome je svakako doprinosilo preplitanje državnih s ekonomskim interesima, ali i Nikolino humanističko obrazovanje, umijeće latinskog kancelara, zvanja sudije i notara. Intitulaciju „*imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius*“ moglo mu je donijeti carsko ovlaštenje,¹⁶⁰ odnosno završene studije.¹⁶¹

Nikola *de Arcilupis* se u dokumentima pojavljuje kao učesnik ili svjedok različitih privatnopravnih poslova. Notarski spisi govore o njegovoj aktivnoj privrednoj djelatnosti. Moglo je to biti posredstvom trgovačkih društava, kupoprodaja ili zakupa.¹⁶² Kancelar se tako pominje 1437. u poslovanju s istaknutim kotorskim trgovcem Markom Brajkovim, koji je snabdijevao Zetu svitom, svilom, oružjem i žitom (Kovijanić, 1955, 346). „Kancelar presvijetlog gospodina despota Raške“ („*dominus Nicolaus Archiluppis de Cataro, cancelarius Illustrissimi domini despota Rassie*“), potvrdio je pred sudom u Kotoru 18. juna 1439. da je izravnao sve svoje račune, po svim priznanicama o međusobnim potra-

160 Prelaskom ovlaštenja dodjeljivanja notarskih privilegija na niže carske dostojanstvenike (*comites palatini*) i neki gradovi su dobili povlasticu imenovanja notara; npr. Pavia 1191., Genova 1210., Lucca 1369. itd., U Istri se takvo deklarisanje notara bilježi početkom XIII v. (Darovec, 2014, 466–476).

161 Od značaja su gramatikalne i druge škole koje su nastajale s univerzitetima u Italiji; notarska u Cividaleu (Čedad) osnovana je u XIV v. (Darovec, 2014, 472–473). Možda prethodnik na dužnosti notara, *don Dominichus Capsenta*, kanonik crkve sv. Petra u Baru, zabilježen je 1433. kao „*imperiali auctoritate iudex ordinarius et publicus notarius et cancellarius communis Antibari*“. Kanonik iste crkve bio je i don Nikola Rugi, punomoćnik udovice kancelara Nikole (up. Jireček, 1904a, 213).

162 Piranski notar Dominik Petenarij, aktivan između 1281. i 1305. g., bavio se i novčanim transakcijama, o čemu svjedoče krediti, obročne otplate zaduženja i poravnjanja dugova. Imajući poslovnog pomoćnika, trgovao je žitom, uljem i lanom, bavio se izdavanjem kuća, posjedovao je zemljišta i stoku. Iako je zvanje bilježnika bilo cijenjeno i omogućavalo dostojan život, navedeno svjedoči da ipak nije donosilo toliko prihoda da obezbijedi život bez kredita (Mihelič, 2011, 655–656).

živanjima („*finem et remissionem de omni et singulo*”), s Pirkom (Petrom) Ostojicom i Markom Brajkovim.¹⁶³

Kao javni uglednik, Archiluppis je biran za svjedoka odnosno zastupnika prilikom sklapanja braka između mladenaca mletačkih i despotovih podanika. Shodno dokumentu od 29. decembra 1440., „*miser Nicolo cancelliere de lo Illustrissimo principe signor despot de Rasia*“ tri godine ranije bio je prisutan pri sklapanju bračno-miraznog ugovora između pomenutog Kotoranina Martolice Buće, unuka protovestijara Tripuna Mihajlova, i Mare Nikše *Pichicho* iz Bara (Kovijanić, 1974b, 208; Kovijanić, 2007, 130). Mara, udovica *Ser Stipe de Ser Milo* iz Skadra,¹⁶⁴ udala se po drugi put¹⁶⁵ za kotorskog patricija Martolicu Mihajlovog (*Mihael*) *Buchia*, zaključivši 4. novembra 1437. zakoniti brak u kući¹⁶⁶ „uvaženog vlastelina“ sveštenika Srđa, pred Nikolom, kancelarom despota Raške, u prisustvu Laurencija *de Buchia*, sina Mihajla Tripunova iz Kotora, Luke Goliebo iz Bara, Todora Mihajla *de Bascha* iz Kotora (Kovijanić, 1974a, 127–130). Umjesto pok. oca, sa strane Mare bio je prisutan njen rođak Marko Boris, a sa strane mladoženje Mihajlo Tripuna Mihajlova *de Buchia*, brat Laurencija. Kako je zabilježeno 29. decembra 1439., Mare pok. Nikše je, shodno bračno-miraznom ugovoru, dobila u dotu zidanu kuću na dva sprata, pokrivenu *scandoli*-ma i dućan¹⁶⁷ na gradskom trgu, vinograde s maslina-

163 *Ser Pircho de Stoiça; Ser Marcho Braico* (Jireček, 1904a, 164; Kovijanić, 1974b, 208).

164 Povezanost s trgovcima iz gradova iz okruženja potvrđuje se i avgusta 1435., kada se u Smederevu od strane mletačkog oratora Nicolòa Mema ističe da despotov vojvoda Altoman protiv ugovorenog kapitula „*tenet in Antibaro Milosinum Stefani del Conte nepotem Smerini de Antibaro, qui cum ballis quatuor pannorum Flandrie valoris ducatorum ultris VI centum de racione domini Pangracii Justiniano nobilis Venetiarum civis, quas ex Curzola Ragusium portare debeat, fugiens fuit Antibarum, et licet vayvoda Altomanus verbis dicat velle eum sive pannos predictos restituere, tamen nihil hactenus haberi potuit, ... Petitur ergo restitutio dicatorum pannorum*“ (Listine, 1890, 85). *Milo, Millo – Milus del Conte de Scutaro* je sastavio testament 20. aprila 1413. u Dubrovniku; imovinu je zavještao sinu Stjepanu, priloživši i svoj popis dobara. Imao je brata Marina u Srbiji (*Rudnich; „in Schiauoia*“). Pobožne legatave ostavio je „*ala ghiesia de Scutari a Sancto Stefano*“. „*Et se Stiepan mancasse senza herede*“, njegovu je imovinu trebalo prodati, a Stjepan je, dok ne „*savesse far ben li soi facti*“, preporučeni Milovom bratu Marinu – „*chomo lo vostro fiolo*“ – „*e con quello che have che faciti merchantia chomo hai facto con mi*“ (Čirković, Ćuk, Veselinović, 2004, 42–43; Bošković, 1962, 269). Bivši kotorski knez Lorenzo Vitturi je pred kotorskim sudom 13. septembra 1437. opunomoćio Luku Pautina i svojeg poslovođu Ivana da traže od Altomana, vojvode Bosne, novac i stvari koje je Ivanu, dok je boravio u Skadru, ukrao neki Sloven ili Arbanas koji je pao u ruke Altomana, pa bio pušten („*a domino Altomano vaivoda Bosne omnes et singulas quantitates denarii et rerum furatarum in Scutaro dicto Johanni factori suo per quendam Sclavum seu Albanensem qui captavit in manibus dicti vaivode Altomani et per ipsum fuit relaxatus...*“); (Stjepčević, Kovijanić, 1953, 270–271).

165 Iako je pod uticajem crkvenog prava drugi brak bio nepoželjan (na Tridentinskom koncilu je dozvoljena *separatio quoad thorum et mensam*), zbog velike smrtnosti od epidemija, usljed dobnih razlika i dr., ponovna ženidba ili udaja u dalmatinskim komunama bila je prilično česta; *cap. 37* statuta Kotora pominje mogućnost četvrtog i daljeg braka (Pezelj, 2010, 176, 187).

166 Talijanski notari su se dobro integrirali u istočnojadransku komunalna društva, trajno se u njima naseljavajući i stičući punopravno građanstvo. Uveliko učestvujući kao svjedoci u dokumentima raznih Zadranana, moglo bi se pretpostaviti da su s nekima uspostavili trajna prijateljstva, jer u nekoliko slučajeva svjedoče u njihovim kućama (Grbavac, 2008, 522).

167 Bar se posebno pominje u testamentu navedenog Mila del Conte; skadarsko-dubrovački trgovac je u njemu mogao imati svoj dućan: „*e vigna e campe e olive e corona I^a de arzeno, tuto questo apartien a Stiepan e stazona I^a in Antivari*“ (Čirković, Ćuk, Veselinović, 2004, 43).

ma, vrtove, livade, polja i drugu zemlju, klanicu i udjele u mlinovima. U gotovom je donijela 800, a u namještaju 100 perpera.¹⁶⁸ O mirazu su važili propisi kotorskog statuta.¹⁶⁹

* * *

Nicolaus Archiluppis se posljedni put u životu pominje 20. oktobra 1444. g., kada sastavlja adiciju izjavi svoje posljednje volje. Kodicil, otvoren 10. februara 1445., u protokolarnom dijelu za njega navodi: „*defuncti in Smederevo*“. Iako se još kod C. Jirečka upućuje na Srbiju („*Er selbst scheint in Serbien gestorben zu sein*“), u historiografiji se, međutim, navodilo i preuzimalo da je moguće umro u Baru, 1445. godine (Jireček, 1904a, 165; up.: Kovijanić, 1955, 346; Kovijanić, 1974b, 207–209; Kovijanić, 1980, 131; Blehova Čelebić, 2006, 187; Marković, 2010, 835; Marković, 2014a, 178, 201).

Na širem političkom planu, nedugo nakon Archiluppisove smrti, iza 12. juna 1445. doći će do zaoštavanja odnosa između Mletačke Republike i despota Đurđa Brankovića, koji, po osnovu prava nasljeđivanja, ističe teritorijalne revindikacije. Venecijanski hroničar navodi: „*In questo tempo il Dispoti di Rosia mandò sui oratori alla Signoria nostra dimandando li piaqui di volerli dar i sui luogi che la tien in Albania, i qual forno d'i sui progienitori, ch'è: Dulsigno, Antiveri, Budua et altri luogi erano venuti sotto di nui per bona guera*“ (Sanudo, 1999, 409).

ZAKLJUČAK

Notar, kancelar, sudija, pisar i orator Nikola *Archiluppis* je, po carskom ovlaštenju (*imperiale auctoritate*), svoju profesionalnu službu obavljao do sredine XV stoljeća. Shodno razmatranim dokumentima, bio je aktivan u više sredina između 1423. i 1444. godine. Umro je u Smederevu. Podaci o njemu, njegovom civitetu, porodičnim i društvenim vezama te poslovnoj djelatnosti obogaćeni su analizom kodicila testamentu sačinjenog 20. oktobra 1444., odnosno inventara dobara i isprave o preuzimanju njegove ostavštine, nastale 5. avgusta 1445. godine.

Rasvjetljavajući socijalne i materijalne strukture koje su determinisale komunalnu, dvorsku i uopšte elitnu kulturu, razmatrani dokumenti potvrđuju da se radilo o višestruko zanimljivoj ličnosti, koja je samim porijeklom sugerisala civilizacijsku slojevitost i isprepletenost. Povezanost uglednog dvorskog službenika sa žiteljima Toskane, Marke, Veneta, Dubrovnika, Kotora, Bara i Despotovine Srbije nije bila samo rezultat njegovog

168 Prema *cap.* 150. statuta Kotora (odredba iz 1316. g.), „plemenita žena prilikom udaje treba da ima: jedan ogrtač od skrleta, opskrbljen i postavljen svilenom tkaninom – čendom i ogrtač od zelene tanke vunene tkanine isto tako opskrbljen i postavljen; gornju odjeću od zlatotkane tkanine, opskrbljene krznom kune, duži prsluk opskrbljen čendom, haljinu i gornju odjeću od jednostavnije ili zlatotkane tkanine, i robinju. ... A u zlatu koliko su obećali toliko da daju i doznače, ako zlato ne bi imali dužni su da daju novac za njega ili od svojih stvari procijenjenih od strane Suda toliko koliko se tim zlatom može kupiti“ (SC, 2009, 210–211).

169 IAK, SN VI, R. br. 2.544, 867–868 – 29. XII 1439. Martolica *de Buchia* i Mara su 25. februara 1440. odredili za svojeg punomoćnika sveštenika Andriju Stefanova Rugi iz Bara, kanonika katedrale sv. Đura, da zastupa njihove interese u Baru, naročito u pogledu Marine mirazne imovine (IAK, SN VI, R. br. 2.625, 905; IAK, SN VI, R. br. 2.626, 906).

djelovanja na području kulturno-političke reprezentacije, već i poslovne preduzetnosti i familijarnog odođavanja.

Isprave koje su analizirane, pravni instrumenti, rukopisi i predmeti na koje se upućuje, omogućavaju inovativan pogled u onovremenu, još uvijek nedovoljno poznatu, dokumentarnu, odnosno materijalnu realnost. Istaknuti intelektualni i staleški položaj, poslovanje s najpoznatijim trgovcima južnojadranskih gradova, istupanje pred visokim vlastima u Veneciji, pregovaranje i posredovanje kod mletačkih prekomorskih dostojanstvenika, ukazuju na ostaviočeva interesovanja, doprinos manifestacijama uglađenosti, obrascima ponašanja i diplomatskim ritualima. Vrijedna biblioteka je oslikavala njegovu humanističku učenost, korelirajući s društvenom mrežom unutar koje se kretao. Upravo *Archiluppis*, visokoobrazovani pripadnik uticajne urbane vrhuške i dvorske svite, izjava ma svoje posljednje volje potvrđuje uzlet elitističke kulture kasnog srednjeg vijeka.

PRILOGE

Prilog 1: Kodiciel (adicija) testamenta g. Nikole iz Kotora, građanina i stanovnika Bara i vrhovnog kancelara najsvjetlijeg kneza, gospodina despota Raške (DAD, TN, 13, ff. 209v–210v) (fol. 209v) (In margine): an, E(xtractum)¹⁷⁰

Additio sive codicillus testamenti Ser Nicolai de Catharo, civis et habitatoris Antibari et supremi cancellarii Illustrissimi principis domini despoti Rascie

MCCCC^oXLV, indictione octava, die X^o februarii, Ragusio.

Hec est additio testamenti Ser Nicholai de Catharo, civis et habitatoris Anthibari et supremi cancellarii Illustrissimi domini despoti Rassie, defuncti in Smederevo, alias videlicet die V januarii prope elapsi presentata curie causarum civilium Ragusii per dom Petrum Curonam plebanum Novimontis ut autenticaretur. Que die ista autenticata fuit et per dominum consulem cusarum civilium Ser Michaelem de Bocignolo et suos iudices Ser Marinum Rafaelis de Goze, Ser Jacobum de Georgio, et Ser Stephanum de Zammagno, vigore examinationis facte in Smederevo per Ser Georgium de Goze, Ser Jacobum de Sargo et Givchum Castrath, examinatores superinde constitutos in examinatione literarum eiusdem curie civilis de infrascriptis testibus videlicet Ser Pasquale de Sargo, Ser Marino Georgii de Goze et Nichola de Radulino, testibus ascriptis ipsi testamenti. Qui testes diligenter examinati in Smederevo, ad plenum testificati sunt quod tum opus erat et fuit pro ipsa additione testamenti autenticanda. Cuius additionis testamenti tenor talis est videlicet.

Yhesus.

Io Nicolo de Catharo, citadin et habitador lungo tempo in Antivari, summo cancelier de Illustro principe Signor despota de Rascia, infermo grievemente del corpo, sano per la gratia di Dio de la mente, fazo et ordino el mio ultimo testamento. Et primo recomando al altissimo creator la anima mia.

E perche in su la mia partida de caxa fexe mio testamento, al qual non contradico ne oppono, ma lo affirmo quanto si poy. Ma perche son algune nove cose dapoy intravignude zoe certi debiti, perche me fo de bisogno far questa addition al ditto testamento.

Et son debito et obligato a Ser Bartolo de miser Zoane de Goze cento et dodexe ducati d'oro. Item a Ser Zuane de Ser Piero Zupani per doy volte per denari mandati a la fameglia mia. E questo sa Ser Zonio de Ser Thodro de Zonio, quel che dira ditto Ser Zonio, che li sia pagato et dato. Item debio dar a Ser Zoane de Catharo XXti ducati d'oro, li quali mando a la fameglia mia, pochi di fa in Antivari. Questi debiti cusi fatti de denari contanti che de qua se portara e de altra roba che de qua se mandera per inventario se poran

¹⁷⁰ Oznaka *an* na lijevoj margini (prije skraćenice *E* kojom je signirano da je isprava napravljena odnosno dokument izdat), kao i na narednoj strani (DAD, TN, 13, f. 210f) mogla bi potvrđivati službenu zabilješku komunalnog notara ili pisara kojom se razjašnjavaju događaji o kojima je u dokumentu riječ. Shodno šibenskim statutarnim odredbama, na krajnjoj lijevoj margini isprave ucrtavao se veliki znak krsta (*signum sancte Crucis*) kao potvrda kneza, njegove kurije, odnosno suda i prokuratora da izvršitelji testamenta mogu započeti sa sastavljanjem inventara (up. Budeč, 2014, 27).

pagar e avanzara, prego li mey commissarii, over procuratori del testamento che ho fatto e questo che fazo, che le veste che son la in casa di Ser Zuane sopradetto, libri et arzentiera insembre con Çoane ditto vendano et fazano denari questa roba, che de qua se mandera pur pani et arzentiere vendano et fazano denari per meter in execution in li peregrini et in la capella et altre cose che ordeno in lo detto testamento fato et questo che fazo, perho che voglio et ordeno che sia scomprado un servo di man di li infideli in fina summa di XXti ducati, per l'anima mia.

Tuta quella roba che apartien a mia muglier: veste, aneli, centure, panni di lin, tele, sia in libertade sua senza niguna contradicion. El testamento che fexi vivando ancora mio fradello miser lo veschovo elo casa inprima e lo caso di novo. Penso che abia scritto in altro testamento che se faza cerchar li fioli di m. Almerigo di Seravalle de Trevixo et che sia dati nove ducati. Ancora, se alguna persona vignesse a Ragusa da Fiorenza, el qual cognoscesse la donna e li fioli di Ser Iacomo di miser Zoane di Seminiato, che li sia dati ali diti quatordexi ducati per modo de cautela che la dita dona over suoi fioli li avesse. Ancora voglio che se cerca li fioli di miser Nicho da Fano et che per ogni modo ali detti se debia dar ducati trenta d'oro. Ancora voglio che se daga alli frari de observanza ducati quatro d'oro.

Data et scripta questa particula di testamento adi XXti de octubrio, anno 1444 in Smederevo; presenti miser Pasqual de Sorgo e miser Marin de Zorzi de Goze e Ser Nicola fiol di Pripcho di Radulin, specialmente chiamati et pregati.

In qua quidem additione testamenti predicti inclusa erat cedula inventarii huius tenoris videlicet.

Inventario dela roba che se trova di Ser Nicola Cancelier in muneta d'oro, aspri, arzentiere et veste. In ducati d'oro sono duxento et XV. In aspri duy millia. In arzentiera, intro una bareleta et cuppe lavorade al modo bosinexe, la terza ala ungharescha. E un bocchal lavorato turchescho in bel modo. Intro un sacheto di tela bichieri d'arzeno tre intro un in altro. Item taze de arzeno 4. Item chuchiari de arzeno X. Item in arzeno cercha una libra e mezo piu tosto piu cha mancho. Item la vesta una di veluto niegra infoldrata di marturi e fuine, la qual imprestay a Vuch Bramusevich (?) quando ando da voyvoda Stipan e da voyvoda Radossavo come torna che la renda ali mie commissarii. Item se sera qualche macula over danno in essa, che refaça o che pagi la vesta quel che la val. Item e I cavezo di panno di Londra son braza VIII lagha e ama (?). Se la vesta se pora vender qui, vendase et lo ditto panno, se non, che se manda zo ala marina. Item Nicola de Radulin me die dar 2 ducati.

Item in saccho libri infrascripti. Imprima Valerio Maximo. Item *Declamationes* de Quintilian. Item Boetio, *De consolatione philosophiae*. Item libro di Constantin Moncho *De medicina*. Item *Bucholicha* de Petrarcha. Item un volume grosso in papiro in lo qual son molti trattati et molti libri. Item un libro in papiro recolete di molti doctori Italiani. Item un libro in pergamino antigissimo in teologia et in *sacra scriptura*. Item un officio di Nostra Donna, con molte altre *orationi*. Item Salustio *Catilinario et Iugurtino*. Item doy scartadelli (?) in *gromantia*.

Item un capello di zibilun, con un pelle fuine. Item una gona di panno vecchio e le volpe nove. E tute queste cose sopradette voglio et ordeno che me sia portade et date in le

man di mie commissarii per pre Piero di Çitron mio padre spiritual e Druchxa mio fameglio acompagnato, como sera di bisogno.

Quibus visis et auditis per prefatum dominum consulem et eius iudices authenticata fuit dicta additio testamenti in supradicta cedula inventarij mea introcluxa. Que nullo testimonio rumpi possit.

Prilog 2: Izvršenje posljednje izjave volje pok. kancelara Nikole Archiluppisa, dokument od 4. avgusta 1445. godine (DAD, DC 59, ff. 29r–29v)

29

Die 4ta Augusti 1445

Venerabilis vir fflit^{us} Ostora septem, et f Georgij
 fflit^{us} Cuius Ambiani tamq^{ue} p^{ro}curator et p^{ro}curator
 nobis fflit^{us} Nicolai fflit^{us} et Theodori filij fflit^{us} Zorn
 b^{er}nic^{us}, et donec sume relic^{ta} q^{ue} fflit^{us} Nicolai olim can
 cellarij Illustris d^{omi}n^o desp^{er}at^o Sclavinie, et d^{omi}n^o m^ulti
 cratic^{us} p^{ro}curatore vltimi testam^{en}ti d^{omi}n^o q^{ue} fflit^{us} Nicolai
 cancellarij h^{is}tor^{ic} ad infra^{sc}ri^{pta} q^{ue} et alia p^{ro}curator m^ulti
 p^{ro}curator publico scripto et publico Ambiani
 1445 die xxviii m^o Junij manu fflit^{us} v^{er}
 v^{er} cratic^{us} Carvill Ambiani notarij publici, et
 recom^{en}dato q^{ue} h^{is}no p^{ro}curator d^{omi}n^o d^{omi}n^o Venio h^{is}
 p^{ro}curator Ambiani faciente fidem & legalitate notarij
 fflit^{us} d^{omi}n^o d^{omi}n^o die vi m^o Julij x^{po} p^{ro}curator a t^{em}p^{or}e
 Johanne Cancellarij v^{er}o, et lecto g^{er}enti, et g^{er}enti fuerit
 se h^{is}no, et recipisse a p^{ro}curator fflit^{us} Zorn p^{ro}curator
 v^{er}o ex p^{ro}curatoribus test^{is} d^{omi}n^o fflit^{us} Nicolai Cancellarij dante
 et eis g^{er}enti fflit^{us} d^{omi}n^o p^{ro}curator p^{ro}curator Ambiani
 fflit^{us} p^{ro}curator d^{omi}n^o test^{is} p^{ro}curator Cancellarij imponi, et
 iⁿ p^{ro}curator v^{er}o fflit^{us} Zorn fflit^{us} v^{er}o, v^{er}o capucium
 de v^{er}o v^{er}o notarij notarij, v^{er}o Cancellarij de p^{ro}curator
 v^{er}o fflit^{us} fflit^{us} fflit^{us}, v^{er}o Zoeham p^{ro}curator v^{er}o
 fflit^{us} fflit^{us} v^{er}o, v^{er}o capucium alb^um fflit^{us} fflit^{us}
 fflit^{us} v^{er}o, v^{er}o fflit^{us} v^{er}o, v^{er}o fflit^{us} v^{er}o
 v^{er}o, et cathena, p^{ro}curator v^{er}o v^{er}o v^{er}o
 p^{ro}curator v^{er}o v^{er}o v^{er}o v^{er}o, p^{ro}curator
 v^{er}o v^{er}o v^{er}o v^{er}o v^{er}o, Cartas v^{er}o
 notarij debitor^{um}, dotis, et possession^{um}, Cartas q^{ue}
 notarij m^ulti nulli valoris cu^m illa fflit^{us} v^{er}o
 cedulam scripta iⁿ qua s^{un}t debitor^{um}, quatuor
 fflit^{us}, et fflit^{us} cu^m plurib^{us} v^{er}o literis, p^{ro}curator
 et alio^{rum} scriptur^{um}, libros quatuordecim decretale, et
 alio^{rum} libros plurim^{os} v^{er}o, et v^{er}o sellam, que

Sl. 4: DAD, DC, 59, f. 29r

Die III Augusti 1445

Venerabilis vir presbiter Ostoia Sextan et Ser Georgius Rugi, cives Antibari tamquam procuratores et procuratorio nomine presbiteri Nicolai Rugi et Ser Theodori filii Ser Zonii Bricio et done Stane relicte quondam Ser Nicole olim cancellarii illustris domini despot Sclauanie et dum Marini Cratech procuratoris ultimi testamenti dicti q. Ser Nicolai cancellarii habentes ad infrascripta (p cancell.) et alia plenarium mandatum prout patet instrumento publico scripto et publicato Antibari in 1445, die XXVIII mensis junii manu presbiteri Marini Cratech, cancellarii Antibarensis notarii publici et recomandato per literas patentes domini Andrea Venerio honorabilis provisoris Antibari facientes fidem de legalitate notarii predicti, ibidem datas die VI mensis julii proxime preteriti a me Iohanne cancellario viso et lecto, contenti et confessi fuerunt se habuisse et recepisse a provido viro Ser Zagno Petri Zupani uno ex procuratoribus testamenti dicti Ser Nicole cancellarii dante et eis consignante secundum dictam procuram pro portando Antibarim suprascriptis procuratoribus dicti testamenti primo unam capsellam talponi et in ipsa unum zuponum sete viride veterem, unum capucium de grana roxatum novum, unum mantellum de pano beretino sufultum schilatis, unam zocham pani roxati sufultam vulpibus, unum capellum album sufultum sindone rosato, unum tapedum usatum, unam bursam veluti rechamatam cum perlis, unum par cercellorum cum argento et cathena, paria tria cercellorum argenti, paria triginta quinque umbretarum argenti, paria trigintaduo pilligrinarum argenti, cartas vigintiunam notarii debitorum, dotis et possessionum, cartas quinque notarii incixas nullius valoris cum illa Ser Bartuli, unam cedulam scriptam in qua sunt debitores, quatuor saxos et sachelum cum pluribus literis, privilegiis, et aliis scripturis, libros quatordecim, decretale et alios libros plurium rationum, et unam sellam, que est extra capsellam. Item confessi fuerunt dicti presbiter Ostoia et Ser Georgius Rugi procuratores suprascripti dicto procuratorio nomine quod ipse Zagnus Petri Zupani secundum quo sibi andavit (?) per contum recepit inter ducatos ducentos sexaginta unum grossos XVI quos sibi consignavit dum Petrus Citronus pater spiritualis qui fuit dicti q. Ser Nicole et rictractum factum de vestibus, arzenteriiis, libris et aliis rebus perventis ad manus dicti Ser Zagni Petri Zupani, unius ex procuratoribus dicti testamenti, venditis ad publicum incantum in summa ducatos quingentos decemseptem grossos duos pizolos 14, presente ipso ser Zagno Petri Zupani ad hoc et ita esse verum confitente. Et quod ipse Ser Zagnus Petri Zupani tamquam unus ex epitropis vel procuratoribus dicti testamenti, de dictis ducatis quingentis decemseptem grossis duobus pizolis 14 ut supra in totum ad eius manus perventis solvit et dedit prout apparet per dictum contum pro debito expensis et pro distributionibus ducatos ducentos viginti grossos trigintaquinque pizolos 9.

Et residuum, videlicet ducatos ducentos nonaginta sex grossos sey dictus Ser Zagnus uti epitropus vel procurator ut supra sibi dum Ostoie et Ser Georgio tamquam procuratoribus aliorum procuratorum testamenti dicti q. Ser Nicole cancellarii supra nominatorum dicto procuratorio nomine recipientibus dedit, numeravit et manualiter asignavit in contatos dandos et consignandos Antibari dictis procuratoribus. Renunciantes omnes.

NICOLAUS DE ARCHILUPPIS, CITIZEN OF KOTOR AND BAR
OF GREEK ORIGIN, NOTARY AND CHANCELLOR OF SERBIAN DESPOTS,
DIPLOMATIC REPRESENTATIVE AT VENICE; CODICIL, INVENTORY AND
EXECUTION OF HIS LAST WILL AS LINKS OF THE MEDIEVAL WORLDS

Savo MARKOVIĆ

ME-85000 Bar, M. Boškovića H-12, Montenegro

e-mail: markovics@t-com.me

SUMMARY

On the basis of the documents held in the State Archives in Dubrovnik, published in the annexes, as well as available literature, biography of Nicholas de Archiluppis, citizen of Kotor and Bar; latin scribe of Greek origin is reconstructed. The notary, chancellor, judge and orator Archiluppis, by imperial authority, performed his professional service until the mid fifteenth century. According to analyzed documents, he was active in several communities between 1423 and 1444. He died in Smederevo. Information about him, his citizenship, familial and social relationships, close connection with the ruling circle of the despotate of Serbia and business activities as well is enriched with the analysis of the codicil to the testament drawn up on 20th October 1444, with the respective inventory of goods, and the document on takeover of his legacy, created on 5th August 1445.

Shedding new light on social and material structures that determined the communal, courtly and elite culture in general, reviewed documents confirm that he was a manifoldly interesting personality, that with mere origin suggested civilizational stratification and interweaving. The range of social contacts of the reputable court official, which was including the residents of Tuscany, Marche, Veneto, Dubrovnik, Kotor, Bar and the despotate of Serbia, was not only the result of his activities in the domain of cultural and political representation, but also of economic entrepreneurship and affinity relationships.

The writings which were analyzed, legal instruments, manuscripts and items that were referred to, allow an innovative insight into still insufficiently known, documentary and material reality of his time. Class position, prominent features of appearance and non-verbal communication, trading with major merchants of Southern Adriatic towns, stepping in front of the high authorities in Venice, negotiations and mediation with the Venetian overseas dignitaries, indicate the decedent's interests, intellectual reputation, contribution to manifestations of politeness and diplomatic rituals. Modalities of disposition with the heritage facilitate an understanding of his closest milieu of kinship and friends. A valuable library with rare titles reflects the humanistic scholarship, correlating with the social and institutional network within which he lived. Exactly Archiluppis, as influential and highly educated member of the supreme urban stratum and the court entourage, with the declarations and the execution of his last will confirms the ascent of the elitist culture of the late Middle Ages.

Key words: Nicolaus de Archiluppis, notary, chancellor, Kotor, Bar, Dubrovnik, Venetian Republic, despot, Serbia, 15th century

IZVORI I LITERATURA

- Chronica Ragusina (1893):** Chronica Ragusina Iunii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451–1484), Nodilo, S. (ur.), Scriptores, II. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXV. Zagrabiae, Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (ed.), in taberna libraria eiusdem societatis typographice.
- Ćirković, S., Ćuk, R., Veselinović, A. (2004):** Srbija u dubrovačkim testamentima u XV veku (I). U: Mešovita građa – Miscellanea, Nova serija, XXII, Krestić, P. V. ur. Beograd, Istorijski institut, 9–80.
- DAD, DC** – Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Diversa cancellariae (DC), sv. 59.
- DAD, TN** – DAD, Testamenta notariae (TN), sv. 13, 14.
- IAK, SN** – Istorijski arhiv u Kotoru (IAK), Sudsko-notarski spisi (SN) VI, R. br. 2.544; R. br. 2.625; R. br. 2.626.
- Libri domorum (2007):** Knjige nekretnina dubrovačke općine (13.–18. st.) / Libri domorum et terrenorum communis Ragusii deliberatis ad afflictum (sæc. XIII–XVIII). Benyovsky Latin, I., Zelić, D. (prir.). Zagreb, Dubrovnik, Posebna izdanja Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 7/1, I.
- Listine (1886):** Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike. Ljubić, Š. ur., VIII (od godine 1420. do 1424.). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 17. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U knjižarnici Jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutch).
- Listine (1890):** Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike. Ljubić, Š. ur., IX. (od godine 1423. do 1452.). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 21. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U knjižarnici Jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutch).
- Orbini, M. (1999):** Kraljevstvo Slavena. Prev.: Husić, S.; prir. i napisao uvodnu studiju: Šanjek, F. Zagreb, Golden marketing.
- Sanudo, Il Giovane, M. (1999):** Le vite dei dogi 1423–1474. I, 1423–1457, Introduzione, ed. e note a cura di Caracciolo, Aricò A., trascrizione Frison, C. Venezia, La Malcontenta.
- SC (2009):** Statvta civitatis Cathari / Statut grada Kotora, II, prevod originala iz 1616. godine sa naučnim aparatom, Antović, J. ur. Kotor, Državni arhiv Crne Gore.
- Statuta Ragusii (1904):** Liber Statutorum Civitatis Ragusii, compositus anno 1272. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, Vol. IX., Bogišić, V. et Jireček C. Zagrabiae, sumptibus Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium.
- Sveto pismo (1989):** Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta. Beograd, Britansko i inostrano biblijsko društvo.
- Šafarik, J. (1862):** Srbski istorijski spomenici mletačkog arhiva. Glasnik Društva srbske slovesnosti, XIV, Beograd, 1–232.
- Alunno (da Ferrara), F. (1548):** La fabbrica del mondo. Nella quale si contengono tutte le voci di Dante, del Petrarca, del Boccaccio, & d'altri autori, Con Priuilegio del

- Sommo Pontefice Paolo III. Della Sereniss. Signoria di Vinegia, & dello Illustriss. Duca di Ferrara. In Vinegia MDXLVIII.
- Ančić, M. (2005):** Inventar splitskoga kancelara i javnog bilježnika Tome Colutti de Cingulo (Prilog poznavanju prvih humanističkih krugova u Dalmaciji). Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 47, Zadar, 99–148.
- Andrić, T. (2015):** Statutarna regulacija obrtničkog poslovanja u svjetlu mletačke ekonomske politike u Splitu sredinom 15. stoljeća. U: Radić, Ž., Trogrić, M., Meccarelli, M., Steindorff, L. (ur.): Splitski statut iz 1312. godine. Povijest i pravo. Povodom 700. obljetnice. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog od 24. do 25. rujna 2012. godine u Splitu. Split, Književni krug Split, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 471–488.
- Belamarić, J. (2012):** Ostava srebrnog posuđa pronađena 1493. na putu prema Prosiku kraj Solina. Radovi instituta za povijest umjetnosti, 36, Zagreb, 53–62.
- Bikić, V. (2006):** Venetian influences in the eastern Adriatic hinterland. U: Guštin, M., Gelichi, S., Spindler, K. (ur.): The Heritage of the Serenissima, The presentation of the architectural and archeological remains of the Venetian Republic, Proceedings of the international conference Izola – Venezia 4.–9. 11. 2005. Koper, Annales Mediterranea, 201–210.
- Birin, A. (2013):** Šibenski bilježnici – Indricus de Indricis (1431.–1434.). Povijesni prilozi, 32, 44, Zagreb, 91–154.
- Blehova Čelebić, L. (2006):** Hrišćanstvo u Boki 1200–1500, Kotorski distrikt. Podgorica, Pobjeda, Narodni muzej Crne Gore, Istorijski institut Crne Gore.
- Boerio, G. (1856):** Dizionario del dialetto veneziano. Seconda edizione aumentata e corretta, aggiuntovi l'indice italiano veneto. Venezia, premiata tipografia di Giovanni Cecchini edit.
- Bošković, Đ. (1962):** Stari Bar. Beograd, Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.
- Božić, I. (1950):** O položaju Zete u državi Nemanjića. Istoriski glasnik, 1–2, Beograd, 97–121.
- Božić, I. (1970):** Zeta u Despotovini. U: Istorija Crne Gore, 2, 2. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore, 135–277.
- Brunetti, G., Gentili, S. (2000):** Una biblioteca nella Firenze di Dante: i manoscritti di Santa Croce. U: Russo, E. (ur.): Testimoni del vero. Su alcuni libri in biblioteche d'autore. Studi (e testi italiani), 6, Roma, 21–48.
- Budeč, G. (2014):** Privatno-pravne isprave kao izvor za proučavanje materijalne kulture u kasnosrednjovjekovnim i dalmatinskim komunama s posebnim naglaskom na šibenske inventare dobara. U: Jovanović, K., Miljan, S. (ur.): Zbornik radova s prve medievističke znanstvene radionice u Rijeci. Rijeka, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 13–29.
- Calleja-Puerta, M. (2014):** Memoria escrita de la aristocracia en monasterios hispanos de la edad románica. U: García de Cortázar, J. A., Teja Casuso, R. (eds.): Monasterios y nobles en la España del románico: entre la devoción y la estrategia. Aguilar de Campoo, Fundación Santa María la Real, 205–229.

- Cipra, M. (1986):** Put grčke filozofije od Edese (484) do Toleda (1150). Godišnjak za povijest filozofije, 4 (4), Zagreb, 45–52.
- Darovec, D. (2010):** Ruolo dei vicedomini istriani nella redazione degli atti notarili in rapporto ad uffici affini dell'area adriatica. Acta Histriae, 18, 4, 789–822.
- Darovec, D. (2014):** *Cum lampulo mantelli*. The ritual of notarial investiture: example from Istria. Acta Histriae, 22, 3, 453–508.
- Deroko, A. (1950):** Srednjovekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji. Beograd, Prosveta.
- Descendre, R. (2010):** La biblioteca di Leonardo. U: Luzzato, S., Pedullà, G., De Vincentiis, A. (ur.): Atlante della letteratura italiana, vol. I., Dalle origini al rinascimento. Torino, Einaudi, 592–595.
- Dinić, M. J. (1960):** Oblast Brankovića. Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, 26, 1–2, Beograd, 5–29.
- Dubray, C. (1911):** Necromancy. U: The Catholic Encyclopedia, 10. New York, Robert Appleton Company, 1–4, <http://www.newadvent.org/cathen/10735a.htm> (11. 11. 2014.).
- Džidić, A., Barbančić, M., Simončić, N. (2013):** Primjena i simbolika crne (ne)boje u suvremenoj modi. Tedi – International Interdisciplinary Journal of Young Scientists from the Faculty of Textile Technology, 3, Zagreb, 31–39.
- Encyclopædia Britannica Online, Constantine The African (2014):** Constantine The African. Encyclopædia Britannica Online, Encyclopædia Britannica Inc., <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/13405/...> (11. 11. 2014.).
- Falkenhausen, V. von. (1984):** Costantino Africano. U: Dizionario Biografico degli Italiani, 30, Treccani.it, L'enciclopedia italiana, 1–9, <http://www.treccani.it/enciclopedia/costantino-...> (11. 11. 2014.).
- Filippone Overty, J. (2008):** The Cost of Doing Scribal Business: Prices of Manuscript Books in England, 1300–1483. Book History, Pennsylvania State University Press, 11, 1–32.
- Grbavac, B. (2008):** Notari kao posrednici između Italije i Dalmacije. Studije, službe, seobe između dvije obale Jadrana. Acta Histriae, 16, 4, 503–526.
- Grbavac, B. (2013):** Oporuka i inventar splitskog notara Jakova pok. Ubentina de Pugliensibus iz Piacenze. Prilog proučavanju splitskog notarijata. Acta Histriae, 21, 1–2, 75–92.
- Heph777.tripod.com, Forbidden Rites (2014):** Forbidden Rites: A Necromancer's Manual of the 15th Century, Copyright©2006 C. "Aron Jason" Leitch, 1–3, http://kheph777.tripod.com/rev_forbidden.html (11. 11. 2014.).
- Hernando I Delgado, J. (2011):** El llibre escolar i la presència dels autors clàssics i dels humanistes en l'ensenyament del segle XV. Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, XXIX, Col·legi de Notaris de Catalunya, Barcelona, 7–43.
- Herzig, T. (2011):** The Demons and the Friars: Illicit Magic and Mendicant Rivalry in Renaissance Bologna. Renaissance Quarterly, 64, 4, 1025–1058.
- Janeković Römer, Z. (2006):** O utjecaju bizantske kulture u renesansnom Dubrovniku i Dalmaciji. Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 44, Dubrovnik, 7–24.

- Jehle, J. (2012):** Emperors accused: A Study of Accusations of Necromancy in the Late Republic and the Early Empire (online, www.academia.edu).
- Jireček, C. (1904a):** Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner (Schluss). Archiv für Slavische Philologie. Herausgegeben von Jagić V., XXVI., Berlin, 161–214.
- Jireček, C. (1904b):** Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters. Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Philosophisch-historische Klasse, XLIX. Band, Wien, I. Abhandlung, II. Theil, 1–80; II. Abhandlung, III. Theil, 1–78.
- Jireček, K. (1923):** Istorija Srba. Knjiga II. (do 1537); preveo i dopunio Jovan Radonić. Beograd, Geca Kon.
- Kieckhefer, R. (2003):** Specifična racionalnost srednjovjekovne magije. U: Kolo 1, Zagreb, 1–27, <http://www.matica.hr/kolo/293/Svakodnevi...> (20. 11. 2014.).
- Klaniczay, G. (2003):** Svakodnevi život elite u kasnom srednjem vijeku: civilizirani i barbari. U: Kolo 1, Zagreb, 1–19, <http://www.matica.hr/kolo/293/Svakodnevi...> (20. 11. 2014.).
- Kovijanić, R. (1955):** Dva podatka o Nikoli Arhilupisu. Istoriski zapisi, VIII, XI, Cetinje, 346–347.
- Kovijanić, R. (1974a):** Bar i Barani u Kotorskim spomenicima prve polovine XV vijeka. Istorijski zapisi, XXVII, XXXI, 1–2, Titograd, 123–140.
- Kovijanić, R. (1974b):** Pomeni crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima (XIV–XVI vijek), II. Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore.
- Kovijanić, R. (1976/80):** Kotorski medaljoni, Beograd, Književne novine, Udruženje Veljko Vlahović.
- Kovijanić, R. (2007):** Kotorski medaljoni. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Krstić, A. (2012):** Kralj Žigmund u Borči, ili kada je i kako Beograd predat Ugrima 1427. godine? Istorijski časopis, LXI, Beograd, 115–127.
- Ladić, Z. (2002):** O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 20, Zagreb, 1–25.
- Ladić, Z. (2003):** Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih oblika svakodnevnog života i materijalne kulture. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 21, Zagreb, 1–28.
- Lara, E., Montaner, A. (2014):** Introducción, A Summary. U: Señales, Portentos y Demonios, La magia en la literatura y la cultura españolas del renacimiento. Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas, Estudios coordinados por Lara, E. y Montaner, A. Salamanca, MR, La Semyr, 17–32, 851–854.
- Lipovac Radulović, V. (1998):** Romanizmi u Crnoj Gori. Jugoistočni dio Boke Kotorske. Drugo dopunjeno izdanje. Novi Sad, MBM-plas.
- Lonza, N. (1990):** Pravna biblioteka Ivana de Scomle, zadarskog kanonika iz XIII. stoljeća. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, XL, 1, Zagreb, 101–115.

- Lonza, N. (2002):** Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta. U: *Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCCLXXII / Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272.*; Šoljić, A., Šundrica, Z., Veselić, I. (prir. i na hrvatski jezik preveli). Dubrovnik, Državni arhiv u Dubrovniku, 11–46.
- Lonza, N. (2013):** Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 63, 5–6, 1203–1232.
- Manfredi, A. (2007):** Gli umanisti e le biblioteche tra l'Italia e l'Europa. U: Belloni, G., Drusi, R. (ur.): *Il rinascimento italiano e l'Europa*, vol. 2, Umanesimo ed educazione. Treviso, Costabissara, Fondazione Cassamarca, Angelo Colla editore, 267–286.
- Mardešić, R. (1977):** Novovjekovna latinska književnost. U: Vratović, V. (ur.): *Povijest svjetske književnosti*, 2. Zagreb, Mladost, 405–480.
- Marković, I. (1902):** Dukljansko-barska metropolija. Zagreb, tisak Antuna Scholza.
- Marković, S. (2010):** Notarijati medievalnih komuna Crnogorskog primorja. Odrazi antičkog nasljeđa, autonomnosti urbaniteta i humanističkog univerzalizma. *Acta Histriae*, 18, 4, 823–846.
- Marković, S. (2014a):** Stanovništvo srednjovjekovnog Bara. Perast, NIP „Gospa od Škrpjela“.
- Marković, S. (2014b):** „Una chasa in la zitade de Antivari“: patricijski rod Zupan (Župan). *Istorijski zapisi*, LXXXVII, 1–2, Podgorica, 195–227.
- Marković, T. (2014):** Epitrop (ἐπίτροπος) – izvršilac testamenta. *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, LI, Beograd, 187–214.
- Mihai, C.-I. (2013):** The banishment of the muses of poetry in Boethius' *Philosophiae Consolatio*: a reinterpretation. *Agathos: An International Review of the Humanities and Social Sciences*, IV, 2 Iasi, 45–58.
- Mihelić, D. (2011):** Piranski notar Dominik Petenarij – pričevalac časa. *Acta Histriae*, 19, 4, 645–658.
- Mijović, P. (1970):** Slikarstvo i primijenjena umjetnost. U: *Istorija Crne Gore*, 2, 1. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore, 223–305.
- Mitrović, K. (2014):** Mlečani i srpske zemlje za vreme vladavine kneginje Milice i kneza Stefana Lazarevića. U: Mišić, S., Ječmenica, D. (ur.): *Kneginja Milica – monahinja Jevgenija i njeno doba*, Tematski zbornik radova sa naučnog simpozijuma održanog 12. septembra 2014. godine u Manastiru Ljubostinji. Trstenik, Narodni univerzitet Trstenik, Narodna biblioteka „Jefimija“ Trstenik, Filozofski fakultet u Beogradu – Centar za istorijsku geografiju i istorijsku demografiju, 59–81.
- Newworld.encyclopedia.org, necromancy (2014):** <http://www.newworld.encyclopedia.org/entry/> (11. 11. 2014.), 1–4.
- Pandžić, B. (1971):** Novembar 3 – Izvješće Barskoga nadbiskupa i Upravitelja Budvanske Biskupije D.r Andrije Zmajevića Sv. Zboru za Razprostiranje svete Vjere o pastirskom pohodu obiju Biskupija. *Radovi Hrvatskoga Povijesnog Instituta*, III–IV, Roma, 223–241.
- Paravicini Bagliani, A. (2012):** Introduzione. U: *I Francescani e le scienze. Atti dei convegni della Società internazionale di studi francescani e del Centro interuniversita-*

- rio di studi francescani, nuova ser., 22. Spoleto, Fondazione Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 5–18.
- Pastoureau, M. (2003):** Boje u srednjem vijeku: sustavi vrijednosti i oblici osjećajnosti. U: Kolo 1, Matica hrvatska, Zagreb, 1–9, <http://www.matica.hr/kolo/293/Boje...> (20. 11. 2014.).
- Pastoureau, M., Simonnet D. (2005):** Crveno, Mala knjiga o bojama (Le petit livre des couleurs, Editions du Panama, Paris, 2005). S francuskoga prev. Brlečić, B. U: Vijenac 369, 1–5, <Http://www.matica.hr/vijenac/369> (20. 11. 2014.).
- Pavlović, A. (1990):** Katolici i pravoslavni u našim krajevima prema grčkim vrelima iz 15. stoljeća. *Croatica Christiana periodica*, 14, 25, Zagreb 1990, 95–108.
- Pelloni, V. (2001):** Giovanni da San Miniato. U: *Dizionario Biografico degli Italiani* 56, 1–2, <http://www.treccani.it/enciclopedia...> (19. 10. 2015.).
- Pešorda Vardić, Z. (2012):** U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku. Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Hrvatski institut za povijest.
- Pezelj, V. (2010):** Pravni položaj žene u srednjovjekovnom Pagu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LVIII, 1, Beograd, 168–194.
- Ramis-Barceló, R. (2014):** *Peregrinatio academica: legistas y canonistas de la corona de Aragón en las universidades italianas durante el Renacimiento*. *Miscellanea historico-iuridica*, III, Bialystok, 35–66.
- Roessli, J.-M. (1999):** Nature et signification du mythe d'Orphée dans le *De Consolatione Philosophiae* de Boèce. *Archivum Bobiense*, 21, Bobbio, 27–72.
- Skok, P. (1971):** Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, II. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Spremić, M. (2008):** Despot Stefan Lazarević i “gospodin” Đurađ Branković. *Istorijski časopis*, LVI, Beograd, 49–68.
- sr.wikipedia, Marko Fabije Kvintilijan (2014):** <http://sr.wikipedia.org/sr/...> (14. 11. 2014.), 1–9.
- sh.wikipedia, Salustije (2014):** <http://sh.wikipedia.org/wiki/...> (14. 11. 2014.), 1–2.
- Stark, K. (2012):** Saints and Sinners: Ritual Magic, Mystics and the Condemnation of Divine Visions in the Middle Ages. U: Page, S. (ur.): *Magic in the Middle Ages*. London, University College London, Medieval and Renaissance Studies, 1–10.
- Stjepčević, I., Kovijanić, R. (1953):** Neki podaci o zetskom vojvodi Altomanu. *Istoriski zapisi*, VI, IX, 1–2, Cetinje, 269–271.
- Stokić Simončić, G. (2011):** Privatne biblioteke kod Srba u srednjem veku, <http://pravoslavje.spc.rs/broj/1062/tekst...> (31. 10. 2011.).
- Šubajković-Tot, D. (1976):** Odjeci renesansne filozofije u dramskom pjesništvu Marina Držića. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 2., 3–4, Zagreb, 87–100.
- Šufflay, M. (1924):** Städte und Burgen Albaniens, hauptsächlich während des Mittelalters. *Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften*, 63., 1. Abhandlung. Wien und Leipzig, Hölder, Pichler, Tempsky A.-G.
- Tadić, J. (1939):** Promet putnika u starom Dubrovniku. *Dubrovnik, Arhiv za turizam*, II, Izdanje Turističkog saveza u Dubrovniku.

- Treccani, Salutati, Coluccio (2015):** <http://treccani.it/enciclopedia/coluccio-salutati/> (19. 10. 2015.), 1–2.
- Tschanz, D. W. (2012):** Constantine the African, The Muslim Who Ignited the Renaissance. U: Makzan, February 2012, 1–4, <http://www.academia.edu/1321001/....> (11. 11. 2014.).
- Vazon, C. A. (1828):** Dizionario universale della lingua italiana, tomo secondo, C – H. Livorno, dalla tipografia di Gio. Sardi e figlio.
- Vekarić, N. (2012a):** Vlastela grada Dubrovnika, 2, Vlasteoski rodovi (A – L). Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Vekarić, N. (2012b):** Vlastela grada Dubrovnika, 3, Vlasteoski rodovi (M – Z). Zagreb, Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Victor, S. (2014):** Le prix de la mort à Gérone aux XIVe e XVe siècles d’après les actes de la pratique. *Mediterranean Chronicle*, 4, 75–100.
- Vujičić, R. (2007):** Srednjovjekovna arhitektura i slikarstvo Crne Gore. Podgorica, CID.